

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını

ISSN: 1300-5642

E-ISSN: 2687-5276

SOSYOLOJİ DERGİSİ

Sayı 49

2025

Journal of Sociology
ISSUE: 49

SOSYOLOJİ DERGİSİ

Journal of Sociology

Sayı 49, Mayıs 2025

Issue 49, May 2025

SOSYOLOJİ DERGİSİ, MAYIS 2025, İZMİR
Journal of Sociology, May 2025, Izmir
SAYI 49 / Issue 49

ISSN:1300-5642
e-ISSN: 2687-5276

Editör: Doç. Dr. Kurtuluş CENGİZ

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir, Türkiye

Alan Editörleri

Doç. Dr. Selin ÖNEN, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Dr. Özgür Emrah GÜREL, İzmir, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Lülüfer KÖRÜKMEZ, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Danışma Kurulu

Doç. Dr. Çetin ÇELİK, Koç Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Emekli Öğr. Üyesi, Prof. Dr. Helga RITTERSBERGER TILIÇ, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Ali ERGUR, Galatasaray Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Cenk SARAÇOĞLU, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Dilek YEŞİLTUNA, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Prof. Dr. Kezban ÇELİK, TED Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Nadir SUĞUR, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
Prof. Dr. Nuran EROL IŞIK, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Prof. Dr. Ulaş SUNATA, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Yıldırım ŞENTÜRK, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Çağatay TOPAL, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Doç. Dr. Ebru ÇETİN, Ege Üniversitesi, İzmir Türkiye
Doç. Dr. Feyda SAYAN CENGİZ, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, Türkiye
Doç. Dr. Kurtuluş CENGİZ, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Doç. Dr. Miki SUZUKİ HİM, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye
Doç. Dr. Önder KÜÇÜKURAL, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Polat ALPMAN, Yalova Üniversitesi, Yalova, Türkiye
Doç. Dr. Selda TUNCER, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye
Doç. Dr. Selin ÖNEN, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Doç. Dr. Ulaş BAYRAKTAR, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Lülüfer KÖRÜKMEZ, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Osman ÖZARSLAN, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sinan ERENSÜ, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Dr. Özgür Emrah GÜREL, İzmir, Türkiye
Öğr. Gör. Dr. Cem ÖZDEMİR, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Prof. Dr. Burak ÖZÇETİN, Bilkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye

İstatistik Editörü

Öğr. Gör. Dr. Cem ÖZDEMİR, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Türkçe Dil Editörü

Dr. Nilgün KATİPOĞLU, İzmir, Türkiye

İngilizce Dil Editörü

Dr. Özgür Emrah GÜREL, İzmir, Türkiye

Yazı Kurulu

Arş. Gör. Begüm DEMİRKOL ÖZSU, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye

49. Sayıda Görev Alan Hakemler (Alfabetik Sıraya Göre)

Doç. Dr. Gülsevim EVSEL, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye
Doç. Dr. Mehmet GÜRSAN ŞENALP, Atılım Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Doç. Dr. Mustafa Berkay AYDIN, Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye
Doç. Dr. Nihal KOCABAY ŞENER, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Önder KÜÇÜKURAL, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Yaşar SUVEREN, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye
Dr. Nagehan TOKDOĞAN, Ankara, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Anıl MÜHÜR DAROĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Lülüfer KÖRÜKMEZ, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hilal Arslan TÜRKOĞLU, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Dr. Özgür Emrah GÜREL, İzmir, Türkiye
Öğr. Gör. Dr. Cem ÖZDEMİR, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Prof. Dr. Demet LÜKÜSLÜ, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Göknur EGE, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Prof. Dr. Nilay ÇABUK KAYA, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Sosyoloji Dergisi Amaç ve Kapsam

1987 yılından beri yayınlanan Sosyoloji Dergisi bilimsel hakemli bir dergidir. Sosyoloji Dergisi'nin amacı, dünyada ve Türkiye'de kuramsal ve uygulamalı sosyoloji çalışmalarına yer verip bu çalışmaları ilgili izlerkitle ile buluşturmak. Sosyoloji Dergisi'nde genel olarak sosyoloji ve sosyal bilim çalışmalarına yer verilmektedir. Bu çalışmaların, kuramsal ve uygulamalı ölçeklerde alana katkıda bulunması ve içerik itibarıyla yeni bir perspektif sunması gözetilmektedir. Sosyoloji Dergisi'nde sosyoloji ve sosyolojiyle bağlantılı olan sosyal bilimlerin diğer alanlarında Türkçe ya da İngilizce yazılmış makaleler ile, aynı alanlarda nitelikli çeviriler, kitap kritiği/tanıtımı ve tez tanıtımları yayınlanmaktadır. Yayın süreçleri, COPE (Committee on Publication Ethics) tarafından geliştirilen uluslararası araştırma ve yayın etiği standartlarına bağlı kalınarak yürütülmektedir. Sosyoloji Dergisi Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayınlanmaktadır.

Yayın Sahibi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Sosyoloji Bölümü adına

Dekan Prof. Dr. Selami FEDAKÂR

Yazışma Adresi: eusosyolojidergisi@gmail.com

Sosyoloji Dergisi Editörlüğü

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

35100 Bornova-İZMİR

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 18679

İnternet Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosder>

Tarandığı Dizinler: AcarIndex, ASOS Index,
Index Copernicus, MLA International Bibliography, ERIH
Plus

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Önsöz / Foreword.....vii

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Enformel Karşılaşmalar: Suriyeliler ve Yerleşiklerin Merdiven-Altı Konfeksiyon Atölyelerindeki İlişkilenmeleri (Informal Encounters: Relationships of Syrians and Locals at Informal Garment Atelier).....1

Özge SARIALİOĞLU

The Turkish Youth: Views on Politics, Economic Situation, and Immigrants in Türkiye (Türk Gençliği: Türkiye'de Siyasete, Ekonomik Duruma ve Göçmenlere İlişkin Görüşler).....37

Türken ÇAĞLAR & Ali ÇAĞLAR

Sosyal Medya, Kültür Savaşları ve Dijital Dayanışma (Social Media, Culture Wars, and Digital Solidarity)..... 65

Selinay YILMAZER ÖCAL & Aksu AKÇAOĞLU

Yemek Yemenin Tıbbileştirilmesi ve Yeme Bozuklukları (Medicalization of Eating and Eating Disorders)..... 89

Selin ATALAY & Sude DİZDAR

Between Nostalgic Glory and Present Malaise: The Paradox of Neo-Ottomanism in Turkey (Nostaljik İhtişam ve Günümüz Bunalımı: Türkiye'de Yeni Osmanlıcılığın Paradoksu) 115

Julie Alev DİLMAÇ

Sosyal Bilimlerde Yeni Bir Yöntem Önerisi Olarak Netnografya: Avantajlar, Dezavantajlar ve Etik İlkeler (Netnography as a New Method Proposal in Social Sciences: Advantages, Disadvantages and Ethical Principles) 147

Deniz AŞKIN

Derleme Makaleler / Review Articles

Tekno-Ekolojizm ve Afet ve Göç Yönetimi (Techno-Ecologism and Disaster and Migration Management)..... 173

Hayriye ERBAŞ

Kitap İncelemesi / Book Review

Kitap İncelemesi: Abilio Almeida, A cultural history of laughter. London: Routledge. (Gülmenin Kültürel Tarihi) 199

Cahit Atıl ÖDER

<i>Kitap İncelemesi: Vedat Milor, Devleti Geri Getirmek: Türkiye ve Fransa'da Planlama ve Ekonomik Kalkınma Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma (A Comparative Study of Planning and Economic Development in Turkey and France: Bringing the State Back in).....</i>	205
Muhammed Oğuzhan GÜNER	

Dergimiz 49. sayısıyla yayın hayatına devam ediyor. Bu sayımızda da dergimizin yayın politikaları, temel ilkeleri ve öncelikleri çerçevesinde seçilmiş ve hakem süreçlerinden geçmiş çok değerli makaleler yayımlamaktan mutluluk duyuyoruz. Bu çalışmalardan ilki, Özge Sarılioğlu'nun "Enformel Karşılaşmalar: Suriyeliler ve Yerleşiklerin Merdiven-Altı Konfeksiyon Atölyelerindeki İlişkilenmeleri" adlı çarpıcı makalesi. Sarılioğlu, İstanbul'un Esenler ilçesinde bulunan merdiven-altı konfeksiyon atölyelerinden yola çıkarak Suriyeliler ve yerleşikler arasındaki karşılaşma ve ilişkilene biçimlerini enformel hazır giyim sektörü bağlamında derinlemesine inceliyor ve meselenin emek süreçleri gibi karanlıkta kalmış sınıfsal boyutlarını hem iç göç hem de ulus-aşırı göç süreçlerinin kesişiminde ve gündelik hayat pratikleri çerçevesinde tartışıyor.

"*The Turkish Youth: Views on Politics, Economic Situation, and Immigrants in Türkiye*" adlı makalelerinde Türken Çağlar ve Ali Çağlar", Konrad Adanauer Vakfı tarafından desteklenen Türk Gençlik Araştırması'nın verilerine dayanarak gençlerin Türkiye'deki siyaset, ekonomik durum ve göç konusundaki görüşlerini inceliyorlar. Türkiye'deki gençlerinin demografik ve sosyo-ekonomik geçmişlerinin yanı sıra Türkiye siyasetine, ekonomik koşullara ve Türkiye'deki göçe bakış açılarını kapsayan bir saha çalışmasının verilerini ayrıntılı olarak tartışıyorlar.

Selinay Yılmaz Öcal ve Aksu Akçaoğlu'nun birlikte kaleme aldıkları "Sosyal Medya, Kültür Savaşları ve Dijital Dayanışma" adlı çalışma ise sosyal medyanın daha önce üzerinde yeterince durulmamış bir boyutuna, duygulardan ve aidiyetlerden oluşan dijital dayanışmaya ışık tutuyor. Bu kapsamda kültür savaşlarının dijital dayanışmayla olan kuvvetli bağlarını YouTube için hazırlanan Teke Tek Bilim programının analizi üzerinden inceliyor. Çalışma, ortak beğenilerin yüceltme, minnettarlık ve rakip kültürü yaftalama/eleştirme stratejileri üzerinden dijital dayanışmayı inşa ettiğini ileri sürüyor.

Selin Atalay ve Sude Dizdar'ın oldukça ilginç çalışması "Yemek Yemenin Tıbbileştirilmesi ve Yeme Bozuklukları", dünyada ve Türkiye'de giderek ciddi bir sorun haline gelen yeme bozukluğu meselesini sosyolojik bir çerçevede ele alıyor. Anoreksi ya da kontrolün kaybı üzerine kurulu yeme bozukluğu kategorilerini kadın bedeninin sosyal kontrolü ve biyo-iktidarın işlerlik kazandığı yönetsellik alanları olarak değerlendiriyor ve yemeğin ve yemek yemenin sosyal medyadaki sunumunu #foodporn, ASMR ve mukbang gibi sosyal medya içerikleri temelinde analiz ediyor.

Bu sayımızda yer alan bir diğer dikkat çekici çalışma Julie Alev Dilmaç'ın "*Between Nostalgic Glory and Present Malaise: The Paradox Of Neo-Ottomanism In Turkey*" adlı makalesi. Dilmaç, son yıllarda oldukça popüler olan ve Yeni Osmanlılık olarak adlandırılan İmparatorluk nostaljisinin ortaya çıkışını, Türkiye toplumu üzerindeki geniş kapsamlı etkilerini ve siyasi amaçlarla nasıl kullanıldığını tartışıyor. Çalışma, "bunalım" (malaise) kavramını kullanarak bu ideolojik yeniden canlanmanın siyasi söylemi, ulusal kimliği ve toplumsal dinamikleri nasıl şekillendirdiğini analiz ediyor.

“Sosyal Bilimlerde Yeni Bir Yöntem Önerisi Olarak Netnografya: Avantajlar, Dezavantajlar ve Etik İlkeler” başlıklı bilgilendirici makalesinde ise Deniz Aşkın, dijital çağda sosyal bilim yapma pratiğinin bir parçası olarak yeni veri toplama ve bilgi edinme olanaklarını, bunların avantajlarını ve dezavantajlarını ve etik sınırlarını netnografya bağlamında tartışıyor.

Geçen sayımızda olduğu gibi bu sayımızda da toplumuzu sarsan afetlerle ilgili bir çalışma bulunuyor. “Tekno-Ekolojizm ve Afet ve Göç Yönetimi” adlı makalesinde Hayriye Erbaş, bir yandan dünyada ve Türkiye’de afetlerin bilim ve teknolojiyle ilişkisini tekno-ekolojizm kavramı etrafında tartışırken bir yandan da 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş ve 20 Şubat Defne merkezli depremler sonrasında yaşananlar üzerinden bir afet ve göç yönetimi önerisi geliştiriyor.

Bu sayımızda ayrıca iki de kitap incelemesi bulunuyor. Cahit Atıl Öder, Abilio Almeida’nın *A Cultural History of Laughter* (Gülmenin Kültürel Tarihi) adlı kitabını; Muhammed Oğuzhan Güner ise daha çok gurme olarak tanıdığımız Vedat Milor’un, Amerikan Sosyoloji Derneği Yılın Doktora Tezi Ödülü’ne de layık görülmüş olan eseri “Devleti Geri Getirmek: Türkiye ve Fransa’da Planlama ve Ekonomik Kalkınma Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma”sını inceleyip okurlarımıza tanıtıyorlar.

Dergimizde bir yenilik daha söz konusu. Bu sayıdan itibaren dergimizin editörlüğünü Kurtuluş Cengiz üstlenmiş bulunuyor. Bir önceki sayıda birlikte editörlük yaptığımız Dr. Öğr. Üyesi Lülüfer Körükmez’e emekleri için çok teşekkür ediyoruz. Yazarlarımıza ve hakemlerimize dergimize katkıları için minnettarız. Dergimiz bundan sonra da sosyoloji literatürüne katkı sunmaya aynı heyecanla devam edecek.

Saygılarımızla,

Editör

Doç. Dr. Kurtuluş Cengiz

ENFORMEL KARŞILAŞMALAR: SURIYELİLER VE YERLEŞİKLERİN MERDİVEN-ALTI KONFEKSİYON ATÖLYELERİNDEKİ İLİŞKİLENMELERİ*

Özge SARIALIOĞLU**

Öz

Bu makale, İstanbul'un Esenler ilçesinde bulunan merdiven-altı konfeksiyon atölyelerinden yola çıkarak Suriyeliler ve yerleşikler arasındaki karşılaşma ve ilişkilendirme biçimlerini enformel hazır giyim sektörü bağlamında incelemektedir. Enformel sektör, güvencesiz çalışma koşulları, düşük ücretler ve esnek istihdam biçimleriyle, Suriyeli iş gücünün Türkiye işgücü piyasasına dahil olma süreçlerinde merkezi bir rol oynamaktadır. İstanbul'un Esenler ilçesi, hem tarihsel olarak iç göçlerle şekillenen hem de 2011 sonrası Suriyelilerin yoğun olarak yerleştiği bir ilçe olması nedeniyle bu dinamiklerin gözlemlenmesi açısından önemli bir saha niteliğindedir. Bu makale, Esenler'de bulunan bir merdiven-altı konfeksiyon atölyesinde yürütülen katılımcı gözlem ve yerleşikler ile Suriyeliler ile yapılan derinlemesine görüşmeler yoluyla, gündelik karşılaşmaların, emek süreçlerinin, işçilerin ve işverenlerin karşılıklı konumlanışlarının izini sürmüştür. Araştırmanın bulguları, Suriyelilerin konfeksiyon atölyelerine eklenme sürecinde, yerleşikler ve işverenlerle çok katmanlı ve gerilimli ilişkiler kurulduğunu ortaya koymaktadır. Dayanışma ve

* Bu makale "İstanbul, Esenler'de Suriyeliler ve Yerlilerin Karşılaşmaları Üzerine Etnografik Bir İnceleme: Kent, Gündelik Hayat ve Enformel Oluşlar" başlıklı doktora tezi kapsamında yürütülen saha çalışmasından elde edilen verilerin analiz edilmesiyle yazılmıştır. Saha çalışması sırasında Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan tarih 08/08/2019 sayı 16 ve karar 2019/64 ile etik kurul izin belgesi alınmıştır. Bu araştırma finansal olarak Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'na (TÜBİTAK, 2214-a Yurt Dışı Doktora Sırası Burs Programı, 1059B141900683) ve Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (DÜBAP, 2021.05.06.1151) tarafından desteklenmiştir.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma, Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu 08/08/2019 tarih ve 64 numaralı kararı ile onaylanmıştır.

**Arş. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ozgesarialioglu@duzce.edu.tr; ORCID: 0000-0001-5072-0530

Makale Gönderim Tarihi: 01/03/2025, Makale Kabul Tarihi: 16/05/2025

Atf: Sarialioğlu, Ö. (2025). Enformel Karşılaşmalar: Suriyeliler ve Yerleşiklerin Merdiven-Altı Konfeksiyon Atölyelerindeki İlişkilenmeleri. *Sosyoloji Dergisi*, 49, 1-35. doi.10.59572/sosder.1649160

çatışma ikiliğinin ötesinde, bu makalede karşılaşmaların aynı anda hem rekabet hem de iş birliğini içeren karmaşık bir ilişkisellik barındırdığı gösterilmektedir. Sonuç olarak, merdiven-altı atölyeler, sadece ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal sınırların müzakere edildiği gündelik mücadele alanları olarak okunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Suriyeliler, Yerleşikler, Merdiven-Altı Konfeksiyon Atölyesi, Enformelleşme, Enformel Hazır Giyim Sektörü, İstanbul, Türkiye

**Informal Encounters: Relationships of Syrians and Locals at
Informal Garment Atelier**

Abstract

This article examines the modes of encounter and interaction between Syrians and locals in the context of the informal garment sector, taking informal garment atelier in Istanbul's Esenler district as its point of departure. The informal textile sector, characterized by precarious working conditions, low wages, and flexible employment patterns, plays a central role in the integration of Syrian labor into Turkey's informal labor market. Esenler serves as a particularly relevant site for observing these dynamics, given its historical formation through internal migration and its emergence, after 2011, as one of the districts with a high concentration of Syrian migrants. Based on participant observation conducted in an informal garment atelier in Esenler, along with in-depth interviews with both locals and Syrians, this study traces everyday encounters, labor processes, and the ways in which workers and employers position themselves vis-à-vis one another. The findings reveal that Syrians' incorporation into informal garment atelier involves the formation of multilayered and often tense relationships with both locals and employers. Moving beyond the dichotomy of solidarity versus conflict, the study demonstrates that these encounters produce a complex relationality that simultaneously involves both competition and cooperation. Ultimately, the article argues that informal garment ateliers can be understood not only as economic spaces but also as everyday sites where social boundaries are negotiated.

Keywords: Syrian Refugees, Locals, Informal Garment Atelier, Informalization, Informal Garment Sector, İstanbul, Türkiye

Giriş

Göç, çalışma ve enformelleşme ilişkisini anlamak açısından Türkiye, özellikle de İstanbul, son yıllarda dikkat çekici bir merkez niteliği taşımaktadır. 2011 sonrası yoğunlaşan Suriye'den zorunlu göç dalgası, emek piyasasını ve toplumsal karşılaşma biçimlerini de derinden etkilemiştir (İçduygu ve Diker, 2017; Erdoğan, 2021). Bu süreçte, Suriyeliler hızla kentlerin enformel sektörlerine dahil olmuş; bu durum, yerleşikler ile Suriyelilerin mekânsal ve sınıfsal karşılaşmalarını, gündelik yaşam pratikleri içinde şekillenen çok katmanlı ilişkilendirme biçimlerini ortaya çıkarmıştır (Ceritoglu vd., 2017; Korkmaz, 2017). Özellikle İstanbul'da, hazır giyim sektörü gibi göçmen emeğinin yoğunlaştığı sektörlerde bu karşılaşmaların izlerini sürmek mümkündür (Danış, 2016; Sarıalioğlu, 2023).

Bu makalede merdiven-altı konfeksiyon atölyeleri örneğinden yola çıkarak, Suriyeliler ile yerleşiklerin İstanbul'un enformel hazır giyim sektöründeki etkileşimlerini, karşılaşma ve ilişkilendirme biçimlerini analiz etmek amaçlanmaktadır. Enformel hazır giyim sektörü, yasal boşlukların, kayıt dışı pratiklerin ve güvencesiz çalışmanın iç içe geçtiği bir sektör olarak, Suriyeliler ve yerleşikler arasındaki güç, statü ve konum farklılıklarını görünür kılan bir zemin sunmaktadır (Slavnic, 2010; Meagher, 1995). Bu bağlamda, iki grubun birbiriyle ve işverenlerle kurduğu çok yönlü ilişkiler, gündelik yaşamın müzakere süreçleri ve kolektif mücadele stratejileri üzerinden çözümlenecektir (Portes ve Benton, 1984). Enformel sektörlerdeki bu karşılaşmaların yalnızca ekonomik bir hayatta kalma mücadelesini değil, aynı zamanda gündelik ve toplumsal sınırların yeniden çizildiği bir süreç olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir (Nimer ve Rottmann, 2021).

Esenler gibi İstanbul'un emek yoğun ilçelerinde, merdiven-altı konfeksiyon atölyeleri hem Suriyelilerin hem de yerleşiklerin gündelik hayatlarını yeniden düzenledikleri, birbirleriyle ilişkilendikleri ve sınıfsal pozisyonlarını yeniden tanımladıkları çok katmanlı mekânlara dönüşmektedir (Kayaoğlu, 2020; Rittersberger-Tılıç, 2015). Buradan yola çıkarak bu makalede, Suriyelilerin İstanbul'un enformel hazır giyim sektörüne eklenme ve sektördeki mücadele süreçleri incelenecektir. Aynı zamanda yerleşiklerin bu sürece nasıl tepkiler verdiği, hangi pozisyonları aldığı ve nasıl söylemler ürettiği analiz edilecektir. Böylece enformel sektör, yalnızca güvencesiz çalışmanın mekânları değil, aynı zamanda Suriyeliler ve yerleşikler arasındaki çok katmanlı karşılaşmaların, dayanışma ve çatışma biçimlerinin, toplumsal sınır ve aidiyet tartışmalarının sahnesi olarak ele alınacaktır. Sonuç olarak, Suriyeliler ile yerliler arasındaki ilişkilendirme biçimlerinin, enformel sektörlerin özgül dinamikleriyle nasıl

şekillendiği, bu karşılaşmaların gündelik hayattaki yansımaları ve sınıfsal mücadelelerin bu alanda nasıl yeniden üretildiği tartışmaya açılacaktır.

Literatür İncelemesi: Suriyelilerin Enformel Hazır Giyim Sektörüne Eklemlenme Dinamikleri

Enformel ekonomi, yalnızca gelişmekte olan ülkelerle sınırlı bir olgu olmayıp, küresel neoliberal dönüşümün bir parçası olarak gelişmiş ülkelerde de göçmen emeği üzerinden yeniden tanımlanmıştır. Bu bağlamda Portes ve Sassen (1987), küresel kentlerde göçmen emeğinin enformel sektörün temel taşı haline geldiğini belirtirken, Slavnic (2010) enformelliği neoliberal yeniden yapılanmanın stratejik bir unsuru olarak ele alır. Enformel piyasalar, ucuz ve esnek emek gücünü sürekli olarak yeniden üreten, yasal korumadan yoksun ve göçmen emeğine dayalı döngüsel bir yapı arz eder (Slavnic, 2010). Özellikle zorunlu göçmenler hem yasal statülerinin belirsizliği hem de piyasa koşulları nedeniyle enformel işgücü piyasasının en kırılgan gruplarını oluşturur (Nimer ve Rottmann, 2021; Rajaram, 2018). Zorunlu göçmenlerin enformel işgücü piyasalarına zorunlu katılımları üzerine yapılan çalışmalar, küresel ve yerel düzeyde önemli bir akademik tartışma alanı yaratmıştır. Bu literatür, yalnızca göçmen emeğinin piyasadaki konumlanışı ve sömürü pratiklerini değil, aynı zamanda göç, emek ve enformelleşme arasındaki yapısal ilişkileri de tartışmaya açmaktadır (Portes ve Sassen, 1987; Portes ve Benton, 1984). Türkiye bağlamında ise özellikle 2011 sonrası Suriyeli mültecilerin kitlesel göçüyle birlikte, bu tartışmalar yeni bir boyut kazanmış ve Türkiye'nin uzun yıllardır varlığını sürdüren enformel işgücü piyasası ile zorunlu göçmen emeğinin kesişim noktaları derinlemesine incelenmeye başlanmıştır (Danış, 2016; Dedeoğlu, 2010; 2011; İçduygu ve Diker, 2017; Rittersberger-Tılıç, 2015).

Türkiye'nin göç ve işgücü piyasası ilişkisini anlamak için 1980'lerden itibaren enformel ekonominin genişlemesine dikkat çekmek gerekir (Dedeoğlu, 2011; İçduygu, 2004). Kayıtdışı istihdamın yapısal bir gerçeklik haline geldiği Türkiye'de, hem köyden kente göç eden yerleşik işçiler hem de uluslararası göçmenler, bu genişleyen enformel alanın içinde konumlanmıştır (Rittersberger-Tılıç, 2015; Toksöz vd., 2012). Bu durum, özellikle emek yoğun sektörlerde mültecilerin “yeni işçi rezervi” olarak görülmesine neden olmuştur (Ceritoglu vd., 2017; İçduygu ve Millet, 2016). 2011 sonrası Suriyelilerin kitlesel göçüyle birlikte bu ilişki daha da katmanlı hale gelmiş; Suriyeliler büyük ölçüde enformel piyasaya eklemlenmiştir. İçduygu ve Diker (2017) ile Danış (2016), bu sürecin temel nedenlerini, Suriyelilerin yasal statü belirsizliği, bürokratik engeller, formel piyasaya erişim zorlukları ve enformel piyasanın emek çekme kapasitesi ile ilişkilendirir. Ayrıca Erdoğan (2021), Suriyeli mültecilerin büyük bir kısmının

enformel alanlarda istihdam edildiğini belirtirken, bu durumun hem yasal düzenlemeler hem de piyasanın yapısal ihtiyaçları ile şekillendiğini ortaya koyar. Türkiye’de Suriyelilerin çalışma rejimini anlamak için 2016 yılında yürürlüğe giren Geçici Koruma Altındaki Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik (GKÇİY) bir eşik olmuştur. Bu yönetmeliğe göre en az altı aydır geçici koruma altında ve geçici koruma kimlik belgesi bulunan olan Suriyeliler çalışma izni başvurusunda bulunabilirler (GKÇİY, madde 29). İlgili yönetmelikte çalışma kotası bulunmaktadır: Bir iş yerindeki toplam yabancı uyruklu işçi sayısı Türk kökenli işçi sayısının %10’unu geçemez (GKÇİY, madde 8). Çalışma kotasının istisnası ise işverenin sektörde aynı işi yapacak Türk vatandaşı bulunamadığının belgelendirilmesidir: Böylece %10’luk çalışma izni kotası uygulanmayabilir (GKÇİY, madde 8/3). GKYÇİY çalışma izinlerini coğrafi ve sektörel sınırlamalarla tanımlayarak, mültecilerin formel sektöre erişimini kısıtlamıştır (GKÇİY, 2016). Çalışma izin prosedürünün karmaşıklığı ve işveren bağımlılığı, Suriyelileri enformel alanlara yöneltmiştir (Şenses, 2016). Bu süreçte, yasal statüleri nedeniyle piyasanın en alt basamağında konumlanan Suriyeli mülteciler, Slavnic’in (2010) tanımladığı gibi “zorunlu enformelleşme” sürecine maruz kalmıştır. Bu zorunluluk, yalnızca bireysel tercihlerin değil, aynı zamanda yapısal ve hukuki sınırlandırmaların bir sonucudur.

Hazır giyim sektörü, Türkiye’de tarihsel olarak köyden kente göç eden işçilerin merkezi alanlarından biri olmuştur (Dedeoğlu, 2011). Aynı zamanda bu sektör, esnek üretim yapısı, düşük ücretler ve yoğun işçi sirkülasyonu ile enformelliğin merkezi niteliğindedir (Toksöz vd., 2012). Bu nedenle Suriyeli mültecilerin enformel hazır giyim sektörüne hızla eklenmesi tesadüf değildir; bu eklenme hem sektörün yapısal dinamikleri hem de mültecilerin kırılgan konumları ile doğrudan ilişkilidir (Erdoğan, 2021). Esenler gibi merdiven-altı konfeksiyon atölyelerinin yoğunlaştığı tekstil üretim merkezlerinde, Suriyeli işçiler bir yandan mesleki becerileri sorgulanan ve denetlenen özneler haline gelirken, diğer yandan işyerindeki dayanışma ağlarını kullanarak hayatta kalma stratejileri geliştirmektedir (Danış, 2016). Bu durum, Theron’un (2007) tanımladığı “aşağıdan enformelleşme” (informalization from below) kavramıyla örtüşmektedir. Göçmenler, maruz kaldıkları kırılganlıklarla baş edebilmek için çeşitli hayatta kalma taktikleri geliştirirken, bu taktikler aynı zamanda enformel yapıyı da yeniden üretir (Slavnic, 2010).

Alanyazın, Suriyeli mültecilerin Türkiye’deki enformel işgücü piyasasına eklenme süreçlerini, çok boyutlu bir yapı içerisinde ele almaktadır. Bu süreç, yalnızca göçmenlerin bireysel tercihlerinin değil, tarihsel olarak şekillenmiş emek rejiminin, neoliberal politikaların, yasal ve bürokratik engellerin, sektörel ihtiyaçların ve toplumsal algıların bir sonucudur. Suriyeli mülteciler, bu çok

katmanlı yapıda, bir yandan esneklik ve güvencesizlik içinde hayatta kalma mücadelesi verirken, diğer yandan yerleşik işçiler ve işverenlerle rekabet, dayanışma ve müzakere ilişkilerine girmektedir.

Yöntem

Bu araştırmada toplumsal gerçekliğin aktörlerin kendisiyle ilişkisel olduğu düşüncesinden hareketle öznel toplumsal gerçekliğin şekillenmesinde rol oynayan aktörler olarak ele alınmış (Goulding, 1998) ve herhangi bir araştırma konusunun araştırmacıdan bağımsız olamayacağı (Bourdieu ve Wacquant, 1992) düşüncesinden hareketle düşünömsel bir yaklaşım benimsenmiştir. Araştırmacının etnik kökeni, sınıfı, yaşı, cinsiyeti gibi kişisel tarihsel kimliği toplumsal yorumlama biçiminde etkin bir role sahiptir (Narayan, 1999). Bu yönüyle bilgi üretim sürecinin bağlamsal ve durumsal (Coşkun vd., 2020) olduğunun altını çizerek araştırmacının kendi konumunu sorgulaması gerektiğini belirtmek gerekir. Zorunlu göç araştırmaları dezavantajlı ve kırılgan grupları araştırmayı içerdiğinden konumsallık ve düşünömsellik araştırma sürenin tamamında etkin bir rol oynamalıdır (Coşkun vd., 2020; Zapata- Barrero ve Yalaz, 2018). Ayrıca Bourdieu'nun (Bourdieu ve Wacquant, 1992) belirttiği üzere düşünömsellik araştırmacıya kendi konumunu ve kişisel tarihini eleştirel bir gözle düşünmesine, böylece araştırmacının 'yanlılıklarının' nesneleştirilmesine fırsat sağlar. Düşünömsellik araştırmacının kendisini de analiz edebilmesine olanak sağlaması açısından özellikle etnografik araştırmalarda önemli bir araçtır. Buradan hareketle bu araştırmada düşünömsel bir bakış açısıyla yola çıkılmakta ve etnografik araştırmaya başvurulmaktadır. Bu çerçevede katılımlı gözlem ve derinlemesine görüşme teknikleri kullanılmaktadır.

Etnografik araştırmalar aktörlerin gündelik hayatına dahil olmayı içeren, zamana yayılan, sınırlı sayıda olgunun derinlemesine kavranmasını amaçlayan ve katılımlı gözleme dayanan araştırmalardır (Atkinson ve Hammersley, 1994; Denzin ve Lincoln, 2011; Malinowski, 1967). Buradan hareketle İstanbul'un Esenler ilçesinde belirlenen bir merdiven-altı konfeksiyon atölyesinde katılımlı gözlem gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada saha alanı olarak İstanbul'un Esenler ilçesi belirlenmiştir. Esenler, tarihsel olarak iç göçle şekillenen bir yerleşim yeri olmakla birlikte, 2011 sonrası Suriyeli nüfusunun yoğunlaştığı ilçelerden biri haline gelmiştir (Erdoğan, 2017; Kaya, 2017; Kavas vd., 2019). 2018 yılında 22.678 olan Suriyeli sayısı, 2023 yılında 58.342'ye ulaşmış; böylece Esenler, Suriyelilerin en yoğun yaşadığı ilçeler arasında yer almıştır. Bu mekânsal yoğunlaşma, Esenler'i uluslararası göç ve enformellik ilişkisi açısından önemli bir örnek haline getirmektedir. Araştırmanın sahası olarak Esenler'in seçilmesinde, ilçenin tarihsel göç dinamikleri ve Suriyeli nüfusun yoğunluğu belirleyici olmuştur.

Bunun yanı sıra, araştırmacının kişisel deneyimi ve geçmişte çalıştığı merdiven-altı konfeksiyon atölyelerinde yeniden gözlem yapma imkânı bulması, saha seçimini pekiştirmiştir. Araştırmacının daha önce çalıştığı merdiven-altı konfeksiyon atölyesine yaptığı ziyaret sırasında, atölyede çalışanların önemli bir bölümünün Suriyeli işçilerden oluştuğu gözlemi, araştırmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu gözlemden hareketle, Esenler'deki merdiven-altı konfeksiyon atölyeleri üzerinden Suriyeliler ile yerleşiklerin çok katmanlı karşılaşma ve ilişkilene biçimlerini araştırmaya yönelik saha çalışması yürütülmüştür. Bu makale ise katmanlı ilişkilermelerin enformel hazır giyim sektöründe nasıl gerçekleştiğine odaklanmaktadır.

Katılımcı Profili

Bu araştırmanın katılımcıları İstanbul'un Esenler ilçesinde yaşayan Türk kökenli yerleşiklerden (Grup 2) ve Suriyelilerden (Grup 1) oluşmaktadır. Suriyeli katılımcılar gelir düzeyleri düşük, genellikle asgari ücret altı veya parça başı ücret alan, enformel, konfeksiyon ağırlıklı olmak üzere sigortasız ve güvencesiz işlerde çalışan kişilerden oluşmaktadır. 30 Suriyeli katılımcıdan 29'u geçici koruma kapsamındayken bir katılımcı Türkiye vatandaşlığın almıştır. Suriyeli katılımcıların tamamın merdiven-altı konfeksiyon atölyesinde çalışma deneyimi bulunmaktadır. Katılımcılardan 11'i ilkokul mezunuyken dokuzu üniversite mezunudur. Tablo 1'de Suriyeli katılımcıların karakteristikleri gösterilmektedir.

Tablo 1. Suriyeli katılımcıların sosyo-demografik profili

Grup 1 Katılımcı #	Cinsiyet	Yaş	Doğum Yeri	Eğitim Durumu	Yaptığı İş
K1	Kadın		Halep	Ortaokul	Konfeksiyon/Makineci
K2	Erkek	20	Halep	İlkokul	Konfeksiyon/Makineci
K3	Kadın	34	Rakka	Lise	Ev hanımı
K4	Erkek	36	Rakka	Ortaokul	Konfeksiyon
K5	Kadın	29	Azez	Üniversite	Ev hanımı
K6	Erkek	32	Halep	İlkokul	Ayakkabı tamircisi
K7	Erkek	27	Şam	Üniversite	Konfeksiyon
K8	Erkek	30	Halep	Üniversite	Parça başı işler

Enformel Karşılaşmalar: Suriyeliler ve Yerleşiklerin Merdiven-Altı Konfeksiyon
Atölyelerindeki İlişkilenmeleri

K9	Erkek	18	Haseke	İlkokul	Konfeksiyon/işçi
K10	Erkek	23	Haseke	İlkokul	Konfeksiyon/işçi
K11	Kadın	27	Rakka	Üniversite	Konfeksiyon
K12	Kadın	50	Deir Elzor	İlkokul	Ev hanımı
K13	Erkek	35	Şam	Üniversite	Matbaacı
K14	Erkek	33	Halep	Ortaokul	Ayakkabıcı
K15	Erkek	29	Şam	İlkokul	Matbaacı
K16	Kadın	20	Halep	İlkokul	Çalışmıyor
K17	Kadın	28	Şam	Üniversite	Öğrenci
K18	Kadın	46	Halep	Ortaokul	Konfeksiyon/parça başı işler
K19	Kadın	32	Laskiye	İlkokul	Ev hanımı
K20	Kadın	20	Halep	İlkokul	Ev hanımı
K21	Kadın	38	Haseke	İlkokul	Konfeksiyon
K22	Kadın	40	Halep	Üniversite	Konfeksiyon/parça başı işler
K23	Erkek	24	Halep	İlkokul	İşçi
K24	Erkek	28	Şam	Üniversite	İnşaat işçisi
K25	Kadın	64	Şam	Lise	Ev hanımı
K26	Kadın	49	Halep	Üniversite	Çalışmıyor
K27	Kadın	21	Halep	Üni. Öğrencisi	Öğrenci
K28	Kadın	33	Halep	Üniversite	Çalışmıyor
K29	Kadın	28	Halep	Ortaokul	İşçi/mutfak
K30	Erkek	30	Halep	Lise	Konfeksiyon

Yerleşik katılımcılar gelir düzeyleri düşük, asgari ücret veya asgari ücretin biraz üstünde ücret alan, Türkiye'nin farklı şehirlerinden İstanbul'a göç etmiş, en az 10 yıldır İstanbul'un Esenler ilçesinde yaşayan Türk kökenli kişilerden oluşmaktadır. Yerleşik tüm katılımcıların en az iki yıl konfeksiyon atölyesinde çalışma deneyimi bulunmaktadır. Katılımcılardan 15'i ilkokul mezunuyken dokuzu lise mezunudur. Üniversite mezunu olan bir katılımcı bulunmaktadır. Tablo 2'de yerleşik katılımcıların karakteristikleri gösterilmektedir.

Tablo 2. Yerleşik katılımcıların sosyo-demografik profili

Grup 2 Katılımcı#	Cinsiyet	Yaş	Memleket	Eğitim Durumu	Yaptığı İş
K1	Erkek	20	Kastamonu	Lise	Çalışmıyor
K2	Kadın	31	Bursa	Lise	Ev hanımı
K3	Kadın	34	Giresun	İlkokul	Konfeksiyon atölyesi sahibi
K4	Kadın	42	Bingöl	Lise	Konfeksiyon/M akineci
K5	Kadın	29	Kastamonu	Yüksekokul	Muhasebeci
K6	Kadın	26	Sinop	Yüksekokul	Aşçı
K7	Kadın	39	Aksaray	Lise	Ev hanımı
K8	Kadın	45	Bingöl	İlkokul	Konfeksiyon/M akineci
K9	Erkek	34	Sinop	Lise	Taksici
K10	Erkek	51	Samsun	İlkokul	Güvenlik görevlisi
K11	Erkek	19	Siirt	Lise	Konfeksiyon/K esimhane
K12	Erkek	23	Sinop	Lise	Sigortacı
K13	Erkek	23	Sinop	Açık lise	Konfeksiyon
K14	Erkek	50	Samsun	Ortaokul	Terzi
K15	Erkek	64	Giresun	İlkokul	Emekli

Enformel Karşılaşmalar: Suriyeliler ve Yerleşiklerin Merdiven-Altı Konfeksiyon
Atölyelerindeki İlişkilenmeleri

K16	Erkek	67	Yozgat	İlkokul	Emekli/İşçi
K17	Erkek	43	Kocaeli	İlkokul	Demir doğrama atölyesi
K18	Erkek	35	Malatya	İlkokul	Çiğköfteci
K19	Erkek	50	Malatya	İlkokul	Bakkal
K20	Kadın	46	Kastamonu	İlkokul	Çalışmıyor
K21	Kadın	43	Adıyaman	Ortaokul	Konfeksiyon/M akineci
K22	Erkek	54	Adıyaman	İlkokul	Ayakkabıcı
K23	Erkek	22	Kastamonu	Yüksekokul	Çalışmıyor
K24	Erkek	44	Konya	İlkokul	Konfeksiyon atölyesi sahibi
K25	Erkek	38	Adıyaman	İlkokul	Konfeksiyon atölyesi sahibi
K26	Kadın	25	Sinop	Lise	Çalışmıyor
K27	Erkek	41	Adıyaman	İlkokul	Konfeksiyon atölyesi sahibi /Makineci
G28	Kadın	52	Kastamonu	İlkokul	Temizlik işçisi
G29	Kadın	52	Samsun	İlkokul	Çalışmıyor
G30	Kadın	34	Adana	Üniversite	Muhasebeci

Veri Toplama Süreci

Bu araştırmanın yarı yapılandırılmış, açık uçlu derinlemesine görüşmelerin yürütülmesi ve katımlı gözlemin gerçekleştirilmesi olmak üzere iki aşamalı bir veri toplama süreci bulunmaktadır. İlk olarak Suriyeliler ile yerleşik beraber çalıştıkları, İstanbul'un Esenler ilçesinde bulunan bir konfeksiyon atölyesinde 2020-2021 yılında üç ay süren katımlı gözlem gerçekleştirilmiştir. Katımlı gözlemin gerçekleştirildiği atölye araştırmacının 2006-2008 yıllarında yaz tatillerinde önce ortacı daha sonra ise makineci olarak çalıştığı bir atölyedir. Sahanın keşfi sırasında, çoğunlukla iç göçle İstanbul'a yerleşen yerleşik çalıştığı

atölyelerde Suriyelilerin çalışmaya başladığına dair edinilen ilk izlenim araştırmanın itici gücünü oluşturmaktadır. Böylelikle yerleşikler ile Suriyeli mültecilerin ilişkilendirmelerini gündelik hayatın içerisinde inceleme fırsatı bulunmuştur. Etnografi araştırmalarının zorunlu göçmenler gibi kırılgan gruplarla yürütülmesinin etik sorumluluklarına (Çoşkun vd., 2020) dayanak ilk olarak atölyede çalışan Suriyeli ve yerleşik katılımcılara araştırmanın konusuna ve amacına dair bilgilendirilmiş, daha sonra atölyenin ustasından (aynı zamanda sahibi) bilgilendirilmiş ve katılımlı gözlem için izin alınmıştır.

Merdiven-altı konfeksiyon atölyesinde çalışma deneyiminin olması nedeniyle atölyede katılımlı gözlem yapmak zorlayıcı olmamıştır. Araştırmacı olarak sahip olduğum sosyal ağlar, atölyede çalışan yerleşikler ile tanışıyor olmamın yanı sıra atölyede işleyişin ve işlerin bilgisine sahip olmam nedeniyle atölyedeki varlığım yerleşikler tarafından hızlıca kabul edilmiştir. Bu durum, araştıran- araştırılan arasındaki ilişki bağlamında, araştırmacının konumu ile sahip olduğu sermaye biçimiyle ilişkiseldir ve içerden olma sermayesi (insider capital) olarak özetlenebilir (Kirpitchenko ve Voloder, 2014). Buna karşın özellikle katılımlı gözlemin başladığı ilk hafta Suriyeliler ile güven ilişkisinin kurulması açısından zorlayıcı olmuştur. Bu durum araştıran- araştırılan arasında bir mesafeye neden olmanın yanı sıra özellikle çay molalarında yapılan enformel sohbetlerin sınırlı olmasına yol açmıştır. İlerleyen süreçte etkileşimin artması, birlikte daha fazla zamanın geçirilmesi, sohbetlerin sıklığının artmasıyla birlikte güven ilişkisi kurulmaya başlanmış ve katılımlı gözlem olağan akışına kavuşmuştur.

Katılımlı gözlemin gerçekleştiği merdiven-altı atölye gömlek, kumaş pantolon, ceket, etek gibi tekstil ürünlerinin fason üretimini yapan, bir apartmanın bodrum katında bulunan ve ortalama 11 çalışanı bulunan bir atölyedir. Çalışan sayısı dönemsel olarak değişkenlik göstermektedir. Çalışma saatleri 08:00- 19:00 arasındadır ve bir saatlik öğlen molası ile on beşer dakikalık iki çay molası bulunmaktadır. Cumartesi günleri ise iş yoğunluğuna bağlı olarak 13:00'a kadar çalışılmaktadır. Çalışanlar evlerinin atölyeye yakın olması nedeniyle öğlen molalarında evlerine gitmekte ya da atölyede bulunan küçük mutfakı kullanarak öğlen yemeklerini hazırlamaktadırlar. Çay molalarında çalışanlar molalarını atölyenin önünde sohbet ederek çoğunlukla çay ve sigara içerek geçirmektedir. Enformel iş gücü piyasasının önemli bileşenlerinden olan bu tarz konfeksiyon atölyelerinin çalışanlar tarafından merdiven-altı olarak adlandırılmasının en önemli nedeni atölyelerin çoğunlukla apartmanların bodrum ya da giriş katlarında bulunmasıdır. Merdiven-altı konfeksiyon atölyesindeki katılımlı gözlem üç ay sürmüş ve bu süreçte atölyede ortacı olarak çalışılmıştır. Ancak işin beden yoğun emek gerektirmesi sebebiyle mesaiye her gün 08:00'da başlanmamıştır. Buna

karşın günün büyük çoğunluğu, çay ve yemek molalarını kaçırmayacak şekilde, atölyede geçirilmiştir. Özellikle Cumartesi günleri atölyede gözlem yapmaya özen gösterilmiştir. Cumartesi günü mesai bitimi çalışanların ustadan haftalıklarını aldıkları, çalışanların birlikte atölyeyi ve makineleri temizledikleri ve birlikte yemek yedikleri bir iş günü olması sebebiyle önemlidir.

Bu araştırma yerleşikler ile Suriyeli mültecilerin gündelik hayattaki çok katmanlı ilişkilenme dinamiklerini incelemeyi amaçladığından katılımlı gözlemin yanı sıra derinlemesine görüşmeler yürütülmüştür. Suriyeli katılımcılara ulaşabilmek için konfeksiyon atölyesinde çalışan Suriyeliler ile iletişime geçilmiş ve kartopu teknikliğiyle Suriyeli katılımcılara ulaşılmıştır. Yerleşik katılımcılara ulaşabilmek için ise hemşehrlik ve komşuluk ilişkilerine başvurularak araştırmacının sosyal sermayesinden faydalanılmıştır. Derinlemesine görüşmeler sırasında katılımcılar araştırma hakkında bilgilendirilmiştir ve istedikleri zaman görüşmeyi sonlandırabilecekleri, kişisel bilgilerin alınmayacağı, görüşmelerin anonimleştirileceği belirtilmiştir. Katılımcılardan gerekli izinler alındıktan sonra görüşmelere başlanmış ve görüşmeler sırasında ses kaydı alınmıştır. 30 Suriyeli (Grup 1) ve 30 (Grup 2) yerleşik olmak üzere toplam 60 kişiyle derinlemesine görüşme yürütülmüştür. Bunun yanı sıra gözlemin yapıldığı atölyenin dışında Esenler'de bulunan atölye sahipleriyle enformel görüşmeler yürütülmüştür. Bu görüşmeler sırasında kişilerden sosyo-demografik bilgiler alınmamış, ses kaydı yapılmamış ve görüşme notu tutulmuştur.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinin ilk aşaması saha çalışmasından elde edilen verilerin düzenlenmesidir. Bu kapsamda ilk olarak Suriyeliler ve yerleşiklerle yapılan derinlemesine görüşmeler deşifre edilmiş ve MAXQDA Nitel Veri Analiz programında depolanmıştır. Daha sonra Suriyeliler Grup 1, yerleşikler ise Grup 2 olarak kodlanmış ve her bir katılımcıyla yapılan görüşmeler K1, K2 şeklinde numaralandırılarak anonimleştirilmiştir. Enformel olarak gerçekleştirilen sohbetler ise takma isim kullanılarak anonimleştirilmiştir. Katılımlı gözlemden elde edilen veriler MaXQDA programında depolanmış ve sınıflandırılmıştır. Elde edilen veriler öncelikle tematik analiz (Charmaz, 2012; Stern, 1980) tekniğiyle edilmiş, temel kodlar, temalar ve kategoriler oluşturulmuştur. Daha sonra elde edilen kategori grupları karşılaştırmalı analiz (Strauss ve Corbin, 1990) tekniğiyle analiz edilmiş ve bu çerçevede bulgular yorumlanmıştır. Tematik analiz sonucunda ortaya çıkan kod haritası Şekil 1'de sunulmuştur:

Şekil 1. Bulgu temaları.¹

Bulgular ve Tartışma

Merdiven-Altı Konfeksiyon Atölyelerine İçeriden Bakış

Enformel iş gücü kayıt altına alınamayan/alınmayan, ölçülemeyen ve resmi ekonomik faaliyet alanında olmayan üretim faaliyetlerinin tamamı olarak tanımlanmaktadır (Stefanov, 2003). Kayıt dışı üretim faaliyeti enformel iş gücü piyasasının en belirleyici özelliğidir ve enformel iş gücü piyasası istihdamın yetersiz, işsizlik oranının yüksek, yoksulluğun fazla ve güvencesizliğin olduğu çalışma ortamında yaygınlık gösterir. Erformel çalışma ise Lordoğlu'na (1998) enformel işlerde çalışma, sosyal güvenlik kurumu kaydı olmayan kayıt dışı çalışma şeklinde tanımlanmaktadır. Göçmenler ve yoksullar kırılgan gruplar olarak kayıt dışı çalışan grupların başında gelmektedir (Slavnic, 2010; Stefanov, 2003).

Kayıtdışı istihdamın önemli alanlarından biri olan tekstil sektöründe büyük ve orta ölçekli firmalardan fason takipçilere, aracılara, araçlardan orta veya küçük ölçekli merdiven-altı konfeksiyon atölyelerine doğru bir üretim ve tedarik akışı söz konusudur. Esenler'de bulunan merdiven-altı konfeksiyon atölyelerinden birinin sahibi ve ustası olan Grup 2, K27 üretim ağını şu şekilde açıklamaktadır:

“Bir firma var mesela, Adidas düşün firma olarak, onun kesimhanesi vardır, kesimini orada yaparlar, atölye olarak iş istersin, onlar sana getirir. Sen onu dikersin,

¹ Şekil 1 araştırma bulgularından yola çıkarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

hazırlarsın. Mesela ceket dikiyorsun. Ceketini hazırlarsın, tastamam götürürsün, bırakırsın. Kendileri de gelip alabilirler. Direkt firma ile. Nereden iş bulursak. Onların kendi fason takipçileri var. Onlar getiriyorlar. İş kesimhanede kesildiğinde o adam arabaya yükler, atölyeye bırakır, gider. Gelip alıp götürür, mağazaya bırakır.”

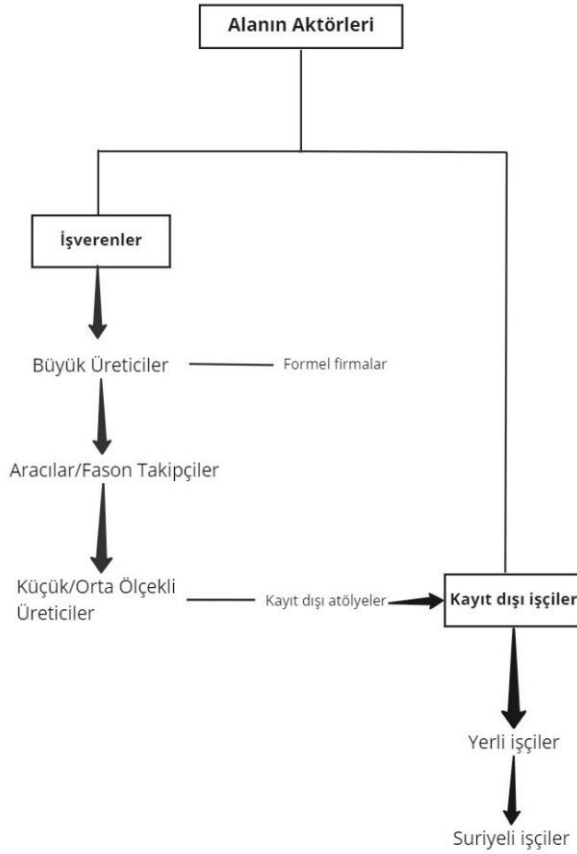
Atölye sahibi K27’inin açıklamasının yanı sıra atölyede yapılan katımlı gözlemin bulguları da tekstil ürünlerinin ve kumaşların kesilmiş kalıplar halinde araçlar aracılığıyla büyük firmalardan merdiven-altı atölyelere geldiğini, bu atölyelerde dikim, temizleme, ütölme ve paketleme işlemlerinden sonra fason takipçiler aracılığıyla ürünlerin tekrar firmalara ulaştırıldığını ortaya koymaktadır. Bu ağ atölye çalışanlarının (bkz. Şekil 2) yanı sıra boncuk işleme, ip temizleme, paketleme gibi işler parça başı işler aracılığıyla parça başı iş alan ve evde çalışan kadın veya çocuklara kadar genişlemektedir.

Şekil 2. Esenler’de bir iş ilanı, 2021

Kısaca konfeksiyon atölyelerinin dahil olduğu fason üretim ağını çok paydaşlı, hiyerarşik bir alan olarak tanımlamak mümkündür. Portes ve Sassen-Koob (1987: 31) bu alanın “kayıt dışı sektör küçük ölçekli üretim ve ticaret, yarı gizli işletmelere taşeronluk ev işçiliği gibi faaliyetlerden” oluştuğunu belirtmektedir. Araştırmanın bulguları merdiven-altı konfeksiyon atölyelerinin

kayıt dışı hazır giyim sektöründe en alt kademe yer aldığını, formel firmaların yanı sıra fason takipçiler ile aracılara bağımlı olduğunu işaret etmektedir. Atölye sahipleriyle yapılan görüşmelerde bu durum “iş bağlamak”, “arkadaş bağlamak” şeklinde tasvir edilmiştir. Şekil 1’de² büyük üreticilerden merdiven-altı konfeksiyon atölyelerine ve çalışanlara uzanan ağ, araştırma bulgularından yola çıkarak görselleştirilmiştir.

Şekil 3. Enformel tekstil sektörünün aktörleri

Merdiven altı konfeksiyon atölyeleri tekstil sektörünün önemli bileşenleri ve en alt basamağı olarak enformel iş gücünün, emek yoğun, düşük ücret, güvencesiz çalışma modelinin yaygın olduğu alanlardır. Saha çalışmasının yürütüldüğü Esenler ise tarihsel süreçte hızlı kentleşmenin de etkisiyle (Erman,

² Şekil 2 araştırma bulgularından yola çıkarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2001; Erman ve Eken, 2004) ilçe olmuş ve kayıt dışı istihdamın yaygın olduğu ilçelerden biri haline gelmiştir. Esenler Belediyesi'nin (2022) raporuna göre Esenler ilçesinde genellikle konut altında bulunan tekstil, ayakkabı, çanta üretimi yapan atölyeler ve enformel istihdam alanları yaygındır. Atölye çalışanlarının iş dağılımlarına bakıldığında ise ortacı, makineci (düz, overlok, rençbe vb.), ara ütücü, son ütücü, temizlemeci, paketlemeci gibi farklı işler söz konusudur ve merdiven-altı tekstil atölyelerindeki üretim bu aktörler arasındaki koordinasyona bağlı olarak sağlanır.

Şekil 4. Gözlemin yapıldığı konfeksiyon atölyesinin montaj bandı

Şekil 4'te gösterilen montaj bandı kumaşların makineler arası akışını göstermektedir ve ortacılar bu akışı sağlamaktan sorumludur. Atölyede ortacı olarak çalışanlar genellikle çocuk işçiler ya da gençlerdir. Araştırmanın bulguları konfeksiyon işçilerinin çalışmaya önce ortacı olarak başladıklarını daha sonra ise makine kullanmayı öğrendiklerini göstermektedir. Örneğin yerleşik olan ve uzun süredir konfeksiyon atölyelerinde çalışan Grup 2, katılımcı 25 bu süreci şu şekilde açıklamaktadır:

“Bizim meslekte ilk olarak ortacı olursun, zaten bir yıl çalıştın mı her şeyi öğrenirsin. Makine kolay işi öğrenince.

Pedala basıyorsun, kendi gidiyor. Önemli olan işi öğrenmen. Sen elbiseyi görüyorsun ama nasıl dikeceğini bilmedikten sonra istediğin kadar gör. Ben de ortacı olarak başladım ve sonra usta oldum. Çekirdekten yetişme yani” (Erkek, 28 yaşında).

Dikim işlemi tamamlandıktan sonra temizlenen, ütülen ve paketlenen ürünler fason takipçiler aracılığıyla merdiven-altı atölyelerden toplanır ve ödemeler yapılır. İşçiler ise ücretlerini genellikle Cumartesi günleri haftalık olarak elden ve bir zarfın içinde alır. Ücretin elden veriliyor olması aynı zamanda kayıt dışılığın da bir göstergesidir. Şekil 1’de gösterildiği üzere işçiler en alt kademede yer almaktadır ve Suriyeliler aldıkları ücret, güvencesizliğin boyutu ile çalışma saatleri bakımından yerleşik çalışanlardan daha dezavantajlı bir konumda yer almaktadır. Çalışan sayısının görece azlığı (3 ile 15 arasında değişebilmektedir) ücretlerin elden verilmesini ve takibini de kolaylaştırmaktadır. Örneğin gözlemin yapıldığı konfeksiyon atölyesinin 11 çalışanı bulunmaktadır. Her ne kadar katılımlı gözlem yalnızca bir atölyede gerçekleştirilmiş olsa da saha çalışması sırasında yapılan keşiflerde Esenler’de birçok küçük ölçekli konfeksiyon atölyesi olduğu göze çarpmıştır. Yalnızca gözlemin yapıldı atölyenin bulunduğu mahallede üç tane atölye bulunmaktadır. Kendisi de atölye sahibi olan Mustafa kendi deneyimini şu şekilde açıklamaktadır:

“Esenler’de çok konfeksiyon atölyesi var. Hazır giyim çok önemli, üretiyoruz, satıyoruz. Arap Emirliklerine, Rusya’ya, Azerbeycan’a, her yere satıyoruz. Ben mesleğe ilk çocuk işçi olarak başladığımda böyle değildi. Şimdi her yerde atölye var...Bizimkisi çekirdekten yetişme. İlkokul bitince babamın yanında işe başladım. O gün bugündür konfeksiyon sektöründeyim. Biraz para toparlayınca 3 düz, 2 overlok makinesi, bir ütü makinesi, bir pastal tezgâhı derken bir haftada açtım atölyeyi” (Yerleşik işveren, erkek, 44 yaşında).

Kayıt dışı konfeksiyon atölyelerinin diğer bir özelliği atölyelerinin konumlarıyla ilişkiseldir ve genellikle bodrum ya da giriş katta bulundukları söylenebilir. Bu durum hem çalışma koşulları hem de lokasyonun işlevi açısından önemlidir. Şekil 5, Esenler’de bulunan bir konfeksiyon atölyesinin konumu ortaya koymaktadır.

Şekil 5. Esenler’de bulunan bir merdiven-altı konfeksiyon atölyesinin konumu, Esenler, 2021

Bu lokasyonlar atölyelerin resmi denetimlerden kaçınmasına ve sigortasız işçi çalıştırmasına olanak tanımaktadır (Dedeoğlu, 2010). İşverenler, denetimlerden kaçınmak için belirli çalışanları sigortalı gösterme veya denetim sırasında yalnızca sigortalı kişileri işçi olarak sunma gibi yöntemler kullanmaktadır. Ayrıca, atölyelerin yoğun olduğu mahallelerde, denetim bilgisi hızla yayılmakta ve bu durum erken paydos veya atölyenin açılmaması gibi stratejilere yol açmaktadır. Gözlemin yapıldığı atölyenin ise vergi levhası, 11 çalışandan ikisinin ise (biri atölyenin sahibidir) sigortası bulunmaktadır. Son olarak, çalışma koşulları açısından bakıldığında ise atölyeler, gözlemin yapıldığı atölyeyle benzer şekilde, bodrum katlarda konumlanmaları nedeniyle genellikle karanlık ve rutubetli olup elverişsiz çalışma koşullarına sahip olduğu söylenebilir.

Suriyelilerin Merdiven-altı konfeksiyon atölyelerine girişleri: Çetin karşılaşmalar

Suriyeli katılımcılar ve katılımlı gözlemin yürütüldüğü atölyenin çalışanları enformel hazır giyim sektöründe ve konfeksiyon atölyelerinde çalışma deneyimini genellikle bir “savaş” veya zorlu bir “mücadele” olarak tanımlamaktadır. Yerleşikler tarafından uzun süredir domine edilen bu sektöre dahil olmaya çalışan Suriyeliler yer edinme çabası içindedir. Bu bağlamda, iş bulma süreçleri kaçınılmaz bir tartışma konusudur. Gözlemin yapıldığı atölyede çalışan Suriyeli işçiler genellikle apartman duvarlarına, dükkân camlarına ya da elektrik direklerine yapıştırılan iş ilanlarını takip ederek (bkz. Şekil 6), sosyal ağlarına başvurarak veya doğrudan atölyelere gidip eleman arayıp aramadıklarını sorarak iş bulduklarını belirtmektedir. Örneğin, Suriyeli katılımcı K9 *“burada her yer konfeksiyon zaten. Herkes bulabilir yani. Basit bir iş, zor değil.”* diyerek iş bulma sürecinde zorlanmadığını belirtmektedir. Suriyeliler açısından formel iş kollarında iş bulmak literatür tartışmasında da vurgulandığı üzere yasal düzenlemeler, kota uygulaması, ayrımcılık gibi nedenlerle zorlayıcıdır ki bu durum aynı zamanda enformel ş gücü piyasasına eklemlenmelerinin nedenlerinden biridir. Suriyeli Grup 1 K8 formel istihdam alanlarında iş bulmanın zorluğunu *“benim babam 35 sene öğretmenlik yaptı. Türkiye’ye geldi iş yok. Özel okulda vermediler bir şeye. Başka bir akrabam mesela işsiz kaldı. 15 sene çalıştı okulda, son dönemde bomboştı Türkiye’de. Yasa çıksın diye bekliyorlar. Biraz zor yani iş bulmak. Bu insanlar ne çalışacak? Bu insanlar ayakkabı atölyesinde çalışamaz mesela”* diyerek özetlemekte konfeksiyonda çalışmanın mecburiyetten kaynaklandığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde Suriye’deyken konfeksiyon atölyelerinde hiç çalışmamış olanlar Suriyeli katılımcılar Türkiye’ye geldikten sonra konfeksiyonda çalışmak durumunda kaldıklarını belirtmektedir. Bu açıdan formel istihdama eklemlenemeyenler için enformel hazır giyim sektörü yaşamı idare edebilmenin bir çözümüdür. Bunun yanı sıra genel olarak Merdiven altı atölyelerde iş bulmak, formel sektörlere kıyasla daha kolaydır. En temel neden, enformel istihdamın esnekliği olup, sözleşmesiz ve sözlü anlaşmalara dayalı istihdam süreçlerinin işe alım ve işten çıkışı hızlandırması ya da kolaylaştırmasıdır.

Şekil 6. Bir apartmanın duvarına yapıştırılmış iş ilanı, Esenler, 2021

Suriyeliler yasal statüleri, dil engeli gibi nedenlerle kırılgan bir konumda olup, yerleşik işçilere kıyasla daha az pazarlık gücüne sahiptir. İş bulma sürecinde sosyal sermayelerine dayanarak akraba ve tanıdıklar aracılığıyla işe girerken, sektörde kalabilmek için uzun saatler ve düşük ücretle çalışmak durumunda kalmaktadır. Yerleşik işverenler ise güvencesiz Suriyeli emeğini maliyetleri düşürmek için bir avantaj olarak görmektedir (Akdeniz, 2019). Bu bağlamda, işverenler Suriyelileri düşük maliyetli iş gücü olarak piyasaya dahil etmekte, Suriyeliler ise kırılgan konumları nedeniyle bu süreci kabul etmektedir. Yerleşik işveren Hasan³ bu durumu *“tabi ki daha ucuza çalışacaklar. Aksi halde neden onlarla çalışalım ki! Türklerle çalışırız. Daha ucuza çalışmıyor olsalar kimse Suriyelilerle çalışmak istemez”* (erkek, 45 yaşında, konfeksiyon atölyesi sahibi) şeklinde yorumlamaktadır. Dolayısıyla Suriyeli K7 “önemli olan işi bulmak değil, önemli olan sonra ne olduğu” (Grup 1, erkek, 27 yaşında) şeklinde yorumladığı gibi iş bulmak kadar sonrası süreç de kritiktir. İşverenle pazarlıklar ve yerleşik işçilerle etkileşim bu süreçte belirleyici olurken, sözleşmenin sözel olması iş güvencesini azaltmaktadır. İşten çıkarılma veya ayrılma kısa sürede gerçekleşebilmektedir, bu da sektördeki yüksek işçi sirkülasyonunu doğrulamaktadır. Kırılganlık etrafında şekillenen bu sessiz anlaşma Suriyelilerin çalışma koşullarının temel belirleyicisidir. Suriyeli K17 konfeksiyon atölyesinde

³ Takma isim kullanılmıştır. Hasan saha çalışması sırasında ziyaret edilen konfeksiyon atölyelerinin sahiplerinden biridir. Kendisiyle formel bir derinlemesine görüşme yapılmamış, enformel bir sohbet gerçekleştirilmiştir. Görüşme sırasında ses kaydı alınmamış ve not tutulmuştur. Kendisinin de isteğiyle takma isim kullanılarak görüşme anonimleştirilmiştir.

çalışma deneyimi hem kırılganlığa hem de işveren ile yapılan pazarlığa örnek olarak gösterilebilir:

“Suriyeliler az maaşı kabul ediyor ve çok saat çalışıyorlar. Yeni bir Suriyeli mi gördüler, hemen yapıyorlar. Çünkü Suriyeliler ne iş olursa çalışayım, bir işim olsun, düzen kurabileyim istiyorlar. Biraz biliyorsa daha çok maaş alıyor, yeni gelenlerse daha az maaşa çalışıyorlar. Biz Suriyeliler az maaşı kabul ediyoruz ve ne görsek, bize ne yapılırsa susacağız. Neden çünkü bir lokma ekmeğin parasına ihtiyacımız olduğundan mecburen çalışacağız ve susacağız”
(Grup 1, kadın, 28 yaşında).

Gözlemin yapıldığı atölyedeki Suriyeli çalışanlar çoğunlukla maddi var oluş koşulları nedeniyle pazarlık alanlarının olmadığını, en azından işe giriş ve konfeksiyon atölyesinin kendine özgü gerekliliklerini öğrenene ve güçlenene kadar, bu nedenle şartları pazarlıksız kabul ettikleri belirtmektedir. Örneğin katılımlı gözlem yapılan atölyede çalışan, Suriye’den geleli henüz bir yıl olmadığını söyleyen ve 18 yaşında olan Hubeyb⁴ rutubetli ve banyosu olmayan atölyede barınmaktaydı. Bu durum onu işverene bağımlı hale getirerek uzun saatler ve düşük ücretle çalışmasına neden oluyordu. Hubeyb atölyede kalması karşılığında bir kira ödemediğini ama kiranın bir kısmının haftalığından kesildiğini, bazen de daha uzun saatler çalıştığını belirtti. Hubeyb’in günü atölyede başlayıp orada son buluyordu, bu durum Hubeyb’in kendisine bir hareket alanı yaratamamasına neden olurken bir yandan da sosyo-ekonomik koşullarının iyileşmemesine, çalışanların söylemiyle yalnızca “günü döndürmeye” yol açmaktadır.

Öte yandan işveren talepleri ve dinamik piyasa koşulları nedeniyle emeğin ucuzlaması, yerleşikler ve Suriyeli işçiler arasında rekabet ve çatışmaya yol açmaktadır. Literatürde de (Ceritoglu vd., 2017; Danış, 2016; İçduygu ve Diker, 2017; Lordoğlu ve Aslan, 2016; Nimer ve Rottmann, 2021) enformel iş gücü piyasasında, özellikle hazır giyim sektöründe bu rekabet ve söylemsel gerilim vurgulanmaktadır. Nitekim Birleşik Metal İş Sendikası’nın araştırmasına göre (Erol vd., 2017), yerleşik işçilerin dörtte üçü, işverenlerin Suriyelileri ucuz emek

⁴ Hubeyb atölyede gözlemin başladığı sırada orada çalışmıyordu, yaklaşık bir ay sonra işe başladı. Suriye’den gelir gelmez iş aramaya başladığını ve gözlem yapılan atölyeyi bulduğunu belirtti. Esenler Otogara indiği için ve Suriyeli birkaç tanıdığının olması nedeniyle Esenler’de yaşamaya karar vermiştir. Bekar olduğu için aile evinde kalmanın hoş karşılanmayacağını düşünmekteydi. Kendisinin isteği ile takma isim kullanılmış, ancak herhangi bir isim önermediği için Hubeyb ismi kullanılmıştır.

nedeniyle tercih ettiğini belirtmiştir. Örneğin Grup 2 K22 Türk işçiler ile Suriyeli işçileri ve yaşam koşullarını kıyaslayarak şunları söylemektedir:

“Onların üstünden bizi vuruyorlar. Suriyeli kapıda bekliyor. Haftada 500 liraya çalışıyor musun diyor Suriyeliye, Suriyelinin ailesinde 10 kişi var, 10 kişi de çalışıyor. 5 bin para yapar haftada. Bizim yerlilerde okuyan var, çalışan var, o adama 500 verirken neye yetecek? O yüzden çalışmıyor. Suriyelilerin çalıştırılmaması lazım. Aynı koşullarda çalıştırılmalı. Ekmeğimizle oynuyorlar. Biz yapmasak Suriyeli daha ucuza yapıyor. 1000 lira kira veriyor, 10 kişi oturuyorlar, o 1000 lira ona 100 lira gibi görünüyor. Biz 1000 lira verdiğimizde, çocuğumuz da varsa, geçinemiyoruz.”

K22 ile benzer şekilde yerleşik katılımcılar temel sorunun Suriyelilerin kendileriyle benzer hatta kendilerinden daha iyi koşullarda yaşaması olduğunu belirleterek bir kıyaslama yapmakta, bu tür bir sınıfsal yakınlık ya da ihtimali yerleşik rahatsızlık uyandırmaktadır. Bu açıdan iki grubu yatay bir alanda buluşturan şeyin yoksulluk olduğunu, iki grubunda temel derdinin geçim derdi olduğu söylenebilir. Zira K 22 temel ihtiyaçlar üzerinden yaptığı karşılaştırmasını “geçinemiyoruz” diyerek bitirmektedir. Öte yandan Suriyeliler ve yerleşikler arasındaki bu sınıfsal yakınlık araştırma bulgularının işaret ettiği üzere bir dayanışmadan ziyade rekabete ve hedef göstermeye kaynaklık etmektedir.

Yerleşik katılımcılar bir yandan Suriyelilerin daha ucuza çalıştıklarını vurgularken bir yandan da konfeksiyonda çalışmanın herhangi bir avantajının olmadığını, bu nedenle formal işler bulmayı amaçladıklarını belirtmektedir. Bu açıdan merdiven-altı konfeksiyon atölyesinde çalışmak hali hazırda yerleşikler için bir tercih değildir. Araştırmanın bulguları daha önce konfeksiyon atölyesinde çalışmış olan yerleşik katılımcıların zaman içerisinde başka alanlara yönelme eğilimde olduğunu, sigortalı bir işe girmeye çalıştıklarını ve hizmet sektörüne yöneldiklerini göstermektedir. Yerleşik işverenlerden biri olan İbrahim⁵ bu duruma örnek olarak şu acıkmayı yapmaktadır:

“Yerli zaten bulamıyoruz artık yetişmiyor. Kimse tekstili tercih etmiyor. Okullar biliyorsun, 4+4+4 diye aldı başını gitti, adam 20 sene okumuş, tekstilde gelip ne yapacak ki? Girse de 30’a kadar bir makineci ya olabilir ya da olamaz.”

⁵ Saha çalışması sırasında enformel sohbet gerçekleştirilen atölye sahiplerinden biridir. Takma isim kullanılarak görüşme anonimleştirilmiştir.

Yerliler artık hizmet sektörünü tercih ediyorlar. Asgari ücretle çalışmak daha mantıklı” (erkek, 44 yaşında).

Araştırmanın bulguları enformel hazır giyim sektöründe oluşan boşluğun daha ucuz emek olarak görülen Suriyeliler ile doldurulduğunu (Ceritoglu vd., 2017; İçduygu ve Millet, 2016; Nimer ve Rottman, 2021) doğrulamaktadır. Gözlemin yapıldığı atölyede çalışan Suheyil, daha önce çalıştığı atölyedeki deneyimini *“benim çalıştığım atölyede üç makineci ve bir de ortacı vardı. Dört kişiydik ve hepimiz Suriyeliydik. Önce hepsi Türk’tü. Ben sadece ortacı olarak Suriyeliydim, sonra Türkler sigortalı ve daha iyi maaş buldular, fabrikalara gittiler”* sözleriyle aktarmaktadır. Dolayısıyla çalışanların ve işverenlerin söylemlerinden yola çıkarak Suriyelilerin kayıt dışı iş gücü ihtiyacını karşıladığını (Schierup vd., 2018) söylemek mümkündür. Ek olarak araştırmanın bulguları merdiven altı konfeksiyon atölyelerinde çalışmanın, düşük eğitim seviyesi, çocuk yaşta sektöre giriş ve sektörel deneyimle sınırlı kalma gibi zorunluluklara dayandığını ortaya koymaktadır. Yerleşik çalışanlar hizmet sektörüne yönelme veya sigortalı iş bulma eğilimindedir. Dolayısıyla, onların sektörden çekilmesi yalnızca Suriyelilerin entegrasyonu ve emeğin ucuzlamasıyla değil, aynı zamanda yaşam koşullarını iyileştirme çabalarıyla da ilişkilidir. Enformel hazır giyim sektörünün düşük simgesel değeri, çalışma koşulları, güvencesizlik ve düşük ücretler bu süreci hızlandırmaktadır. Ayrıca, Suriyelilerin çalışma koşullarının görünürlüğü, yerleşiklerin sektördeki belirsiz ve güvencesiz çalışma koşullarıyla yüzleşmesine ve sektörün “acımasızlığını” fark etmelerine neden olmaktadır.

Kısaca, yerleşik işçilerin sektörden çekilme stratejisine karşı, Suriyeli mülteciler sektöre girme ve sektörde tutunma mücadelesi vermektedir. Formal iş piyasasına erişimin Suriyeliler açısından yasal ve bürokratik engellerle sınırlı olması, merdiven altı konfeksiyon atölyelerini için cazip kılmaktadır. Esnek ve güvencesiz yapısı nedeniyle işe giriş ve çıkış süreçleri hızlı ve sözlü pazarlığa dayalıdır. Bu bağlamda, bedensel sermayenin öne çıkarılması, emeğin ucuzlatılması ve piyasa koşullarının kabulü sektöre dahil olmanın temel dinamikleridir.

Atölyede Gündelik Yaşam

“Burası hayallerin öldüğü yer, bir gün elinizdeki gömleğin iplerini temizlerken hiç hayal kurmadığımı, sadece işi yaptığımı fark ettiğimde anladım; hep atölyede çalışacağımı” (Grup 2, yerleşik, K21).

Katılımlı gözlemin gerçekleştirildiği merdiven altı atölye, İstanbul’un Esenler ilçesinde, bir apartmanın bodrum katında konumlanmaktadır. Atölyeye

giriş, dar ve bakımsız bir merdiven aracılığıyla sağlanmakta, bu fiziksel yapı atölyenin merdiven-altı konumunu hem sembolik hem de fiziksel olarak görünür kılmaktadır. Düşük tavanı, yetersiz havalandırması ve dar çalışma alanları, mekânın hem üretim sürecine hem de çalışma koşullarına dair ipuçları vermektedir. Atölye, yoğun bir gürültü, rutubet kokusu ve hareketlilik içinde işlemektedir. Dikiş makinelerinin sürekli tekrarlanan mekanik sesi, ütüden yükselen buhar ve sigara dumanının yarattığı ağır hava, mekânın duysal atmosferini şekillendirirken; radyodan akan arabesk müzik, işçilerin gündelik rutiniyle iç içe geçmiş durumdadır. Bu müzik, yalnızca bir arka plan sesi değil, aynı zamanda sınıfsal ve duygusal bir anlatının taşıyıcısı olarak, atölye çalışanlarının gündelik yaşam pratiklerine eşlik eden bir unsura dönüşmektedir. Yoğun iş temposu ve çok işlevli bir mekânda çalışmanın gereklilikleri, işçilerin hareket alanını sınırlandırmakta, ancak aynı zamanda bu sınırlandırılmış alanda çeşitli strateji ve pratikler geliştirmelerine de zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda atölye, yalnızca üretimin değil, aynı zamanda sınıfsal deneyimlerin, belleklerin ve karşılaşmaların birikim mekânı olarak da işlev görmektedir. Gözlemin yapıldığı atölye sadece üretimin yapıldığı değil, aynı zamanda hayatta kalma stratejilerinin ve grupsal hafızanın biriktiği bir yerdir. Mesai saatleri hafta içi 08:00-19:00, Cumartesi 08:00-13:00 arasında olup, kısa çay molaları ve bir öğle arası bulunmaktadır. Atölye, çalışanlar için yalnızca bir işyeri değil, aynı zamanda gündelik hayatlarının büyük çoğunluğunun geçtiği K21'in de belirttiği haliyle bir "mecburiyet mekanıdır." Çay molaları sosyalleşme anları olarak değerlendirilse de çalışma sırasında etkileşim sınırlıdır. Atölyedeki ilişkilenmeler işçilerin birbirlerini gözlemlediği, denetlediği, dedikodu ürettiği, çatıştığı ya da dayanıştığı dinamikler içerir. İşveren hem gözlemci hem de sürecin aktif bir aktörü olarak bu dinamiklere dahildir. Gözlem sırasında atölye, Suriyeli ve yerleşik işçilerin bir arada çalıştığı, ancak bu bir aradalığın sürekli olarak pazarlık ve gerilimle yeniden kurulduğu bir alan olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla atölye, emek süreçlerinin ve gündelik hayatın iç içe geçtiği, aynı zamanda hiyerarşilerin yeniden üretildiği bir mikro kozmos niteliği taşımaktadır. Bu açıdan atölyenin fiziksel ve sosyal örgütlenmesi, yalnızca üretim süreçlerini değil, emek rejiminin alana içkin hiyerarşik dinamiklerini de görünür kılmaktadır.

Şekil 7. Gözlemin yapıldığı atölyeden bir kesit, Esenler, 2021

Suriyeli mülteciler işverenle mücadele ederken, yerleşik işçiler Suriyelileri denetleme nesnesi haline getirir ve onların becerilerini sorgular. İş bölümü, ücretler, çalışma süreleri ve koşulları gibi unsurlar, atölye içindeki gerilim ve ilişkilenmelerin temelini oluşturur. Suriyeli işçiler ise sektörde kalıcı olabilmek ve işverenle pazarlık gücü kazanabilmek için sektörün gerekliliklerini öğrenme, bilgi ve becerilerini kanıtlama, grup içinde bilgi dolaşımını sağlama, dayanışma ve sermaye biriktirme stratejileri geliştirir. Bu açıdan Suriyeliler beceri kaybı yaşadığını ve bu kaybın söylemsel düzeyde sürekli yeniden üretildiği söylenebilir (Danış, 2016; İçduygu ve Diker, 2017). Suriyelilerin bu süreçte başvurduğu stratejiler ise aynı zamanda bir ihtiyaçtır: Örneğin Suriyeli işçi Odin (27 yaşında, erkek) kendini ispatlamanın dayanağını *“buradaki insanların farklı bir algısı vardı. Yani diyorsun ki ben bu işi biliyorum, o güven yoktu. Sen yaptıkça ancak anladılar”* sözleriyle anlatmaktadır. Odin’e göre, Esenler’deki konfeksiyon atölyelerinde Suriyeli işçilerin yetersiz sektör bilgisi algısı, onların sürekli kendini ispat etme çabasına yol açmaktadır. Atölye içindeki güç ve bilgi hiyerarşisi, yalnızca üretim sürecini değil, aynı zamanda hiyerarşiyi ve işçilerin birbirini konumlandırma

pratiklerini şekillendirmektedir. Yerleşik işverenler ve çalışanların Suriyeli işçileri beceri ve deneyim açısından sürekli sorgulamakta ve bu sorgulama, atölye içindeki kontrol mekanizmalarının bir parçası haline gelmektedir. Bu durum, Suriyelilerin sürekli olarak kendilerini kanıtlama çabası içinde kalmalarına ve bireysel beceri gösterilerini bir tür hayatta kalma stratejisi olarak kullanmalarına yol açmaktadır. Bu stratejiler, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda simgesel bir sermaye biriktirme sürecine işaret etmektedir (Bourdieu, 1984).

Saha çalışması sırasında enformel sohbet gerçekleştirilen yerleşik işveren bu algıyı şu şekilde özetlemektedir:

“Zaten Suriyeliler bizim mesleği aslında bilmiyorlar. Bizim meslekteler ama yapabilecekleri tek şey diye sanırım. Başkaları kolay kolay almıyor onları. Genelde tekstile giriyorlar. Zaten bir şey bilmeyerek çırak gibi başlıyor. Bazıları kapıdan girerken “ben makineciyim” diye giriyor. Makineyi gösterirsin, açma düğmesinin nerede olduğunu bile bilmez” (42 yaşında, erkek).

Araştırmanın bulguları yerleşik işçiler ve işverenlerin, Suriyelilerin sektörel deneyime sahip olmadığını ve işe en baştan başlamaları gerektiğini varsaydığını işaret etmektedir. Bu varsayım, Suriyelilerin Suriye’de benzer sektörlerde çalışmış olabileceğini ve iş bilgisine sahip olduklarını göz ardı etmektedir. Bu durum aynı zamanda söylemsel bir dışlama pratiği de yaratmaktadır. Göçmen işçilerin daha önce edindikleri becerilerin yok sayılması, göçmen emeğini sürekli yeniden ‘ucuz emek’ kategorisinde konumlandırmayı mümkün kılmaktadır (Danış, 2016; İçduygu ve Diker, 2017). Bu bağlamda, işverenin Suriyelileri ‘çırak’ statüsünde tutma ve yerli işçilere kıyasla daima bir adım geride konumlandırma eğilimi hem ekonomik hem de söylemsel bir iktidar ilişkisinin yansımasıdır. Bu noktada her ne kadar daha önce konfeksiyon atölyesinden çalışma deneyimi olan ve ilk kez Türkiye’de konfeksiyon atölyelerinde çalışmaya başlayanlar arasında bir ayırım yapmak gerekse de Türkiye’deki merdiven-altı konfeksiyon atölyelerine özgü dinamiklerin ya da dikiş stillerinin öğrenilmesinin bir gereklilik olarak kurulduğunu belirtmek gerekir. Farklı mesleklerle sahip olan Suriyeli katılımcıların formal iş gücü piyasasında yer edinmemelerinin bir sonucu olarak konfeksiyon atölyelerine yönelmeleri hızlı bir uyum sürecini gerekli kılarken zaten çalışma deneyimi olanlar için ise bu süreç daha kolaydır. Örneğin gözlemin yapıldığı atölyede çalışan Suriyeli işçilerden biri ve 22 yaşında olan Nezir⁶ Türkiye’ye gelmeden önce hiç hazır giyim sektöründe

⁶ Takma isim kullanılarak anonimleştirilmiştir.

çalışmadığını belirterek işi öğrenme ve farklı beceriler edinme gerekliliğini “makinelere bozulunca tamirciler çağırıldılar. Ben de o tamircilerin eline bakarak makineleri tamir etmeyi bile öğrendim ve neyi bozulursa tamir etmeye başladım. Hem makinede çalışıp hem tamir işlerini yapardım. Zamanla tüm işleri ben yapmaya başladım” sözleriyle özetlemektedir. Bilgi ve becerileri edinmenin yanı sıra Suriyeliler getirdikleri becerilerini birlikte çalıştıkları yerleşik işçilere ve işverenlere ispatlamak, katılımcıların söylemiyle “ne kadar becerikli olduklarını göstermek” durumundadır. Örneğin Suriyeli K6 Suriye’deki ve Türkiye’deki konfeksiyon atölyesinde çalışma deneyimini kıyaslayarak şunları söylemektedir:

Buraya geldiğimizde ailemizi getirdik, geçim sağlamamız lazım, insanlar ne verirse eyvallah diyorlar. Adam 3000 para alıyor bana 300 lira veriyor. Ben ondan daha çok çalışıyorum. Ondan daha ustayım. Beğen çalış beğenmezsen çalışma diyor. Aileme ekmek götürmek zorundayım” (Suriyeli, erkek, 32 yaşında).

Nezir, merdiven altı konfeksiyon atölyesinde ortacı olarak başladığı işinde, makine kullanımının yanı sıra tamirini de öğrenerek iş bilgisine katkıda bulunmuştur. Makine kullanımı ve ek iş yapabilme yetisi, haftalık ücret artışının temel koşulu olup, işçilerin çalışma koşullarını iyileştirme ve güçlenme sürecinde kritik bir aşamadır. Alan bilgisine sahip olmak, işçiler için hareket alanını genişleterek sektörde kendilerine yer açmalarını sağlar. Öte yandan daha uzun saatler çalışma, daha fazla iş yüklenmeyle sonuçlanır. Bu durum kırılgan grupların işveren tarafından daha çok sömürülmesinin de bir göstergesidir. Suriyeli işçiler işi bildiklerini ispat etmenin yanı sıra sürekli olarak iş kaygısı ve güvencesizlikle karşı karşıya oldukları için becerilerini arttırmak, Bourdieu’ya (1984) gönderme ile sermaye tiplerini geliştirmek onlar için bir gerekliliktir. Örneğin atölye çalışanlarından olan Yezin (Suriyeli, erkek, 18 yaşında) makine kullanmayı öğrenmenin önemine vurgu yaparak kendi öğrenme deneyimini “burada kimse sana tutup iş öğretmiyor. Çok izliyorsun, öğreniyorsun, deniyorsun yapmayı. Boş kaldığında makineye oturup deniyorsun, o şekilde” sözleriyle açıklamaktadır.

Benzer şekilde gözlemin yapıldığı atölyede öğlen molaları özellikle ortacı olarak çalışanların makine öğrenmek için kullandıkları zaman dilimleriydi. Araştırmacı olan ben de öğlen molalarında makine öğrenmek isteyen Suriyelilerle birlikte makine kullanım pratiği yaptım. Bu noktada düz makineyi kullanmayı biliyor olmam Suriyeli çalışanlarla araştırılan-güven ilişkisinin ve etkileşimin kurulmasının da araçlarından biriydi. Bu açıdan sermaye tiplerinin toplanmasının atölyedeki gündelik hayatın bir parçası olduğu söylenebilir. Ancak

araştırmanın bulguları gündelik hayatın bölünmüş bir gündelik hayat olduğunu ve Suriyelilerin birbirleriyle dayanışıp işleri birbirlerine öğretmeye çalıştıklarını, buna karşın yerleşik işçilerin makinelerin öğlen arasında kullanılmasına karşı çıktıklarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Suriyeli çalışanların güçlenme girişiminin Türk katılımcılar tarafından olumsuzlandığını söylemek mümkündür. Öte yandan bu süreç atölye içindeki iş bölümünün yeniden düzenlenmesine, Suriyelilerin iş yükünün artmasına yol açmaktadır. Örneğin Esenler’de merdiven-altı konfeksiyon atölyesinde makineci olarak çalışan Ruweyde, kendisine daha fazla iş verildiğini ve daha hızlı çalışmak durumunda kaldığını, gerekirse molaya çıkmadığını belirterek şunları söylemiştir:

Kendi aralarında da konuşurlardı, “3 kişinin çalışacağı işi onun önüne koyuyor” Bir de ben görürdüm zaten tam gün çalışanlarla benim önümdeki işi onların önündeki işi. Yarım gün kalıyorum ya, gözünden çıkarırdı onu. Onların işini yapardım, yarım günlük maaşı alırdım...Bazen canım anlamaz olmak istiyordu. Anlamaz bir insan olmak ve uyanık bir insan olmak yerine salak bir insan olmak isterdim, bu kadar iş yüklenmesin diye” (34 yaşında, kadın).

Scott (1985) alt grupların hayatta kalma stratejilerinin izlenim yönetimine dayandığını belirtir. Örneğin, Ruweyde’nin daha fazla iş bilgisine sahip olması ve donanımını arttırması, iş yükünün artmasına neden olmuş, bu durum ise atölyedeki iş bölümü ve ücret dağılımındaki eşitsizlikleri pekiştirmiştir. Ruweyde’nin olması gerekenden daha fazla iş yüklenmemesi için “anlamaz bir insan olmak” istemesi direniş pratiği geliştirebilecek kadar güçlenmemiş olmasıyla da ilişkiseldir. Bu duruma Scott’ın (1985) fabrika işçileri üzerine yaptığı çalışmasından yola çıkarak işçilerin iş yavaşlatma girişimlerinin bir direniş biçimi olduğu çıkarımı örnek olarak gösterilebilir. Scott (1985) ayak diretme, kurnazlık, rol yapma gibi eylemliliklerin işçiler tarafından işverene karşı kullanılan zayıfın silahları olduğunu belirtmektedir. Araştırmanın bulguları yerleşik katılımcıların merdiven-altı konfeksiyon atölyesindeki iş dinamiklerini bilmesi nedeniyle bu eylemlilikleri geliştirebildiklerini ancak Suriyelilerin kırılgan ve güvencesiz olmanın da bir sonucu olarak kabullenici olduklarını ortay koymaktadır. Ek olarak kırılgan olma durumuna karşın Suriyeliler arasında grup içi dayanışmanın devreye girdiğini, Türkiye’de daha önce gelen ve çalışma deneyimi olan Suriyelilerin daha sonra gelen Suriyelilere bilgilerini aktardığını söylemek mümkündür. Örneğin Shahbaz yeni gelen Suriyelilere bazı şeyler öğrettiklerini belirterek şunları söylemektedir:

“En fazla şu kadar maaş alıyorsun diyorlar ki sen bunu kabul etme de ki: ‘başka yerde daha çok veriyorlar.’ Senin bırakıp gideceğin ve onun işçiye ihtiyacı olduğu zaman seni tutmaya başlıyorlar, maaşına da zam yapıyorlar. Onlara rahatlık verme, seni daha çok çalıştırlar. Mesela beni kullandılar, merhametimi, işe tutunmamı kullandılar. İşimden daha fazla şeye, benim sorumlu olmadığım işlere bile baktım. Eski Suriyeliler de yeni Suriyelilere kendilerini kullandırtmamaları gerektiğini öğretiyorlar” (36 yaşında, kadın).

Suriyeli katılımcının “elini güçlendirme” olarak tanımladığı bu pratik, kolektif bir deneyim aktarımı ve dayanışma ağları üzerinden inşa edilmektedir. Suriyeliler, sektördeki kendi kırılgan pozisyonlarını fark ederek, bu kırılganlığı azaltmanın yollarını birbirlerine öğretmekte ve bu kolektif bilgi aktarımı, bir tür hayatta kalma stratejisi olarak işletilmektedir. Buna karşın Suriyeliler açısından onların söylemleriyle “elini güçlendirme” olarak açıklanabilecek bu dayanışma ağı yerleşik işverenlerde ve çalışanlarda olumsuz karşılanmakta, hatta güvensizlik ve tehditle ilişkilendirilmektedir. Yerleşik işçilerin ve işverenlerin algısında bu tür dayanışma, “gruplaşma” söylemiyle kodlanmaktadır. Yerleşik katılımcıların temel kaygısını Suriyeli işçilere bağımlı kalma kaygısı olarak açıklamak mümkündür. Bu pratikleri piyasa dengelerini bozan, işverenleri yerli işçiler karşısında Suriyelilere bağımlı hale getiren bir tehdit olarak algılamaktadır. Yerleşik katılımcı Grup 2 K25 bu kaygıyı “bir atölyede 20 kişi var, 15 tane Suriyeli. Bunlar gruplaşınca ne oluyor, o atölye sahibi onlarla kavga ediyor. Onlar da işte ne bileyim, istedikleri şekilde davranıyorlar. Birine bir şey dese, birini dövse iş ortada kalacak. Bir şekilde öyle çoğunluğu alttan alıyor” sözleriyle açıklamaktadır. Bu durum işyerindeki sembolik hakimiyeti kaybetme kaygısı olarak da düşünülebilir. Dolayısıyla atölye, sadece ekonomik bir üretim alanı değil, aynı zamanda kimlerin sözünün geçtiği, kimlerin makbul emek olarak görüldüğü, kimlerin ise dışlanan ve ötekileştirilen konumda olduğunun belirlendiği bir sembolik mücadele alanıdır. Suriyeliler, sayısal olarak çoğunluk haline geldiklerinde, bu sadece emek arzındaki rekabeti artırmakla kalmaz, aynı zamanda yerleşiklerin sembolik üstünlüğünü sarsar.

Sonuç

Bu makalede, İstanbul’da merdiven-altı hazır giyim atölyelerinde Suriyeli mülteciler ve yerli işçiler arasındaki emek ilişkilerini, bu ilişkilerin gündelik hayat pratikleriyle nasıl şekillendiğini ve bu bağlamda ortaya çıkan müzakere, çatışma ve dayanışma biçimlerini tartışılmıştır. Çalışmanın temel bulguları, enformel hazır giyim sektörünün, yalnızca ekonomik bir alan olmanın ötesinde, çok katmanlı güç

ilişkilerinin ve farklı emek rejimlerinin kesiştiği bir toplumsal alan olduğunu göstermektedir.

Araştırmının bulguları, yerleşik katılımcıların sektörden çekilme eğilimi, yalnızca Suriyeli emeğin daha ucuz emek olarak devreye girmesiyle değil, aynı zamanda yerleşiklerin sektördeki güvencesiz ve düşük statülü işlerden uzaklaşma eğilimiyle de ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ek olarak araştırma bulguları, yerleşik katılımcıların enformel hazır giyim sektörünü uzun vadeli bir geçim alanı olarak görmediklerini, formel ve daha güvenceli işlere geçme yönünde stratejiler geliştirdiklerini göstermektedir. Bu süreçte özellikle hizmet sektörü, yeni bir hedef haline gelmiştir. İşverenlerin de teyit ettiği üzere, yerleşik işgücünün sektörden çekilmesiyle ortaya çıkan boşluk, kırılgan pozisyonları nedeniyle düşük ücret karşılığı çalışmaya razı olan Suriyeli mültecilerle doldurulmaktadır (Danış, 2016; İçduygu ve Diker, 2017; Lordoğlu ve Aslan, 2016; Nimer ve Rottmann, 2021). Suriyelilerin ise enformel hazır giyim sektörüne hızlı ve yoğun biçimde eklenmesi, yasal statüleri, formel piyasalara girişteki yapısal engeller ve toplumsal dışlanma pratikleriyle yakından ilişkilidir. Bu süreçte Suriyeliler, sektöre uyum sağlamak adına bedensel sermaye başta olmak üzere, sahip oldukları tüm kaynakları öne sürmektedir. Bu durum, Bourdieu'nun (1993) vurguladığı alana giriş ve alanda konumlanma mücadelesinin emek piyasasındaki somut karşılıklarından biri olarak düşünülebilir. Ancak bu mücadele, yalnızca ekonomik bir rekabet değil, aynı zamanda sembolik bir mücadeledir. Araştırmının bulguları yerleşik çalışanların ve işçilerin büyük çoğunluğunun Suriyelilerin bilgi ve becerilerini reddederek ya da sorgulayarak sektörel hafızayı ve iş bilgisini sahiplendiğini ortaya koymaktadır. Bu reddediş, yalnızca dışlama pratikleriyle değil, aynı zamanda yerleşiklerin sektördeki hakimiyetlerini koruma stratejisiyle de doğrudan ilişkilidir.

Suriyeliler ve yerleşikler arasındaki ilişki, enformel hazır giyim sektöründe konumlanma, yer edinme mücadelesi ve koşulları iyileştirme etrafında şekillenen, çok boyutlu ve asimetrik bir ilişkisellik üretir. Bu ilişkisellik, rekabet, dışlama, pazarlık ve dayanışma gibi bir dizi karşıt eylemliliği içerir. Suriyeliler, bir yandan ağır çalışma koşulları ve güvencesizlikle mücadele ederken, diğer yandan bu koşulların ürettiği kırılganlıkla yüzleşmek ve bunu aşmak için çeşitli hayatta kalma biçimleri geliştirmek durumunda kalır. Bu durum, piyasa dinamikleriyle göçmen emeğinin kırılganlığı arasındaki doğrudan ilişkiyi işaret etmektedir. İşveren talepleri ve dinamik piyasa koşulları, emeğin ucuzlamasına yol açarken, bu süreç Suriyeliler ve yerleşikler arasında derinleşen bir söylemsel rekabeti tetiklemektedir. Literatürde de vurgulandığı gibi (Ceritoglu vd., 2017; Danış, 2016; İçduygu ve Diker, 2017; Lordoğlu ve Aslan, 2016; Nimer ve Rottmann, 2021), enformel iş gücü piyasasında bu rekabet, söylemsel düzeyde de güçlenmekte ve

Suriyelilere yönelik ekonomik temelli dışlama pratikleriyle pekiştirilmektedir. Nitekim saha görüşmelerinde de yerleşikler, Suriyelilerin işverenler tarafından özellikle tercih edildiğini vurgulamış, Suriyelilerin daha düşük ücretlerle çalışmaya razı olması sebebiyle kendi pazarlık güçlerini kaybettiklerini ifade etmiştir. Yerleşik işçilerin Suriyeliler ile olan ilişkisinde temel belirleyici, geçim derdi ve güvencesizliğin ürettiği yatay bir sınıfsal yakınlık olmasına karşın, bu yakınlık bir dayanışma potansiyeli üretmemekte, aksine rekabet ve karşıtlık zeminini güçlendirmektedir. Bu bağlamda, Suriyeliler bir yandan ağır ve güvencesiz çalışma koşullarıyla baş ederken, diğer yandan da kendilerini sürekli bir rekabet ve hedef gösterilme pratiği içinde bulmaktadır. Öte yandan, Suriyeliler için bu sektöre dahil olma ve tutunma süreci, yalnızca bir hayatta kalma stratejisi değil, aynı zamanda meşruiyet kazanma mücadelesidir. Bu süreçte Suriyeliler, sahip oldukları bedensel ve sosyal sermayelerini harekete geçirirken, sektördeki bilgiye ve becerilerini görünür kılmaya çalışır. Ancak bu girişim hem yerleşik işçiler hem de işverenler tarafından reddedilmekte, Suriyelilerin bilgi ve becerilerine şüpheyle yaklaşılmakta, bu da sektördeki statü hiyerarşisinin yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Yerleşiklerin, alana sonradan girenleri dışlama eğilimi (Bourdieu, 1993) burada doğrudan gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak, enformel hazır giyim sektörü ve merdiven-altı atölyeler, hem göçmen emeğinin piyasaya hızlı ve güvencesiz biçimde eklenme süreçlerini hem de yerleşikler ve Suriyeliler arasındaki çok katmanlı ilişkiselliği anlamak açısından önemlidir. Merdiven altı atölyelerdeki mücadele ücretler ve çalışma koşullarının yanı sıra beceri, meşruiyet ve yer edinme hakkı üzerinden de yürütülmektedir. Araştırmanın bulguları, Suriyeliler ve yerleşikler arasındaki ilişkiyi yalnızca ekonomik rekabet olarak değil, aynı zamanda sembolik sınırların çizildiği ve yeniden üretildiği bir toplumsal mücadele olarak ele almanın önemini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, göç ve emek ilişkileri üzerine yapılacak gelecek çalışmaların, etnik ve sınıfsal hiyerarşilerin nasıl iç içe geçerek yeniden üretildiğine dair çok boyutlu analizler geliştirmesi faydalı olacaktır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma, Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu 08/08/2019 tarih ve 64 numaralı kararı ile onaylanmıştır.

Kaynakça

- Atkinson, P., & Hammersley, M. (1994). Ethnography and participant observation. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 248–261). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1993). *The field of cultural production*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. J. D. (1992). *An invitation to reflexive sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ceritoglu, E., Yunculer, H. B. G., & Torun, H. (2017). The impact of Syrian refugees on natives' labor market outcomes in Turkey: Evidence from a quasi-experimental design. *IZA Journal of Labor Policy*, 6(1). <https://doi.org/10.1186/s40173-017-0082-4>
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. London: Sage.
- Coşkun, E., Sarılioğlu, Ö., & Dinçer, C. G. (2020). Göç araştırmalarında söylem, yöntem ve etik: Feminist bir yöntem mümkün mü? *Fe Dergi*, 12(1), 70–81. <https://orcid.org/0000-0002-9562-7775>
- Danış, D. (2016). Konfeksiyon sektöründe küresel bağlantılar: Göçmen işçiler, sendikalar ve küresel çalışma örgütleri. *Alternatif Politika*, 8(3), 562–586. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=510454>
- Dedeoğlu, S. (2010). Visible hands - invisible women: Garment production in Turkey. *Feminist Economics*, 16(4), 1–32. <https://doi.org/10.1080/13545701.2010.530606>
- Dedeoğlu, S. (2011). Türkiye'de göçmenlerin sosyal dışlanması: İstanbul hazır-giyim sanayinde çalışan Azerbaycanlı göçmen kadınlar örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(1), 27–48.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.). (2011). *The SAGE handbook of qualitative research* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage. <https://search.library.wisc.edu/catalog/9910109320302121>
- Erdoğan, M. M. (2017). 'Kopuş'tan uyuma 'kent mültecileri', Suriyeli mülteciler ve belediyelerin süreç yönetimi: İstanbul örneği. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Erdoğan, M. M. (2021). *Syrian Barometer 2020: A framework for achieving social cohesion with Syrians in Turkey*. Ankara: Egiten Book Publishing. <https://www.unhcr.org/tr/yayinlar>
- Erman, T. (2004). Gecekondu çalışmalarında "öteki" olarak gecekondu kurguları. *European Journal of Turkish Studies*, 1. <https://doi.org/10.4000/ejts.85>
- Erman, T., & Eken, A. (2004). The "other of the other" and "unregulated territories" in the urban periphery: Gecekondu violence in the 2000s with a focus on the Esenler case, İstanbul. *Cities*, 21(1), 57–68. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2003.10.008>
- Erol, E., Salman, C., & Akyol, E., et al. (2017). Suriyeli sığınmacıların Türkiye'de emek piyasasına dahil olma süreçleri ve etkileri: İstanbul tekstil sektörü örneği. İstanbul.
- Esenler Belediyesi. (2022). *Faaliyet raporu 2021*.

GKÇİY. (2016, 11 Ocak). *Geçici Koruma Altındaki Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik*. Resmi Gazete, Sayı: 29594.

Goulding, C. (1998). Grounded theory: The missing methodology on the interpretivist agenda. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 1(1), 50–57.

İçduygu, A. (2004). *Türkiye’de kaçak göç*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

İçduygu, A., & Diker, E. (2017). Labor market integration of Syrian refugees in Turkey: From refugees to settlers. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 12–35.

Kaya, A. (2017). İstanbul, mülteciler için cennet mi cehennem mi? Suriyeli mültecilerin kentsel alandaki halleri. *Toplum ve Bilim*, 140, 42–68.

Kayaoğlu, A. (2020). Labour market impact of Syrian refugees in Turkey: The view of employers in informal textile sector in İstanbul. *Migration Letters*, 17(5), 583–595. <https://doi.org/10.33182/ML.V17I5.891>

Kavas, A., Avşar, İ., & Kadkoy, O. (2019). İstanbul’da Suriyeliler ve savaş sonrası Suriye gettolari: Haziran 2019. Ankara.

Kirpitchenko, L., & Voloder, L. (2014). Insider research method: The significance of identities in the field. Sage Publications. <https://www.researchgate.net/publication/305618452>

Korkmaz, E. E. (2017). How do Syrian refugee workers challenge supply chain management in the Turkish garment industry? *IMI Working Papers Series*. www.imi.ox.ac.uk

Korkmaz, E. E. (2018). Syrian refugees’ integration process in Turkey: The case of textile industry. *Turkey Migration Studies Group, Working Paper Series*.

Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojik düşünmek: Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Lüküslü, D. (2011). *Türkiye’de gençlik mit mi gerçek mi?* İstanbul: İletişim Yayınları.

Mack, N., Woodsong, C., MacQueen, K. M., Guest, G., & Namey, E. (2005). *Qualitative research methods: A data collector’s field guide*. Research Triangle Park, NC: Family Health International. <https://www.fhi360.org/resource/qualitative-research-methods-data-collectors-field-guide>

Mackenzie, C., McDowell, C., & Pittaway, E. (2007). Beyond ‘do no harm’: The challenge of constructing ethical relationships in refugee research. *Journal of Refugee Studies*, 20(2), 299–319. <https://doi.org/10.1093/jrs/fem008>

Malinowski, B. (1967). *A Diary in the Strict Sense of the Term*. Stanford University Press.

Mills, C. W. (1959). *The sociological imagination*. New York: Oxford University Press.

Morrow, V., & Crivello, G. (2015). What is the value of qualitative longitudinal research with children and young people for international development? *International Journal of Social Research Methodology*, 18(3), 267–280. <https://doi.org/10.1080/13645579.2015.1017903>

Nimer, M., & Rottmann, S. B. (2021). Migration regime and “language part of work”: Experiences of Syrian refugees as surplus population in the Turkish labor market. *Critical Sociology*, 47(4-5), 763-776.

- Okuy, A. S. (2015). Turkey's post-2011 asylum regime: Continuity or change in terms of Europeanization? *South European Society and Politics*, 20(3), 365–380. <https://doi.org/10.1080/13608746.2014.978747>
- Onbaşı, F. G. (2016). Sığınmacıların yerel siyasete katılımı: Esenler Belediyesi örneği. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 191–210.
- Özçürümez, S., & Şenses, N. (2011). Europeanization and Turkey: Studying irregular migration policy. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13(2), 233–248. <https://doi.org/10.1080/19448953.2011.579934>
- Özden, Ş. (2013). Syrian refugees in Turkey. In *Migration Policy Centre Research Report 5* (pp. 1–16). European University Institute. <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/29455>
- Ritchie, J., Lewis, J., Nicholls, C. M., & Ormston, R. (2013). *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers* (2nd ed.). London: Sage.
- Sassen, S. (1998). *Globalization and its discontents: Essays on the new mobility of people and money*. New York: The New Press.
- Sassen, S. (2002). Towards post-national and denationalized citizenship. In E. Isin & B. Turner (Eds.), *Handbook of citizenship studies* (pp. 277–291). London: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781848608276.n18>
- Silver, A. (2015). Families across borders: The emotional impacts of migration on origin families. *International Migration*, 53(4), 102–115. <https://doi.org/10.1111/imig.12093>
- Smith, D. E. (1987). *The everyday world as problematic: A feminist sociology*. Boston: Northeastern University Press.
- Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. London: Bloomsbury Academic.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research techniques and procedures for developing grounded theory* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Timmerman, C., Lodewyckx, I., & Wets, J. (Eds.). (2009). *European perspectives on immigrant integration: A matter of justice*. Aldershot: Ashgate.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2022). *2021 faaliyet raporu*. <https://www.aile.gov.tr/media/92401/2021-faaliyet-raporu.pdf>
- Yüksek, A. H. (2020). Suriyeli mültecilerin yaşadığı mahallelerde ortaya çıkan mekânsal ayrışma ve sorunları: Esenler ilçesi örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(2), 163–181. <https://doi.org/10.51800/egcd.832006>

**THE TURKISH YOUTH: VIEWS ON POLITICS, ECONOMIC SITUATION,
AND IMMIGRANTS IN TÜRKİYE***

Türken ÇAĞLAR**

Ali ÇAĞLAR***

Abstract

Based on data from the Turkish Youth Research, this paper examines the views of Turkish youth on politics, the economic situation, and immigration in Türkiye. To achieve this, a brief introduction outlining the research problem and methodology is presented first. Subsequently, the fieldwork data-covering the demographic and socioeconomic backgrounds of Turkish youth, as well as their perspectives on Turkish politics, economic conditions, and immigration in Türkiye—is discussed in detail. Finally, based on this data, a conclusion is drawn. The findings indicate that Turkish youth are generally dissatisfied with current political affairs and economic conditions and tend to hold unfavorable views toward immigrants in Türkiye.

Keywords: Youth, Turkish Youth, Turkish Politics, Economy, Migration, Immigrants.

* This paper is based on the data of "Youth Research 2023-2024", carried out by Assoc. Prof. Türken Çağlar and Prof. Dr. Ali Çağlar, and financed by Konrad Adenauer Stiftung (KAS), Ankara. Since this article was produced by the secondary data obtained from that research, ethics committee approval is not required.

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, turken.caglar@hacettepe.edu.tr; ORCID: 0000-0002-7849-0025

*** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, acaglar@hacettepe.edu.tr; ORCID: 0000-0003-0101-655X

Makale Gönderim Tarihi: 22/02/2025, Makale Kabul Tarihi: 28/04/2025

Türk Gençliği: Türkiye'de Siyasete, Ekonomik Duruma ve Göçmenlere İlişkin Görüşler

Öz

Bu makale, Türkiye Gençlik Araştırması verilerine dayanarak Türk gençliğinin Türkiye'deki siyaset, ekonomik durum ve göç konusundaki görüşlerini incelemektedir. Bu amaca varmak için öncelikle araştırma problemini ve metodolojiyi özetleyen kısa bir giriş sunulmuştur. Ardından, Türk gençlerinin demografik ve sosyoekonomik geçmişlerinin yanı sıra Türk siyasetine, ekonomik koşullara ve Türkiye'deki göçe bakış açılarını kapsayan saha çalışması verileri ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Son olarak bu verilere dayanarak bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Bulgular, Türk gençliğinin genel olarak mevcut siyasi olaylardan ve ekonomik koşullardan memnun olmadığını ve Türkiye'deki göçmenlere karşı olumsuz görüşlere sahip olduklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Gençlik, Türk Gençliği, Türk Siyaseti, Ekonomi, Göç, Göçmenler.

Introduction

The main aim of this study is to explore the views of Turkish youth on politics, the economic situation, and immigration in Türkiye. Türkiye has a significantly younger population compared to the European average, making it essential to investigate the perspectives of this younger generation, who will shape the country's future, to understand how they feel about their nation and its trajectory.

This study is field research with both quantitative and qualitative aspects. The data based on surveys constituted the quantitative aspect of the research, while the part based on observation and secondary data constituted the qualitative aspect. However, it should be stated that the main data collection tool was the questionnaire. The qualitative data collected through observation and secondary data techniques in particular were aimed to test, support and enable more concrete analyses of the quantitative data collected through survey.

The universe of the research was the provincial settlements within the Republic of Türkiye (T.C.). As it is known, T.C. is geographically divided into 7 main regions. These are; Marmara, Black Sea, Aegean, Central Anatolia, Eastern Anatolia, Mediterranean and Southeastern Anatolia. According to TÜİK data, 93.2% of the Turkish population lives in urban centers. For this reason, rural areas were not included in the sample. The research population consists of individuals between the ages of 18 - 25. The research took place in provinces selected based on "the Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS)" regional classification, chosen according to population size, encompassing: a) mega and metropolitan cities, and b) relatively medium- and smaller-sized cities. The provinces where the research was conducted during the research process, the numerical and proportional sample distribution on an urban basis and the total of the surveys conducted can be given as follows: The field study is conducted in the following provinces of Türkiye: "Ankara (257-12%), Bursa (145-6,8%), Diyarbakir (106-5%), Erzurum (92-4,3%), Gaziantep (122-5,7%), Hatay (108-5%), Mersin (102-4,8%), Istanbul (375-17,5%), Izmir (196-9,2%), Konya (121 -5,7%), Samsun (100-4,7%), Sivas (78-3,6%), Tekirdağ (102-4,8%), Trabzon (85-4%), Tunceli (52-2,4), Van (99-4,6)" (Çağlar and Çağlar, 2024). Data were collected through face-to-face questionnaires conducted with 2,140 participants in urban centers across 16 provinces of Türkiye. A pilot study was conducted in Ankara. Consequently, a total of 2140 questionnaires were filled in face to face with the subjects and the field work of the research was concluded. It is paid attention in the field that all segments of youth to be represented. Such as gender and age distribution, youth in and out of education process. The

random sampling is deployed to reach research units. Participants answered a total of 51 questions, which are divided into four parts: socio-demographic background, economic conditions, political views, and migration and immigration.

The data entry coordinator re-checked all the questionnaires returned from the field, recorded them in the "Application Monitoring Tables" and coded the open-ended answers to a small number of questions that were not previously coded and some questions. After this, data entry and control were performed on personal computers using the data entry program prepared using the package program designed by PCEdit (The United Nations Software Package for Data Entry and Editing) - (UNFPA) United Nations Population Fund. After the data entry controls, frequencies and cross tables were created using IBM SPSS Statistics Data Editor v20, which offers a statistical program for social sciences. Then, these obtained data, tables, etc. were analyzed, evaluated and presented under the relevant headings.

Türkiye's youth population, according to the Nufusu.com (2023) and Euronews (2022), totals approximately 7,355,618 million individuals aged 18 to 24, a large proportion of whom voted for the first time in the 2023 elections, exercised their voice on Türkiye's future. Given the significance of this group, it is crucial to document their status, challenges, expectations, sociodemographic information, and their views on politics, the economy, and immigration in Türkiye.

As known, youth is a chronological phase during which individuals undergo physical and emotional changes, achieve sexual and psychosocial maturity, gain independence and social productivity, and experience a range of rapid developments (Özbay and Öztürk, 1992, p.12). Youth is a period in which conflicts, anxieties are experienced, anger, rebellion and selfishness are high, and on the other hand, it is a period in which the sense of independence, socialization, search for identity are intensified (Gündüz, 2020, p.1096).

Youth is also a critical resource for all nations, including Türkiye. Although various studies have periodically examined different youth segments, high school and university students, and age ranges from 15 – 25, or 15 – 30, as well as specific topics (such as political preferences and voting behavior) (Akdağ, 2021; Baş, 2017; British Council, undated; Genar Research, 2018; Konda, 2011; Kondrad Adenauer Stiftung-KAS, 2017; Saadet Party, 2017; Sencar, 2013; SODEV, 2020), none have been as extensive or contemporary as this research. Examining this important demographic from various perspectives will not only enhance understanding of the youth but also provide valuable data for policymakers and strategists. Consequently, a comprehensive field study was

conducted to gather the views, opinions, perspectives, and expectations of Turkish youth.

The primary questions addressed in this paper are as follows: What are the sociodemographic characteristics of Turkish youth? How do they define their identity and values? What are their aspirations and expectations for the future? How satisfied are they with their lives? What difficulties do they encounter in meeting their needs? What are their thoughts about living in Türkiye versus abroad? How do they evaluate Türkiye's economic situation? How do they define themselves ideologically, and where do they place themselves on the ideological spectrum? What are their political preferences and attitudes? Who is the political leader they most admire? If elections were held tomorrow, which political party would they consider supporting? Which political alliance do they prefer? What are their views on the challenges Türkiye faces? Lastly, what are their thoughts and attitudes toward immigrants in Türkiye? These issues were investigated thoroughly during the fieldwork.

Theoretical and Conceptual Framework

Youth, in a sociological context, is not only a biological transitional period but also a specific life stage where the individual confronts social structures, and where forms of identity, belonging, and agency are shaped. Sociological research reveals that while analyzing youth as both a category and a social position, young people are not merely passive transition subjects; they are active social actors who produce meaning (Wyn & White, 1997). In this context, theoretical analyses of youth attempt to resolve individual experience by articulating it with social structures. For example, when looking at the "Biological and Psychodynamic Approaches", Hall (1904) defines youth as a "period of storm and stress" and states that this phase is "the scene of emotional turmoil, contradictory impulses, and moral confusion" (p. 86). Erikson (1968), on the other hand, sees youth as a phase in which an identity crisis is experienced in his theory of psychosocial development: "The young individual must form a sense of self that belongs to him; otherwise, he will be tossed about in a confusion of roles" (p. 128).

Rather than viewing adolescence as merely a transitional period, Arnett (2000) defines it as a developmental stage he calls "emerging adulthood." This period is a period in which young people, usually between the ages of 18 and 25, restructure their identities, independence, and social roles in transition to adulthood. Arnett states that during this period, individuals are able to escape from the responsibilities of earlier ages and are in the process of discovering their lives. This theory explains the adolescence period, especially in Western

societies, through factors such as the prolongation of the education process, and the delay in marriage and starting a family.

The sociological perspective evaluates youth through the lens of youth and social reproduction. Bourdieu (1986) argues that youth should be evaluated in the context of socio-cultural capital: "The cultural capital that individuals possess determines their place in social space" (p. 243). According to this perspective, youth is a threshold where existing class structures are reproduced or transformed. In addition, Bourdieu's conceptualization of habitus explains how individuals' class positions reflect in their patterns of behavior and preferences, showing that youth is an experience shaped by class: "Habitus is a structured structure of past experiences and a structuring structure of future practices" (Bourdieu, 1990, p. 53). In this context, youth become a field where existing class relations are reproduced or questioned. Furlong and Cartmel (2007) define youth in modern society as "self-directed individuals shaped within structural constraints" and highlight the concept of the "epistemological fallacy of choice". They say, "While young people think they are making choices, they are often actually responding to structural imperatives" (p. 8).

In sociological studies, youth is often examined through the lens of symbolic resistance to dominant cultural norms. The Birmingham School of Cultural Studies highlights youth as key players in subcultural resistance. For instance, Hebdige (1979), in his analysis of punk culture, argues that the alternative meanings young people assign to consumer goods serve as a form of "silent resistance". He states, "Subcultures are stylized, coded acts of rebellion against hegemonic discourse" (p. 17). This viewpoint positions youth not just as passive recipients of socialization but as active contributors to cultural production and agents of change.

When looking at the cultural theory of youth, it can be said that there is a view from subculture to identity politics. For example, Hebdige (1979) defines youth subcultures as a symbolic form of opposition to mainstream culture: "Subculture constitutes a symbolic rebellion against authority by transforming everyday objects" (p. 18). In this approach, youth are in the position of a cultural actor who constructs alternative forms of identity and belonging. Postmodern theorists, on the other hand, see youth as a subject with more fluid and multiple identities. Bauman (2000) defines individual identity in late modernity as "a structure that is constantly being restructured and escapes certainty" (p. 32).

Besides that, Ulrich Beck's (1992) conceptualization of the risk society is functional for understanding the uncertainty environment in which youth find themselves. In late modernity, individuals' life strategies must be shaped more

by individual decisions than by traditional structures. In this context, youth has transformed into a process of “coping with uncertainty rather than organizing the future” (Beck, 1992, p. 135). In this respect, youth become a “category of risk”; issues such as unemployment, insecurity, access to education, and social exclusion turn young people into a vulnerable social group.

When looking at youth in an economic and political context, under the shadow of neoliberal policies, youth has become a group that is economically insecure. Kelly (2006) explains this situation with the concept of “entrepreneurial self”: “The young individual is forced to index all the responsibilities of their life to their individual success” (p. 21). In other words, “The young individual has transformed into a subject who now takes on all the responsibilities of their life, acknowledging that their own failures are also their own responsibility” (p. 22). In this context, youth is evaluated both as a potential economic subject and as a social risk factor that needs to be continuously disciplined. It is defined as an economic actor that is constantly forced to “create its own brand” within the mythology of individual success.

Consequently, from a sociological perspective, youth is not just an age group; it is a socially constructed area woven with power relations. Different sociological approaches demonstrate how youth is understood in class, cultural, and structural contexts. This theoretical framework allows for the analysis of youth as an active component of social transformation rather than a passive transitional category.

As a concept, youth is seen as a transition period from childhood to adulthood, and during this period, the young person's personality and identity become clear as he/she undergoes biological, psychological and sociological changes (Baran, 2013, s. 6). This transitional phase between childhood and adulthood is a critical period for psycho-biological and social development, significantly influencing an individual's entire life (Cafoglu and Okçu, 2013, s. 84). The literature and numerous studies “refer to the biological stage before adulthood, categorized as childhood and youth. Considering pre-adulthood under these two headings offers a broad approach, as childhood and youth each differentiate themselves through distinct physical and mental criteria. The definition of pre-adulthood seems largely determined by social constructs” (KAS, 2021, s. 38). Concepts of both youth and childhood have evolved with cultural and historical shifts. According to Ansell (2005, s. 8–9), “childhood was considered synonymous with youth before the 15th century, with children seen as adults once they outgrew physical dependency”. The need to participate in production and economic life also historically defined youth in physical terms. In

its broadest sense, youth once referred to adapting to physical conditions and meeting basic needs independently.

With the advent of schooling in 19th-century nation-states, childhood became its own phase, and youth came to include mental as well as physical development. The youth concept now reflects political, economic, and social evolution of society. Today, beyond mere biological or physiological definitions, youth is seen as a critical factor shaping the political, economic, and social future, symbolizing the intersection of past and future.

Youth, within societies' political and social institutions, resists a universal conceptualization due to diverse cultural codes. However, youth can be universally characterized through the concepts associated with it. Warming (2013, s. 117), while recognizing youth as a complex construct, emphasizes its interpretation as a socially constructed phenomenon. Key concepts defining youth include “identity, family, education, production and consumption, employment and unemployment, media, technology, and the future” (2013, s. 117). In contemporary discourse, youth is examined through these lenses.

In line with this literature, the United Nations (UN) defines youth as a stage of biological, physiological, psychological, and sociological maturation, typically encompassing ages 15 to 24. This range, first noted in the “1981 UN Secretary-General's report”, was formally recognized in 1985 as statistical data. Notably, other UN bodies, such as “UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)” and the “ILO (International Labour Organization)”, also define youth as ages 15 to 24. UN-HABITAT, however, sets the upper age limit at 32, while “the African Youth Charter” defines it as 35. These variations among global organizations highlight youth as a complex, multifaceted phenomenon that defies rigid definitions.

Individuals' personality traits often reflect their physical environments, indicating that identity—how individuals define themselves—emerges from multiple factors. Identity perceptions are influenced by factors like gender, “culture, cognitive development, socio-economic circumstances, and the political climate” (Bessant, 2021, s. 59). These elements converge during youth, a particularly formative stage, to shape identity. This identity, especially in political and economic contexts, represents valuable data as it encapsulates youth socialization elements. Additionally, today's “youth can articulate themselves more clearly than previous generations. Identity within the context of youth thus relates strongly to socialization” (Bessant, 2021, s. 59); it is considered an established construct, reflective of completed cognitive processes, which can

help predict collective youth actions. Viewed as an age-specific physical and biological stage, youth itself is often perceived as an identity.

“Family and educational institutions form the social structure that shapes identity, falling under youth’s scope in terms of their functionality. This framework also imparts a sense of responsibility, entrusting youth with the mission of raising future generations with socio-cultural distinctions” (KAS, 2021). In present contexts, individuals undergo pedagogical processes, first within the family and then in educational institutions, reflecting society’s-controlled progression. As known, education, family, and social environment are pivotal in shaping identity, ensuring individuals are integrated into society. According to literature, family - where social norms are learned- and education systems -where behaviors are sanctioned or disapproved- set standards by which youth are judged. Consequently, youth represent a crucial facet of human capital, tied to the family and education structures within societies (Nuggehalli, 2014, s. 18-19), and is regarded as a vital resource for national and international advancement.

The designation of youth as a central policy area for numerous institutions and organizations—including umbrella organizations like the United Nations, which emphasize education, occupation, and employment for youth—underscores its importance as human capital. Although youth populations vary by country, most nations prioritize “developing production and employment opportunities for youth. Youth unemployment is a pressing global issue, topping many national agendas. Significant budgets are allocated for projects and research to address youth unemployment, job insecurity, and related challenges, recognizing youth as a crucial component of human capital” (ILO, 2020, s. 43). According to the ILO’s “2012 Global Employment Report, 74.8 million youth aged 15–24 was unemployed in 2011, with global youth unemployment at 12.7%, a figure that has since increased”. The European Commission’s 2012 report highlighted a surge in unemployment to 22.6%, with youth unemployment potentially rising to 50% today (“Ministry of Development of the Republic of Türkiye”, 2015, s. 8-9).

Youth, central to policies for development goals, is also intrinsically linked to the future and its reliance on technology. “Expanding production and employment opportunities for youth and reducing youth unemployment is a critical strategy for the future of occupational opportunities” (ILO 2020). This issue, also discussed in the ILO’s reports, is addressed globally in relation to youth, education, employment, and technology (ILO, 2021). Unemployment’s long-term impact on societal wellbeing contributes to youth dissatisfaction, often as a regressive factor affecting societal development and welfare. Issues like

identity crises, stress, rising crime rates, and substance misuse emphasize the vital role youth play in national stability and progress. Hence, a clear need exists for further academic research to deepen our understanding of youth and the implications for society.

Generation Z as a Global Youth Designation

It should be noted that "Generation Z" does not exclusively refer to youth. When defining the characteristic traits of different generations over time, a common perception emerges due to the overlap between generational distinctions and the fact that Generation Z is currently in its youth phase. This term represents a transitional period between generations. However, it is widely used in research because it aligns with the youth stage and possesses distinct traits that enable a global characterization.

Throughout history, societies have undergone significant turning points, such as revolutions, wars, and large-scale transformations. However, in today's world, these changes occur almost instantly, resembling a domino effect. This rapid acceleration is largely attributed to technological advancements. As discussed in the context of youth, the strong connection between technology and the future is widely acknowledged.

This group differs significantly from previous generations both physiologically and psychologically, forming its own cultural norms. While some view this generation as a "troubled youth" due to perceived identity loss and cultural and linguistic shifts, members of this generation often feel misunderstood by society. Nevertheless, it is assumed that the Internet Youth play a crucial role in shaping political and social values in their societies.

The younger generation could rapidly share their thoughts and concerns, ensuring that their voices reach decision-makers and thereby broadening the scope of democratic participation. A study conducted in Germany reveals that the majority of young people consider democracy the most favorable form of governance. With the rise of widespread internet access, youth have found new ways to engage in political activities, such as participating in digital campaigns like "Online Signature."

Findings from the 17th Shell Youth Research study indicate that today's youth are increasingly influential in shaping policies and the future. Traditional forms of political engagement have been largely replaced by newer methods of advocacy and civic participation. The study highlights several key trends (Albert, Hurrelmann, and Quenzel, 2015):

- “A growing preference for flexible work arrangements
- Increasing optimism despite ongoing challenges
- The recognition of education reform as a pressing issue
- The rise of a pragmatic generation
- Growing concerns about immigration
- The expansion of an online work culture
- Unemployment as a major concern”

According to the Youth Study Group Report from Türkiye, young people consider youth unemployment to be one of the most pressing global challenges. The youth unemployment rate has surged to two or three times that of the adult population, particularly in the aftermath of global economic crises, which have fueled political and social movements. The report highlights that the primary catalyst for movements such as “Occupy Wall Street” was unemployment. Frustrated and unemployed young people have been given various labels, including “Şebab-ı Atılın,” “Neets,” “Bumerangs,” “Freeters,” and “Mileuristas” (Ministry of Development of the Republic of Türkiye, 2015: 8-9). This widespread frustration has played a central role in driving social movements. Ultimately, it can be argued that today's youth, particularly in Western countries, are increasingly willing to express their opinions and challenge societal norms.

Youth in Türkiye

Türkiye, in terms of population size, “ranks third among European countries and eighteenth globally. According to the latest 2024 population projections, although Türkiye’s population is expected to increase by 2050” (TurkStat, 2025; IPA (2025), its young population is projected to decline. In 2024, young people made up 15.1% of Türkiye's total population, with 85,372,377 people and approximately 12,872,39 individuals aged 15–24 (TUIK, 2025). “The largest age group within this young population”, according to the 2022 bulletin, is aged 20–22 (30,2%). Specifically, 29,7% of the young population falls within the 15–17 age range, 19.1% within 18–19, 30.2% within 20–22, and 21% within 23–24” (TUIK 2025).

According to TurkStat's projections, the proportion of youth within the total population is expected to drop slightly. During 2007-2008, when Türkiye's young population reached its peak, youth represented 17.6% of the population. However, it is forecasted to decrease further to 14% by 2030, 13.4% by 2040, 11.8% by 2060, and ultimately reach a low of 11.1% by 2080. Notably, while the

average young population in European Union countries is 10.6%, Türkiye's youth population stands at 15.4%, a statistically significant difference" (TurkStat, 2024). The anticipated decline in the youth population is likely to have significant socioeconomic implications in both the medium and long term. The long-term effects of reduced population growth highlight the need to align educational outcomes with labor market demands and to improve young people's ability to secure or create jobs. This decrease in the youth demographic could present challenges for the labor market and social security systems. Consequently, it is essential to boost the economic participation of young individuals and strengthen social support frameworks (Köse, 2024, p. 133).

The table below highlights "various age groups and gender distribution within Türkiye's young population based on 2018 data and projections up to 2023" from TurkStat Population Projection. The 2023 projection, approaching rapidly, shows a slight increase in ages 0–4, reflecting a recent rise in birth rate. However, a decrease is observed in older age groups. The 20–24 age group, representing a critical and productive segment of the labor force, is projected to "decline from 6.674.359 in 2040 to 6.352.484 in 2060". Additionally, according to the "ILO's 2021 COVID-19 Report", Türkiye has a considerable proportion of youth aged 15–24 who are "neither in education nor in employment" (ILO, 2021). At 26%, Türkiye has the highest proportion of youth among EU member states and candidate countries. Given these trends, "several development strategies have been introduced to enhance the living conditions and welfare of Türkiye's youth, recognizing them as a valuable source of human capital" ("Ministry of Development of the Republic of Türkiye", 2018, s. 44).

Table 1. TurkStat Population Projection 2018-2023 (TUIK, 2021)

Age Group	2018			2023		
	Total	Male	Female	Total	Male	Female
Total	81.867.223	41.059.075	40.808.147	86.907.367	43.550.799	43.356.568
0 – 4	6.544.781	3.357.981	3.186.800	6.599.993	3.386.114	3.213.879
5 – 9	6.336.787	3.253.192	3.083.595	6.611.610	3.392.094	3.219.516
10 – 14	6.322.223	3.244.584	3.077.639	6.389.780	3.280.588	3.109.193
15 – 19	6.402.806	3.288.016	3.114.790	6.366.376	3.267.709	3.098.667
20 – 24	6.523.846	3.333.076	3.190.769	6.456.912	3.307.626	3.149.286

Source: TÜİK (2021) *Istatistiklerle Gençlik 2020*,
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2020-37242>

In summary, the youth play a crucial role in shaping Türkiye's future. Their perspectives on the country's economic conditions, political landscape, and immigration issues provide valuable insights for understanding Türkiye today.

Findings and Discussion

In this section, the findings obtained from the analysis are presented proportionally below. To begin, the socio-demographic information and findings related to the participants are provided.

Socio-Demographic Findings

The 56% of participants were women, and 44% were men. In Türkiye, the male-female population distribution varies according to age. The age distributions of participants are as follows: 19.4% were aged 18-19, 32.2% were aged 20-21, 28.6% were aged 22-23, and 19.8% were aged 24-25. Notably, since the previous election was held in 2018 (General Elections and Presidential Elections), approximately 52% of the participants were below voting age at that time. Therefore, young people became a significant factor in the local and general elections held in March and May 2024.

Regarding education level, most participants were 'high school or equivalent school graduates' (63.3%). However, since the survey asked about the highest level of schooling completed, the high percentage of high school graduates reflects the participants' status as current students, primarily university students.

Among the young population surveyed, 27.4% held paid jobs, while nearly three out of four did not. This high percentage of non-employed respondents likely reflects their status as students and contributes to the high rate of youth unemployment. These findings are also supported by other studies (Orkunoglu Şahin, 2020, s.137).

Across the country, a significant portion of the young population enrolled in education is outside the labor force, indicating an untapped potential. Of those employed, the majority (58.4%) worked as laborers, while 13.5% were civil servants, 12.1% had qualified professions, and 10.3% were tradespeople. Economic challenges appear to impact students significantly. Of the participants, 61.3% reported economic difficulties, while only 12.6% reported no financial issues. Moreover, 84.4% stated that they had reduced their spending due to

economic constraints, indicating the high impact of the country's economic situation on young people. Although 50.4% had trouble covering educational expenses, a substantial figure, suggesting that financial challenges are an obstacle to a quality educational experience. Internet and phone service expenses are also a significant issue, with 51.4% of students reporting difficulties in covering these costs. Given the importance of internet access for educational purposes, reducing these barriers would likely improve the quality of education. Nutritional expenses also posed challenges, with over half (55.4%) of students having trouble, while 24.7% reported no issues, and 20% rated their difficulty level as moderate. An examination of the data from the SEKAM (2013) project titled "Youth in Türkiye" which asked participants about their most significant issues, identified the top five concerns as education, moral degeneration, acquiring a profession, difficulty finding employment, and a lack of understanding from their families. This study also redefines these problems in a similar context.

Concern about the quality of modern life is a characteristic feature of contemporary society, and in parallel with developing technologies, the individual's sense of seeking quality in life has also developed (Pacione, 2003, p. 19). When asked about their life satisfaction, only 17.3% expressed satisfaction with their current lives. In contrast, 30% reported dissatisfaction, while 52.5% were neutral, expressing neither satisfaction nor dissatisfaction. The Life Satisfaction Survey (LSS), guided by Future Expectations indicators, assesses individuals' subjective happiness, social values, overall satisfaction in key life areas, and contentment with public services. In 2014, 61.2% of young people aged 18-24 reported feeling happy, while 77% of those aged 18-29 expressed hope for the future (Baş, 2017: 268). In addition, according to the Millennial Dialogue Report on Türkiye's millennial youth, 72% of respondents expressed general satisfaction with their lives, while 73% reported feeling optimistic about the future (TDE, 2025). In the youth survey conducted by the Serhat Development Agency in 2018 in the TRA-2 region, the rate of young people who declared that they were happy was 64.6 percent (Serka, 2025, s. 36). These data highlight a significant shift in attitudes from 2014 to 2024. As known, life satisfaction issues faced by young people, primarily stemming from economic and socio-cultural factors, can lead to pessimism. This makes it challenging for them to approach the future with confidence. Such circumstances may result in depressive behaviors and can manifest as internal conflict. Consequently, as the weight of their concerns—rooted in both past and present conditions—grows, it becomes increasingly likely that they will lose hope for their future (Serka, 2025, s. 203). In addition, it can be said that the findings regarding the life satisfaction of young people also point to another remarkable dimension. As Docquier and Marfouk

(2006) emphasized, the decline in education, work, earnings and general life satisfaction may indicate a decline in social welfare and may also bring about problems such as the departure of highly qualified young people from the country.

Regarding their primary goals and aspirations, 46.7% of participants cited "having a good life" as their top priority. Starting their own business was a goal for 17.5%, while 16.1% aspired to wealth. Other responses included "getting married and establishing a family" (8.1%), "obtaining a good education" (6.2%), and "finding a job" (5.3%). Helping young people identify their life purpose can enhance their potential, enable them to use their energy more effectively, and make their efforts in life more meaningful. Conversely, a lack of clarity about their purpose can lead to uncertainty about their identity and future, feelings of insignificance, and a depletion of their life energy (Budak and Yıldız, 2022, p. 49).

Participants were also asked if they would prefer to live in Türkiye or another country if given the choice; 63% expressed a desire to live elsewhere, while 37% preferred Türkiye. Among those wishing to relocate, Germany, the USA, and the UK were the most popular destinations. Their reasons included better living conditions (47.8%), greater freedom (20.7%), a lack of personal safety in Türkiye (16.8%), and better job opportunities abroad (14.7%). These findings indicate that Turkish youth generally harbor negative feelings and thoughts about their country. However, it is important to highlight that a well-educated and skilled workforce is crucial for the future of any nation.

Regarding their relationship with religion, more than half (56.6%) stated that they believe in God but did not consider themselves very religious. A total of 23.7% identified as very religious believers, while 7.8% described themselves as Deists and 6.7% as Atheists. An additional 5.2% chose not to respond to this question. These findings indicate that Turkish youth adopt a relatively liberal perspective on religious beliefs and practices compared to older generations. They tend to identify less with religious labels and embrace a more secular viewpoint.

Views on Economic Conditions of Türkiye

This section includes the participants' opinions and evaluations regarding Türkiye's economic situation. Firstly, evaluations of Türkiye's economic development level are presented. When asked about Türkiye's level of economic development, nearly three-quarters of the participants (73%) stated that "Türkiye is an underdeveloped or developing country". The percentage of those who consider Türkiye to be a moderately developed country is 22.9%, while only 1.7% view Türkiye as a highly developed or developed country.

Participants were also asked to assess the success of the government's current economic policies. A group of 48.7% rated these policies as absolutely unsuccessful, and this percentage rises to 80.6% when including those who found them unsuccessful to any degree. Conversely, only 3.9% of participants found the government's economic policies absolutely successful or successful. When evaluating Türkiye's overall economic situation, more than half (55.9%) described it as very bad, while 30.3% rated it as bad. In total, 86.2% of the participants perceived Türkiye's economic situation as bad or very bad, with only 2.6% describing it as good or very good. Less than half of the participants identified as having any political affiliation, suggesting that the negative views on the economic situation are based more on personal economic experiences rather than political biases. Regarding income distribution, a majority of 88.7% stated that income distribution in Türkiye is unbalanced and unequal, while only 0.7% perceived it as balanced and equal.

When considering these findings collectively, it becomes clear that Turkish youth view Türkiye as a developing country. In 2003, Türkiye was the 18th largest economy globally, and by 2021, it had climbed to 11th place, showcasing significant growth. However, current challenges such as a low growth rate, inability to maintain potential growth, a high current account deficit, substantial budget deficit, soaring inflation, a high demand for external financing, a disorganized tax structure, and low savings rates are evident in the economic landscape. These issues understandably contribute to the negative perceptions held by the youth.

When questioned about unemployment in Türkiye, a significant proportion (84.6%) stated that unemployment rates in Türkiye are very high. Only 1.2% felt there was no unemployment issue, and 10.4% considered current unemployment levels to be normal. Those who acknowledged unemployment were asked to identify its causes, with multiple answers allowed. Of these participants, 36.2% attributed unemployment to inequality of opportunity in Türkiye, 34.6% to a lack of government investment and resulting job scarcity, and 29.9% to issues within the education and training system.

In Türkiye, the employment rate stands at 66% for men, while it is significantly lower at 31.9% for women. Additionally, the labor force participation rate has decreased from 53.6% to 53.2%, reaching its lowest point since November 2023. Meanwhile, the youth unemployment rate has increased slightly from 14.9% to 15.0%, representing the highest level since July 2012 (Trade Economics, 2025). It can be inferred that concerns about the future, particularly

the fear of not being able to secure employment easily, have significantly influenced these findings.

Acknowledging the Turkish Lira's devaluation in recent years and its resulting inflationary impact, participants were asked if and how this situation had influenced their consumption habits. According to the responses, 84% stated they had limited and reduced their consumption in the past year. Meanwhile, 13% reported no change in their consumption, and only 3% indicated an increase in consumption over the past year. Based on findings, it would not be wrong to say that the high inflation experienced in Türkiye in recent years has significantly weakened the purchasing power of young people.

Views on Political Conditions of Türkiye

In this section, participants' opinions and evaluations of Türkiye's political situation and issues are explored. Firstly, participants were questioned about their views on the management style of the current government. They were asked to what extent they found certain practices appropriate. When asked if they found the government's administration style effective, 70.4% stated they did not consider it efficient, while only 6.2% found the practices appropriate. In terms of justice practices, 81.2% found them unfair, while just 3.8% considered them fair. Similarly, 83.8% of participants disapproved of the government's economic policies, with only 3% finding them appropriate. Furthermore, 75.7% viewed the government's current education policies negatively, and just 4.1% approved of them. It is clear that Turkish youth are not happy with the current political and economic management of the country.

On privatization practices, 66.9% of participants felt the government's approach was incorrect, while 5.2% approved, and 28% neither approved nor disapproved. Regarding minimum wage policy, 75% found it insufficient, with only 4.8% deeming it sufficient, and 20.2% held neutral opinions. For environmental policies, 56.9% did not approve of the government's approach, 34.6% were neutral, and 8.5% approved. The government's climate and environmental policies saw the lowest approval rates (6%), the 73,3% disapproved. Additionally, regarding human rights practices, 73.3% disapproved, while 6% approved. The sale of real estate to foreign nationals was opposed by 81.1% of participants, with just 3.3% in favor, while 15.5% were neutral. Based on these findings, it is possible to say that Turkish youth mostly have negative opinions about the current government's approach to privatization, environmental policies, real estate sales to foreigners and basic human rights in the country.

When asked about their satisfaction with Türkiye's current administration, 69.6% expressed dissatisfaction. A group of 20.9% viewed the it as moderate, and only 2.2% were highly satisfied. Regarding Türkiye's future, 39.4% of participants expressed hope, while 27.2% felt pessimistic. A further 22.6% stated that Türkiye's situation has remained the same and is unlikely to change, with only 6.2% optimistic about Türkiye's future. Almost all young participants (98.4%) believed there were problems in Türkiye, while only 1.6% said otherwise. Among those who acknowledged issues, economic conditions were cited as the most significant (16.5%), followed closely by unemployment and justice at 15.3% each, nepotism and corruption at 14.8%, the education system at 14%, terrorism at 12.2%, and security issues at 11.9%. Economic conditions, justice, and unemployment were the most prominent issues. On public sector recruitment, 71.3% of participants believed it lacked competence and merit, while 19.1% felt it was partially based on merit, and only 2.4% believed it was entirely merit-based. Overall, 97.6% indicated that recruitment does not fully or partially adhere to merit. In other words, almost all of the Turkish youth stated that there are problems in Türkiye. It was also determined that economic problems and unemployment were at the top of the list of these problems. However, a significant majority stated that there was no merit and talent-based recruitment in public sector employment.

When asked about their political orientation, more than half (51.4%) did not identify with either the right or left, and 19.5% declined to answer, possibly due to the current political climate. 12.8% identified as center-left, and 7.4% as center-right. Far-right and far-left affiliations were low at 2.3% and 5.2%, respectively. These results suggest that criticisms of government practices are objective rather than politically motivated. In terms of ideological identity, 37.6% identified as "Atatürkist," 17.1% were apolitical, and 12.8% did not answer. These findings align with the earlier question on political spectrum, indicating that traditional political identities are less meaningful among today's youth. Another important finding of the study is that Turkish youth, compared to previous generations, no longer define themselves with old sharp ideological identities. This situation can be considered a positive development for Türkiye. Because the fact that the youth have moved away from the habit of ideologically alienating each other is of great importance in terms of social unity and the culture of living together.

Political party membership among participants was 4.8%, compared to a national average of 16%, with 13.5% of these members affiliated with the AK Party. Of the young people who participated in the 2018 general elections, 47% had previously voted, with 53% abstaining. Among voters, CHP was most popular

at 33.6%, followed by AK Party at 14.9%, while 28.4% declined to answer. Looking at current voting intentions, 79.6% said they would vote if an election were held tomorrow, while 9% would abstain, and 11.4% were undecided. Among those willing to vote, 33.8% preferred CHP, while 33.6% did not disclose their choice, and AK Party's support had dropped to 7.1%. Among non-voters, 65.5% cited distrust in political parties, and 31.4% felt voting would not make a difference. Regarding alliances, 46.7% favored the "Millet Alliance," while 10.3% chose the "Cumhur Alliance." Notably, 20.4% were undecided, and 22.5% opposed both alliances. Opinions on the concept of alliances were divided: 36.2% viewed them positively, 31.6% negatively, and 32.2% had no opinion.

When asked if they followed Türkiye's daily news, 85.5% said yes, and social media and internet sources were the most common platforms (52%), followed by TV channels at 22.9%. Newspaper readership was the lowest at 6.3%. Social media is used actively by almost all young people, with 42% spending 1–3 hours daily, 34.6% spending 4–6 hours, and platforms like "WhatsApp (87.6%), YouTube (76.1%), Instagram (73.7%), and Twitter (X) (41.7%)" were the most used. Most participants used social media as an instrument such as to make friends, watching videos, playing games with few using it for research or personal development. This generation was born into an era of rapid technological development and globalization. Representing the global youth population, this generation has effortless access to information and is highly proficient in using digital communication tools. Having grown up in a technologically advanced world after the new millennium, they prefer to build social connections through social media. Due to these traits, they are often referred to as the "Internet Youth" on a global scale.

Asked about their favorite politician, Mansur Yavaş was chosen by 42%, Ekrem İmamoğlu by 16.3%, and Recep Tayyip Erdoğan by 11.1%. Kemal Kılıçdaroğlu, a prominent candidate from the six-party alliance, was favored by only 2.6%. For the Presidency, Yavaş was the top choice (53.5%), followed by İmamoğlu (21.8%) and Erdoğan (14.7%), suggesting a strong preference for Yavaş as a candidate. When comparing the current Presidential Government System to the previous parliamentary system, 74.3% felt the parliamentary system was better suited for Türkiye, while 25.2% favored the Presidential Government System.

Asked about future issues facing Türkiye, almost all participants (98.3%) anticipated challenges. Economic problems were most cited (89.2%), followed by immigration problem (48.8%), and terrorism and radicalism (37.6%). When the responses were collectively analyzed, the most prominent three issues were

economic problems (32.2%), immigration (27.3%), and terrorism and radicalism (15.8%). When analyzing the youth's views on Türkiye's future, it is noted that the country may face significant challenges, with economic issues and those stemming from migration being the most critical.

Views Concerning Immigrants in Türkiye

In this section, the opinions and evaluations of research participants regarding immigrants in Türkiye are presented. When asked to evaluate the current government policies and practices towards immigrants in Türkiye, nearly all participants (91.8%) stated that they disapprove of the current policies and believe they should be changed. A very small segment (2.3%) expressed approval of these policies, stating they should be continued as they are. Regarding aid provided to immigrants, nearly two-thirds of the participants (62.7%) believed that only the immigrants' basic needs should be met. The second largest group (26.8%) indicated that immigrants should not receive any assistance. A small group (4.9%) stated that Türkiye should meet all needs of immigrants. When asked about the adaptation of immigrants to Turkish society, a large group (87.1%) expressed doubt that immigrants would integrate into Turkish society. In contrast, a small group (4.5%) believed that immigrants would adapt and integrate.

Participants were also asked what should be done with the immigrants currently residing in Türkiye. A majority (67%) stated that all immigrants should be sent back to their home countries. The second largest group (14.3%) believed immigrants should be sent to other countries. Only a small group (1.4%) felt that immigrants should be allowed to stay in Türkiye. Negative sentiments towards the presence of immigrants were evident, with 91.4% of participants expressing dissatisfaction with their presence. Additionally, 90.1% felt that immigrants disrupt Türkiye's demographic structure, and 78.8% believed that immigrants do not significantly contribute to the Turkish economy. These findings indicate a general negative attitude among participants toward immigrants in Türkiye.

When asked whether immigrants pose a threat to Türkiye's future, 80.8% of participants stated that they do, while only 8.4% believed they do not. Similarly, when asked if granting citizenship to immigrants is appropriate, 89.6% of participants said it is not, and they do not approve of citizenship being granted to immigrants. Only 4.4% found it acceptable. Participants were also questioned about whether immigrants should have the right to vote in Turkish elections. Here, 92.6% felt it is inappropriate for immigrants to vote, while only 4% approved of immigrants having voting rights in Türkiye.

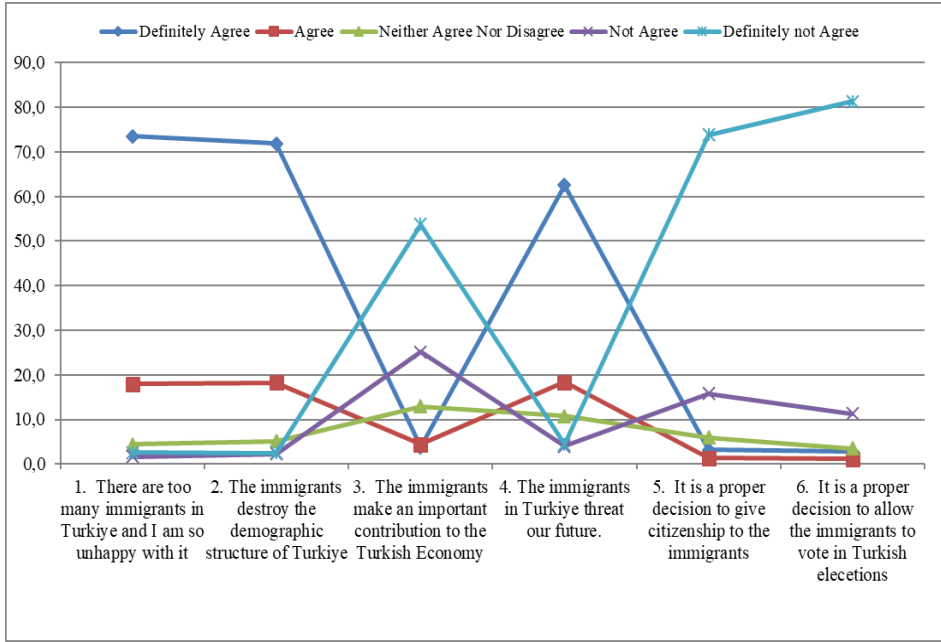

Figure 1. Thoughts on Immigrants

This chart is designed to summarize the results given above. Among the mentioned issues, those with the highest levels of dissatisfaction are, respectively, immigrants voting in elections, the granting of citizenship, and concerns about their numbers being too high and disrupting the country's demographic structure. In other words, the immigrant's problem has been one of the important discussion topics since the first day. It is possible to say that especially in Türkiye, which is the country hosting the largest refugee population among the countries in the world, there are important concerns among its citizens about the demographic changes that may occur in the future and the disharmony that the refugees will create. It is possible to say that this issue is a common concern not only for the youth but also for the majority of all citizens.

Conclusion

This paper is based on primary data collected through a field survey conducted in 16 provinces across Türkiye, categorized by regions according to NUTS1. Researchers' observation notes were also utilized in both analysis and evaluation. The findings of the study are presented under subheadings based on various topics. The following conclusion is drawn from these findings: "Turkish

youth are, above all, far from uninformed about what is happening in the world; they are not merely seeking pleasure and are certainly not carefree, as some allege. On the contrary, they have opinions about almost everything—from education to politics, from unemployment to immigration” (KAS, 2021, s. 378).

The changes in Türkiye's youth population over years present both opportunities and considerable challenges, along with long-term risks. It is crucial to develop comprehensive policies that address the specific needs of Turkish youth.

“The educational level of participants is significantly higher than that of their parents, with more than half having completed high school or an equivalent degree. Compared to their parents, there is an increased number of youths who speak a language other than Turkish, with English being the most widely spoken foreign language. They believe that they don't receive enough attention and care” (KAS, 2021, s. 378). They feel they are not given needed opportunities to improve their abilities and to contribute more to Türkiye. They often feel left to their own devices. Additionally, they expressed dissatisfaction with current education system, stating that frequent changes to educational and examination systems have only led to despair and pessimism. Most of the youth do not have a regular income and primarily rely on their parents' financial support.

It is found that “the Turkish youth are generally positive about male-female relationships outside of marriage and find such a relationship as normal. It is possible to say that they exhibit an open-minded and understanding approach. Further, the Turkish youth (80%) believe that men and women are equal, and 10.6% even think that women are superior to men” (KAS, 2021, s. 378-380).

Today, young people face challenges across various domains, including psychological, sociological, physiological, ideological, economic, and intergenerational conflicts. While youth issues differ by region and country, they are often categorized and analyzed under similar themes (UN, 2017). Among these, education and unemployment are particularly prominent. Turkish youth is particularly concerned about economic crises, unemployment, and poor educational quality in Türkiye. They also identify issues such as preferential treatment, corruption, nepotism, favoritism, the lack of equal employment opportunities, an excessive number of universities, and a surplus of unemployed university graduates as significant problems facing the country.

Turkish youth show relatively low interest in intellectual activities. That is, they rarely read books outside of textbooks. Although some have attended

theatre plays at some point, they very rarely enjoying opera, ballet, or classical music performances. Instead, they generally spend their free time surfing the internet and playing games on their computers or mobile phones.

In addition, almost none of them are affiliated with or work for NGOs. They follow current affairs in Türkiye and around the world primarily through their mobile phones. Many Turkish youth indicated that if given the chance, they would relocate and build their future in Western countries, ideally in Europe and the Scandinavian region.

The Turkish youth expressed significant dissatisfaction with the current Turkish political administration. A considerable portion does not view Türkiye's future as bright and is not hopeful about it. They identified various challenges in Türkiye and attributed these issues to politicians. They think that all politicians, including those in government and opposition, along with the President, are accountable. That is, opposition parties share responsibility for the problems experienced in Türkiye. While some who hold this view support the current government, they argue that opposition parties have failed to present a viable alternative, "thus enabling the AKP to remain in power and contributing to the problems faced. The Turkish youth is quite sensitive to environmental issues, human and animal rights, feeling that these topics receive insufficient attention in Türkiye. The most mentioned issues are violence against women and child sexual abuse" (KAS, 2021, s. 378-380).

"The Turkish youth have gradually distanced themselves from political ideologies, unlike the youth of the 1970s, 1980s, and 1990s" (KAS, 2021, s. 380). Although the most expressed ideological identity is "Atatürkist-Kemalist," a significant group (18.8%) did not identify with any ideology, declaring, "I have no ideology" or "I am apolitical". This shift can be considered as a significant development. Despite the prevalent polarization and marginalization in Türkiye, youth are increasingly moving away from ideological categorizations, which represents a notable advancement in terms of social unity and coexistence. Turkish youth generally express a lack of trust in political parties, the justice system, journalists, television producers, clerics, law enforcement, politicians, and the President. In contrast, they express the most trust in scientists and the military.

Compared to previous generations, Turkish youth show less concern for relatives and neighbors. They care more about their friends. During this time, young people tend to gravitate towards their friends, believing that these peers understand them better. However, family love remains crucial, which is why parents continue to serve as a significant source of trust for young people (Ekşi,

1982). Their primary goals are to be ethical individuals and to achieve financial success. However, they express dissatisfaction with their current lives, reporting conflicts primarily with their parents. They make most life decisions either independently or jointly with their parents.

“Turkish youth do not trust global powers such as NATO, the EU, the U.S., Russia, China, England, and France” (KAS, 2021, s. 380). They express slightly more trust in Germany than in the other countries surveyed, likely due to the significant Turkish population living there and the presence of relatives. A substantial proportion of Turkish youth (42%) support Türkiye's eventual full EU membership, while 40.5% are uncertain about the issue and 14.2% oppose it.

The Turkish youth have also shown sensitivity to immigration issues, which can be seen as a “social phobia.” In particular, there is a growing anti-immigrant sentiment toward Syrian and Afghan immigrants, a topic that has garnered widespread discussion in recent years. Consequently, Turkish youth have expressed disapproval of the current immigration policies in Türkiye.

First and foremost, it is essential to support young people in their journey toward becoming individuals. While the youth phase is a natural part of development, it is a critical pre-adulthood stage that requires careful management and guidance. It is not just the responsibility of parents; everyone has a role to play. To help young people emerge from this phase as mature and prepared individuals, collaboration among families, schools, social environments, media, and current management systems is essential. By understanding and supporting these young individuals through their challenges and helping them find solutions, we can foster a stronger society. It's important to remember that today's youth will become the parents, teachers, leaders, lawyers, artists, and engineers of tomorrow. The educational challenges, unemployment, social issues, economic hardships, and the expectations placed on them are not burdens they should bear alone (Kayatürk, 2025).

To assess the outcomes of economic and social policies shaping the future of Turkish society and to inform the development of new initiatives, it is vital to launch comprehensive, longitudinal research programs. These programs should regularly monitor the social transformation of young people across various parameters. In other words, we must adhere to the principle that “those who cannot design their future cannot manage it.” Given this reality, it is crucial for Türkiye's future that policymakers and decision-makers prioritize research focused on youth and collect scientific data. This information should guide the creation of a brighter future for the country.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazarlar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Ek Beyan: Çalışmaya 1. yazar %50, 2. yazar %50 oranında katkı sağlamıştır.

References

- African Youth Chapter. (2024). *Africa youth charter*. <https://www.theyouthcafe.com/africa-youth-charter>
- Akdağ, Y. (2021). Türkiye’de gençliğin durumu: Sorunlar ve mücadele. *Özgürlük Dünyası*. <https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/383-sayi-253/1555-turkiyede-gencligin-durumu-sorunlar-ve-mucadele>
- Albert, M., Hurrelman, K., & Quenzel, G. (2015). *17th shell youth study*. Deutsche Shell Holding.
- Ansell, N. (2005). *Children, youth and development*. Routledge.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
- Baran, A. G. (2013). Genç ve gençlik: Sosyolojik bakış. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 5–25.
- Baş, H. (2017). Türkiye’de genç nüfus: Sorunlar ve politikalar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(27), 255–288.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk society*. SAGE Publications.
- Bessant, J. (2021). *Making-Up people: Youth, truth and politics*. Routledge.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood.
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice* (R. Nice, Trans.). Stanford University Press.
- British Council. (n.d.). *Next generation Türkiye*. Ankara.
- Budak, H., & Yıldız, Y. (2022). Günümüz gençliğini ve sorunlarını gençlerin kaleminden süzölen hikâyelerden anlamak. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 10(26), 41–66.
- Çağlar, T., & Çağlar, A. (2024). *Turkish youth research 2023*. KAS, Ankara.
- Cafoğlu, Z., & Okçu, V. (2013). Gençlik sorunları: Siirt ili örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 43, 43.
- Docquier, F., & Marfouk, A. (2006). International migration by educational attainment (1990–2000). In Ç. Özden & M. Schiff (Eds.), *International migration, remittances and the brain drain* (pp. 151–199). Palgrave Macmillan, World Bank.
- Ekşi, A. (1982). *Gençlerimiz ve Sorunları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton & Company.

- Euronews. (2022). <https://tr.euronews.com/2022/07/05/turkiyede-ilk-kez-oy-kullanacak-6-milyon-genc-erdoganin-kaderini-belirleyebilir>
- Furlong, A., & Cartmel, F. (2007). *Young people and social change: New perspectives* (2nd ed.). McGraw-Hill Education.
- Genar Research. (2018). *Türkiye'nin gençleri araştırması sonuçlandı*. <https://www.gzt.com/jurnal/turkiyenin-gencleri-arastirmasi-sonuclandi-gencler-kendini-nasil-tanimliyor-3461526>
- Gündüz, M. M. (2020). Gelişim özellikleri doğrultusunda gençliğin din eğitimi. *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 12(4), 1092–1117.
- Hall, G. S. (1904). *Adolescence: Its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education* (Vols. 1–2). D. Appleton and Company.
- Hebdige, D. (1979). *Subculture: The meaning of style*. Routledge.
- International Labour Organization. (2020). *Global employment trends for youth 2020: Technology and the future of jobs*. ILO Publications.
- International Labour Organization. (2021). *Youth and covid-19: Access to decent jobs amid the pandemic*. Geneva: ILO.
- IPA. (2025). *Nüfus projeksiyonları*. <https://ipa.istanbul/yayinlarimiz/genel/nufus-projeksiyonlari/>
- KAS. (2022). *Turkish youth research 2021*. Ankara.
- Kayatürk, E. B. (2025). Günümüzde genç Olmak. <https://www.drbengukayaturk.com/blog/83-g%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCzde-gen%C3%A7-olmak.html>
- Kelly, P. (2006). The entrepreneurial self and 'youth at-risk': Exploring the horizons of identity in the twenty-first century. *Journal of Youth Studies*, 9(1), 17–32. <https://doi.org/10.1080/13676260500523606>
- Konda. (2011). *Türkiye gençliği araştırması*. İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Konrad Adenauer Stiftung (KAS). (2017). *Gençlik araştırması raporu*. GFK.
- Köse, M. F. (2024). Türkiye'de gençliğin toplumsal değişimi: 2011–2023 TÜİK istatistiklerine dayalı bir inceleme. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 12(33), 114–131.
- Ministry of Development of the Republic of Türkiye. (2015). *The youth working group report of 10th development plan*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10_GenclikCalismaGrubuRaporu.pdf
- Ministry of Development of the Republic of Türkiye. (2018). *11th development plan child and youth specialization commission youth working group report*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/Cocuk_ve_GenclikOzellhtisasKomisyonuGenclikCalismaGrubuRaporu.pdf
- Nufusu.com. (2023). *Türkiye nüfusu yaş gruplarına göre dağılımı 2023*. <https://www.nufusu.com/turkiye-nufusu-yas-gruplari>

Nuggehalli, R. K. (2014). Children and young people as protagonists and adults as partners. In J. Westwood, C. Larkins, & D. Moxon (Eds.), *Children and young people's lives* (pp. 18–19). Palgrave-Macmillan.

Orkunoğlu Şahin, I. F. (2020). Genç işsizliği ve mücadele yöntemleri. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 8(20), 135–153.

Özbay, H., & Öztürk, E. (1992). *Gençlik*. Ankara: İletişim Yayınları.

Özden, Ç., & Schiff, M. (2006). *International migration, remittances and the brain drain*. Palgrave Macmillan, World Bank.

Saadet Partisi, (2017) *Türkiye’de gençlik – 2017*, Ankara: Saadet Partisi Yayınları.

SEKAM (2013). *Türkiye’de gençlik-gençliğin özellikleri, sorunları, kimlikleri ve beklentileri*. SEKAM Yayınları.

Sencar, Ö., (2013) *Üniversite gencligi araştırması: Türkiye’deki üniversite gençliğinin profili*, MetroPOLL Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi A.Ş.

Serka (2025) *TRA2 bölgesi gençlik araştırması*, <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/tra2-bolgesi-genclik-arastirmasi.pdf>

SODEV (2020). *Türkiye’nin gençliği araştırması raporu*. Ankara.

TDE (2025) *Millenial dialogue raporu Türkiye sunumu*, <https://www.toplumcudusunceenstitusu.org/millennial-dialogue-raporu-turkiye-sunumu/>

Trade Economics (2025) *Türkiye – işsizlik oranı*, <https://tr.tradingeconomics.com/turkey/unemployment-rate#:~:text=Mevsimsel%20d%C3%BCzeltimi%C5%9F%20i%C5%9Fsizlik%20oran%C4%B1%2C%20T%C3%BCrkiye,bin%20azalarak%203.026%20milyona%20indi.>

TUIK (2021) *İstatistiklerle gençlik 2020*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Gençlik-2020-37242>

TÜİK. (2024). *İstatistiklerle gençlik 2023*. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Gençlik-2023-45700>

TÜİK. (2025). *Türkiye’de genç nüfus ve eğitim*. <https://data.tuik.gov.tr>

TurkStat, (2025) *İstatistiklerle gençlik*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Gençlik-2025-49670>

UNESCO. (2023). *Youth as agents of transformative change*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386564>

UNFPA. (2022). *State of world population 2022: Seeing the unseen*. https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA_PUB_2022_EN_State_of_World_Population.pdf

UNICEF. (2021). *Adolescents and youth*. <https://www.unicef.org/adolescence>

Warming, H. (2013) *Participation, citizenship and trust in children’s lives*. New York: Palgrave-Macmillan.

World Bank. (2020). *World development report 2020: Trading for development in the age of global value chains*. World Bank Publications.

Wyn, J., & White, R. (1997). *Rethinking youth*. SAGE Publications.

Yıldız, Y., & Budak, H. (2022). Günümüz gençliğini tanımak: Gençlerin kaleminden hikâyeler. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 10(26), 41–66.

SOSYAL MEDYA, KÜLTÜR SAVAŞLARI VE DİJİTAL DAYANIŞMA

Selinay YILMAZER ÖCAL *

Aksu AKÇAOĞLU**

Öz

Bu çalışma, çağdaş toplumlarda gündelik hayat pratiklerinde kapsadığı zaman giderek artan ve toplumsal bağları zayıflatıp bireyselleşmeyi körüklediği iddia edilen sosyal medyanın, dayanışma üretme potansiyelini sorguluyor. Şimdiye dek yürütülen çalışmalarda dijital dayanışma, afetler ve siyasi protestolar gibi olağanüstü kriz dönemlerinde seferberliğin internet üzerinden hızla ve büyük bir hacimle örgütlenebilmesini ifade etmek için kullanıldı. Bu çalışma ise dijital dayanışmanın daha önce üzerinde yeterince durulmamış bir boyutunu, herhangi bir kriz durumu olmaksızın, toplumsal hayatın olağan akışı içinde, beğeni ortaklığına dayanan, anlık fakat kalıcılaşma potansiyeline sahip olan bağlardan, duygulardan ve aidiyetlerden oluşan boyutuna ışık tutuyor. Çalışma, Pierre Bourdieu'nün geliştirdiği ilişkişel sosyoloji kuramından yola çıkarak toplumsal uzam ve dijital uzam arasında bir eş-mantıklılık bulunduğunu ileri sürüp dijital dayanışmanın internet sınırlarını aşan toplumsal köklerine işaret ediyor. Türkiye'de bu kökler, Osmanlı reformizminden bu yana, toplumsal uzamı laik ve muhafazakâr kamplara ayıran kültür savaşlarına dayanmaktadır. Çalışma kültür savaşlarının dijital dayanışmayla olan kuvvetli bağlarını YouTube için hazırlanan Teke Tek Bilim programının analizi üzerinden inceliyor. Çalışma, ortak beğenilerin yüceltme, minnettarlık ve rakip kültürü yaftalama/eleştirme stratejileri üzerinden dijital dayanışmayı inşa ettiğini ileri sürüyor.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Dayanışma, Kültür Savaşları, Beğeni, Türkiye

* Arş. Gör., Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, syilmazerocal@baskent.edu.tr; ORCID: 0000-0002-1716-9051

** Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, aakcaoglu@ankara.edu.tr; ORCID: 0000-0002-8692-4698

Makale Gönderim Tarihi: 27/03/2025, Makale Kabul Tarihi: 13/05/2025

Social Media, Culture Wars, and Digital Solidarity

Abstract

This study investigates the potential of social media, which is claimed to weaken social bonds and foster individualization, to generate solidarity in contemporary societies. In previous studies, digital solidarity has been used to refer to the ability to organize mobilization rapidly and massively over the internet in times of crisis, such as disasters and political protests. This study, on the other hand, sheds light on a dimension of digital solidarity that has not been sufficiently emphasized before, to generate bonds, emotions and belongings based on shared taste, in the ordinary flow of social life, without any crisis. Drawing on the theory of relational sociology developed by Pierre Bourdieu, the study argues that there is a homology between social space and digital space and points to the social roots of digital solidarity that transcend the borders of the internet. In Turkey, these roots are highly related to the culture wars that have divided social space into secular and conservative camps since Ottoman reformism. The study examines the strong links of culture wars with digital solidarity through an analysis of the Teke Tek Bilim's YouTube program. It argues that shared tastes construct digital solidarity through strategies of glorification, gratitude, and stigmatization/criticism of the opposed culture.

Keywords: Social Media, Solidarity, Culture Wars, Taste, Türkiye

Giriş

Sosyal medya, 1990'larda somut olarak hissedilmeye başlanan iletişim devriminin etkilerini gündelik hayatın merkezine taşıyan bir siber mecradır. İnternetin bu evresinde kullanıcılar yalnızca tüketen değil aynı zamanda üreten, katılan ve müdahale edebilen bir konumdadır. Sosyal medya, zaman-mekân sınırlaması olmaksızın herkese açık erişim sunarak sanal ortamda iletişimin çift yönlü olmasını mümkün kılmıştır. Sosyal medya denildiğinde akla gelen Facebook, Instagram, X (Twitter) gibi sosyal ağ siteleri, kullanıcılara sosyalleşme, topluluk oluşturma, kendini ifade etme, bilgi edinme, haberleri takip etme, eğlenme, alışveriş yapma gibi imkânlar sunduğu gibi bu pratikleri değiştirip dönüştürme gücüne de sahiptir. Sosyal medyayla birlikte kamusal-özel alan ayrımı ve bu kavramların mahiyeti, kimliklerin inşası ve benliğin sunumu, sanal ve gerçek arasındaki ayrım tartışmaya açılmıştır (Baym ve Boyd, 2012). Bunun yanında, sosyal medya siyasi iletişimi, eylemi ve davranışı köklü bir şekilde dönüştürmüştür (Trottier ve Fuchs, 2015). Bir taraftan devletlerin iktidarı uygulama biçimleri ve üzerinde egemenlik kurdukları halkla aralarındaki iletişim stratejileri dönüşürken diğer taraftan devrimlerin, isyanların, çeşitli muhalif hareketlerin ve oy verme davranışının altında yatan dinamikler de köklü bir şekilde değişmiştir (Zhuravskaya ve Petrova, 2020; Highfield, 2017; Kubin ve Sikorski, 2021). Sosyal medya ve siyaset arasındaki ilişkiyi konu alan araştırmaların odak noktalarından biri de sosyal medyanın siyasi ayrımlar üzerindeki etkisidir. Yapılan çalışmalar sosyal medyanın siyasi ayrımlar üzerinde iki boyutlu bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır: Sosyal medya içerikleri ve paylaşımları mevcut ayrımları pekiştirebilir, yeni ayrımlar üretebilir ya da apolitikleşmeyi körükleyerek mevcut ayrımları etkisizleştirebilir. Sosyal medyanın ürettiği ya da pekiştirdiği ayrımların seçime katılma oranını artırmak gibi tasarlanmamış olumlu sonuçları olabileceği gibi (Wagner, 2021), toplumsal ayrışmanın farklı kutuplarındaki kesimler arasındaki etkileşime açıklığı azaltarak düşmanlaşmaya da yol açabilir (Frimer, Aujla, Feinberg, Skitka, Aquino, Eichstaedt ve Willer 2023). Sosyal medyanın siyasi ayrımlar üzerindeki literatürde yeterince sorgulanmayan bir diğer boyutu, toplumsal ayrışmanın herhangi bir kutbunu işgal eden failer arasında dayanışma bağları üretebilme potansiyelidir. Fakat literatürde ağırlıklı olarak, sosyal medyanın bireyselliği ve toplumsal izolasyonu arttırdığı (Turkle, 2011) ve yalnızlık hissini derinleştirdiği (Kross, Verduyn, Demiralp, Parkı, Lee, Lin, Shablack, Jonides ve Ybarra, 2013) vurgulanmaktadır. Sosyal medyanın dayanışma üretme potansiyeline işaret eden çalışmalar ise bireylerin, kişiselleştirilmiş ağlar içinde duygulara dayalı ve kısa süreli dayanışma ağları kurabileceğini (Papacharissi, 2010) fakat yeni dayanışma biçimleri oluşsa bile bu ağların veri ekonomisine hizmet edeceğini

(Van Dijck, 2013) savunmaktadır. Biz ise sosyal medyanın kişisel ve kısa süreli duygusal bağları aşan, toplumsal ve kalıcılaşabilecek bağlar üretme potansiyeline sahip olduğunu ileri sürüyoruz. Özellikle siyaset söz konusu olduğunda, bir sosyal medya içeriği bir grubu diğerinden ayıran bir imleç vazifesi görebileceği gibi gruba kim olduğunu hatırlatan ve böylelikle grup içi bağlılığı güçlendiren etkiler de üretebilir. Bu çalışma, sosyal medyanın, Türkiye'nin mevcut siyasi kutuplaşma ortamında muhalif kesimler arasında tetiklediği dayanışma bağlarını, Pierre Bourdieu'nün geliştirdiği ilişkisel sosyolojinin imkanlarına başvurarak inceliyor. Çalışmanın somut zemini, Fatih Altaylı'nın moderatörlüğünü üstlendiği Teke Tek Bilim programının YouTube için üretilmiş ve "geçmişten günümüze bilim tarihi" temasını işleyen ilk bölümünün nitel içerik analizi yöntemiyle analizine dayanıyor. Çalışma ilk olarak, Bourdieu sosyolojisinin sosyal medya çalışmaları için sunduğu imkânları ele alıyor. Ardından, kültür savaşlarının dijital dayanışmayla olan bağları inceleniyor. Son olarak da dijital dayanışmanın ampirik karşılığı, Teke Tek Bilim programının analizi üzerinden ele alınıyor.

Toplumsal Uzam ve Dijital Uzam: Sosyal Medyayı Bourdieu'yle Düşünmek

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu 2002'de vefat ettiğinde sosyal medya henüz icat edilmemişti, internet yayılımını genişletmiş fakat geleneksel kitle iletişim araçlarının hükümranlığını henüz sarsmamıştı. Dolayısıyla, sosyal medya Bourdieu külliyyatının bir parçası olmadı. Fakat Bourdieu'nün gazetecilik ve televizyon üzerine yazıları, sosyal medyaya dair Bourdieucü bakış açısının ana unsurlarını kavramak için faydalı olabilir. Bourdieu'ye (1998) göre medyatik ürünlerin (haberler, yorumlar ve programlar) gerçekliği onları üretenlerin kimliğinden ziyade, medya alanında işgal edilen konumun ürünüdür. Diğer alanlarda olduğu gibi medya alanında da temel mücadele, alan dışı faillerle, alanın özerkliğini savunan failler arasındadır. Medya alanı bir taraftan başarıyı en çok izlenme ya da okunma oranlarına endeksleyen piyasa girişimcilerinin, diğer taraftan da doğru haberciliği bir parti programına bağlılıkla özdeşleştiren siyasi girişimcilerin kuşatması altındadır. Bunların karşındaysa, alanın özerkliğini savunan küçük bütçeli fakat büyük saygınlığa sahip failler yer alır (Hesmondhalgh, 2006). Dolayısıyla, doğru haberin meşru tanımı, bu üç konumu işgal eden failler arasında verilen mücadelenin mükafatıdır. Bunun sonucunda da medya alanında işgal edilen konuma özgü çıkarlarla tahrip edilmiş haberleri, etrafında olup bitenlerin nesnel bir yansıması olarak alımlayan failler sembolik şiddete maruz kalırlar; kendilerini ilgilendiren olayları başkalarının gözüyle görüp anlamlandırırırlar. Daha önemlisi, başkalarının bakış açısını ve onun tahrip ettiği anlamı kendilerinin bellerler (Recuero, 2015).

Bourdieu'nün geliştirdiği ilişkisel sosyolojinin kavramsal araçlarını kullanan araştırmacılar, sosyal medyayı konu edinen araştırmacılar tarafından sosyal medya kullanımı, paylaşım sıklığı ve paylaşımların içeriğiyle sınıfsal konum arasındaki ilişkiden bedeninin sosyal medyada sunumuna, içerik üretiminin dijital alana bağımlılığından içerik üreticileri ve dijital sermaye arasındaki ilişkiye kadar çeşitli temalar etrafında tartışmalar yürüttüler (Mears, 2023; Ignatow ve Robinson, 2017). Biz ise bu tartışmalara, Fransız sosyoloğun eserlerine damgasını vuran, toplumsal uzam, sembolik uzam ve fiziksel uzam arasındaki üç boyutlu eş mantıklılığa dijital uzamı ekleyerek katkıda bulunabileceğimizi düşünüyoruz.

Bourdieu'ye göre, toplumsal dünya, toplumsal uzam, sembolik uzam ve fiziksel uzam arasındaki eş-mantıklılıkta düğümlenen üç boyutlu bir gerçekliğe sahiptir (Wacquant, 2019). Bu üç boyutlu toplumsal gerçekliğin temelinde yer alan toplumsal uzam, çeşitli sermaye türlerinin eşitsiz dağılımıyla oluşmuş bir konumlar topografyasıdır. Farklı tür ve hacimdeki sermayeler tarafından yapılandırılmış toplumsal konumlar, faillerin içinde var olduğu toplumsal koşulları ifade eder. Uzun süre maruz kalınan varoluş koşulları, algı, beğeni, düşünce ve eylem şablonu olarak işlev gören bir eğilimler sistemi biçiminde içselleştirilerek faillerin bakış açılarının ve toplumsal dünyayla sonsuz karşılaşmalarında başvuracakları cevap repertuarının zeminini oluşturur. Kısaca, içselleştirilmiş dış dünya olarak formüle edilebilecek olan habitus, bir tarafta insanları, ürünleri ve nesneleri sınıflandırarak diğer taraftan da izlenmeye değer film tercihidenden misafirlere sunulacak yemek tercihinine kadar birbiriyle ilintisiz görülen alanlarda birbiriyle uyumlu tercihler geliştirerek hayat tarzlarının oluşumunda kritik bir rol oynar (Bourdieu, 2021). Böylelikle de failin toplumsal uzamdaki konumuyla, sembolik uzamdaki (ya da hayat tarzları uzamındaki) konumu arasında eş-mantıklı bir bağ teşkil edilmiş olur.

Toplumsal uzam ve sembolik uzam arasındaki eş-mantıklılık ilişkisinin bir diğer uzantısı fiziksel uzamda görülebilir. Buna göre, nüfusun mekân üzerindeki dağılımı tesadüfi değildir. Yaşadığımız köy veya mahalleden, oturduğumuz evin türüne kadar mekanla kurduğumuz tüm ilişkiler toplumsal uzamdaki konumumuzun etkisi altındadır. Çünkü "toplumsal uzamın yapısı kendisini en açık şekilde, mekansal zıtlıklar biçiminde, iskan edilen (ya da mülk edinilen) mekanda açığa vurur. ... [Dahası], fiziksel uzamda somutlaşmış toplumsal yapılar zihinsel yapılara, sosyal görme ve bölme ilkelerine dönüşür" (Bourdieu, 1996, s. 13-15). Varoşlar, gecekondu, apartmanlar, lüks rezidanslar ve güvenli siteler arasındaki mekânsal hiyerarşi, bu muhitlerde yaşayan failer arasındaki toplumsal hiyerarşiyle paralellik arz eder. İnşa edilmiş çevre, etrafını saran iktidar mücadelelerinin (örneğin bürokratların, yerel yönetimlerin, hukuki süreçlerin ve

medyanın) tazyiklerine açık biçimde şekillenir ve burada iskân eden ya da burayı mesken tutan faillerin sermaye karması ve hacminin somutlaşmış bir ifadesidir (Akçaoğlu, 2019).

Bu üçlü eş-mantıklılık ilişkisine, dijital uzamı da ekleyebilir miyiz? Her ne kadar, internet ve sosyal medya üzerinden yürüyen tartışmalar, dijital uzamın alışageldiğimiz toplumsal dünyadan bambaşka bir dünya olduğunu ve faillerin bu dünya içinde toplumsal konumlarının etkilerinden arındırılmış yeni kimlikler inşa etme ya da benliklerini her zaman olduğundan daha fazla eğip bükerek idealize etme imkanına kavuşmuş olduklarını vurgulasa da dijital uzamı kullanım süresi, amacı, paylaşım sıklığı, takip edilen hesapların ve içeriklerin tercihi toplumsal uzamdaki konumdan bağımsız düşünülemez. Dahası, dijital uzamın iç işleyişini temsil eden algoritmanın, faillerin verilerini temel alan bir tür mekanik habitus işlevi gördüğü dikkate alınırsa, dijital uzam ve toplumsal uzam arasındaki eş-mantıklılık ilişkisi perçinlenir. Sözüünü ettiğimiz eş-mantıklılık, internet kullanıcılarının tercihlerini biçimlendirmenin ötesinde, toplumsal uzamdaki ayrımları dijital uzama taşıyarak internet tabanlı içerik üretimini de büyük bir oranda etkiler. Bedene, insana, toplumsal hayata, kurumlara ve kültüre dair dijital uzamdaki her paylaşım, her yorum ve her program toplumsal dünyanın meşru temsiline dair mücadelelerin verildiği siyaset alanındaki yerleşik bir konumla yakınlık ilişkisi içindedir. Bir içerik üreticisini başarılı kılan beğeni ya da takipçi sayısının hacmi, siyaset alanındaki bir konumla, çoğu zaman niyet edilmeden kurulan yakınlık bağının gücüne göre değişir. Dolayısıyla, gerek içerik üretimi gerekse kullanıcıların tercihleri itibarıyla toplumsal uzam ve dijital uzam arasında kuvvetli bir eş-mantıklılık bulunmaktadır. Bu eş-mantıklılığın işleyişini ve ürettiği dayanışmayı gösterebilmek için burada inceleyeceğimiz örneğin daha iyi anlaşılabilmesi için takip eden alt başlıkta Türkiye'deki kültür savaşları ve dijital dayanışma ilişkisini ele alıyoruz.

Kültür Savaşları ve Dijital Dayanışma

Kültür, sosyal bilimlerin en temel ve en bulanık araştırma nesnelerinden biridir. Yine de 1960'lara kadar, farklı kuramsal yaklaşımlar arasında kültürün tanımı açısından bir uzlaşa bulunduğu söz edebiliriz. Gerek Emile Durkheim'ın (2010) toplumsal olguları analiz birimi olarak alan yapısalci sosyolojisinde, gerekse Max Weber'in (2021) bireysel eylemde düğümlenen anlama ışık tutan öznelci yaklaşımında kültür bir norm ve değerler deposu olarak karşımıza çıkar. Kültürün, anonim insanlar arasında iletişimi ve uzlaşmayı mümkün kılan ve bireysel eylem anlam katan değerler ve normlar demeti olmanın yanında, bir iktidar mücadelesi, özgün bir iktidar türü, özerk bir üretim alanı ve toplumsal ayırım kaynağı olarak ele alınması ancak 1960'lardan sonra

olgunlaşmıştır. Tarihsel olarak ise kültürün bir mücadele mahalline dönüşmesi, Fransız Devrimi'nin tetiklediği ve 19. yüzyıl boyunca yaygınlaşan burjuva cumhuriyetlerinin yeşerttiği kültürün seküler tanımına karşı muhafazakâr tepkinin neticesinde oluşan kültür savaşlarına dayanmaktadır. Kültür savaşları, bir ülkede yaşayan vatandaşların kim olduğuna, nasıl bir tarihten geldiklerine ve ne tür bir geleceğe yürüdüklerine dair birbiriyle çatışan toplum temsilleri arasındaki gerilimi ifade eder (Curran, Gaber ve Petley, 2005). Pratikte, eski düzenin devlet kurumlarından tasfiyesi ya da kilise otoritesinin kuvvetli direnç gösterdiği ülkelerde eski düzenle uzlaş halinde yeni bir rejimin inşası olarak okunabilecek bu süreç, oldukça sancılıdır (Reestorf, 2017). En sert ve yoğun şekilde Bismarck Prusya'sında görülmüş olmakla birlikte, 19. yüzyılın ikinci yarısı pek çok Avrupa ülkesinde, muhafazakârlar ve laikler arasındaki kültür savaşlarına sahne oldu (Clark ve Kaiser, 2003). Dini otorite etrafında yoğunlaşan muhafazakâr muhalefet, burjuva cumhuriyetlerindeki laikleşme sürecine engel olamadı. Fakat, giderek büyük bir tehdit haline gelen komünizme karşı, mücadele ettikleri burjuva cumhuriyetiyle bütünleştirdiler ve muhafazakâr bir kültür tanımı geliştirerek, özellikle eğitim, hukuk ve aile politikalarına sınır çizdiler (Bora, 2015). Kültüre dair bu muhafazakâr yaklaşım, bir topluluğu yüzyıllardır birbirine bağlayan *ruhu* (ortak inanç ve değerler bütünü) ve bu ruhun pratik karşılığı olarak beliren, topluluğu diğerlerinden ayıran özgün yaşam biçimini vurgular. Soğuk Savaş döneminde kültür savaşı önemini yitirdi; fakat, 'kültürün muhafazakâr tanımı', pek çok ülkede sağ siyasetin omurgasını teşkil etti. Soğuk Savaş döneminin ardından, kültür savaşı bir kez daha siyasi mücadelelerin merkezine yerleşti. Türkiye'deyse, Soğuk Savaş dönemini de kapsayacak şekilde, siyasi mücadelelerin her daim odağında yer aldı (Akçaoğlu, 2021).

Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'deki mücadeleler de kültürün üç farklı boyutunda yoğunlaştı: Aileden ve okuldan edinilmiş kültür, sanat eserinde ya da bilimsel bir çalışmada somutlaşan nesneleşmiş kültür ve otoriteler tarafından tanınan ve tavsiye edilen meşru kültür¹. Erken cumhuriyet döneminden bu yana, eğitim müfredatının teşkilinden, kamusal alanda sergilenecek sanat eserlerinin belirlenmesine ve gazetelerin kültür sanat sayfalarına varıncaya kadar, kültürün bu üç boyutu üzerinden verilen mücadeleler, siyaset alanının en istikrarlı cephesini oluşturdu. Kültürün bu siyasi önemi, aileden ve okuldan edinilen kültürün, failin bakış açısını ve tercihler repertuvarını biçimlendiren zihinsel kategoriler ve bedensel eğilimlerle yakın ilişki

¹ Kültürün burada kullandığımız üç boyutlu tanımını geliştirirken Pierre Bourdieu'nün (1986) kültürel sermayeye dair kavramsallaştırmasından esinlendik. Bir başka esin kaynağımız da Swidler'in (1986) klasikleşmiş makalesidir.

içinde olmasından ve faillerin toplumsal dünyayı inşa ederken sanat, bilim, din ve mit gibi kültürel formlardan faydalanmalarındır.

Bürokrasi, eğitim ve kültürel üretim gibi alanlarda yoğunlaşan kültür savaşları, alana özgü rekabet ilişkisini çatışmaya dönüştürmekle kalmaz, toplumsal uzamda bu çatışmaların çok uzağındaki faillerin kültürel tüketime dair tercihlerini siyasallaştırır (Akçaoğlu, 2018). Böylelikle, faillerin çocukları için uygun gördükleri okul tercihinden, televizyonda izlenen programlardan, platformlarda izlenen dizi ve filmlere, izlenen tiyatro oyunundan ziyaret edilen internet sitesine ya da takip edilen sosyal medya fenomenlerine kadar eğitime ve kültürel tüketime dair tüm tercihler siyasi tercihlerin bir uzantısı haline gelir. Kültür savaşıyla ilgili literatürde anlaşılabilir sebeplerden dolayı beğenilerin siyasallaşmasının yarattığı kültürel çatışma ortamının sonuçları vurgulanırken, sözünü ettiğimiz kutuplaşmanın tasarlanmamış sonucu olarak, benzer tercihlere sahip failer arasında ortaya çıkan dayanışma ilişkileri yeterince incelenmemiştir.

Dayanışma, sosyolojinin en temel kavramlarından biridir. Comte, Tönnies ve Durkheim gibi ilk sosyologların kavramsal çerçevesinde merkezi bir yere sahip olan kavram, farklı büyüklükteki grup mensupları arasındaki zora ve çıkara dayanmayan, gönüllü bağların yarattığı düzenli bir aradılığı ifade eder (Mercan, 2025). Ahlaki, siyasi, sivil ve dinsel gibi farklı formlara bürünebilen dayanışma, tüm farklı biçimlerinde, aralarındaki benzerliği sahiplenilen insanların, ortak amaçlar, duygular, inançlar veya idealler doğrultusunda mensubu oldukları grup kültürüyle uyumlu hareket etmesine dayanır (Prainsack ve Buys, 2018). Dijital dayanışma, yaklaşık otuz yıldır sürmekte olan iletişimin, işin ve son olarak da etkileşimlerin internet ortamına taşınmasının sonucu olarak ortaya çıkan, somut etkiler üreten sanal bağları ifade ediyor (Stalder, 2013). Esasında internet ve dayanışma ilişkisine şüpheyle yaklaşan, internetin aşırı-bireyciliği telkin ettiğini ve sosyal ilişkilerin temelinde bulunan güven duygusunu üretmediği için ilişkilerde istikrarsızlığı teşvik ettiğini ileri süren güçlü eleştiriler mevcuttur (Zuckerman, 2013). Fakat, özellikle afet, pandemi ve siyasi kriz ya da aktivizm dönemlerinde internet üzerinden yürütülen etkileşimlerin hızlı bir şekilde dayanışma bağları geliştirdiğini gösteren çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Yates ve Paquette 2011; Mavi, 2020; Arın, 2023; Rahbari, 2021). İnternet dolayimli etkileşimler, olağanüstü hallerde ve kriz dönemlerinde olduğu kadar, toplumsal hayatın olağan aktığı durumlarda da sosyal medyada ve dijital platformlarda ortak içerikleri takip eden ve bu içerikler etrafında fikir ve yorumlarını paylaşan insanlar arasındaki etkileşimlerde de dayanışma üretebilir. Ortak dijital beğeniler etrafında ortaya çıkan dayanışma, temel olarak paylaşılan siyasi konumu, bakış açısını ve peşine düşülen siyasi davayı onaylayıp pekiştirerek ve böylelikle ortak inanç ve duyguları güçlendirerek işlev gösterir.

Özellikle, soğuk savaş sonrası kamusal tartışmaların ve siyasetin eğitim, toplumsal cinsiyet ve din gibi meseleleri temel alan kültür savaşlarına kilitlendiği ülkelerde² dijital dayanışma çok daha etkin rol oynayabilir. Siyasi kutuplaşmanın uzun süredir toplumsal hayata damgasını vurduğu Türkiye, dijital dayanışmanın gözlemlenebileceği önemli ülkelerden biridir.

Teke Tek Bilim YouTube Kanalı ve Dijital Dayanışma

Bu çalışma, dijital dayanışmayı ampirik olarak inceleyebilmek için, Teke Tek Bilim YouTube kanalını analizin odağına yerleştiriyor. Bu kararımızdaki temel etmen, programın, yapımcının ve daimî konukların medya alanındaki, akademi alanındaki ve kültürel üretim alanındaki etkinliklerinin, Türkiye'deki kültür savaşlarında, laik kültürün mevzilerinin inşasında etkin rol oynamalarıdır. Teke Tek Bilim, alanında uzman konuklar ile bilimsel konuların konuşulduğu 355 bin aboneli bir YouTube kanalıdır. 22 Mayıs 2023 tarihinde YouTube kanalı olmadan önce Medyapım'ın bünyesinde Fatih Altaylı'nın sunumuyla bir televizyon programı olarak 1995'te Kanal D'de yayımlanmaya başlamıştır. Program Show TV, ATV, Kanal1, Habertürk, Bloomberght kanallarında 2023 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Fatih Altaylı Habertürk kanalından ayrılışının ardından kişisel YouTube kanalından Teke Tek Bilim'in YouTube'da devam edeceğini açıklamıştır [Altaylı, 20.06.2023]. Teke Tek televizyon programının son yıllarda daimî konukları olan Prof. Dr. Celal Şengör ve Prof. Dr. İlber Ortaylı, programın YouTube kanalına da katkıda bulunmaktadır.

Programın sunucusu ve YouTube kanalın sahibi Fatih Altaylı, Galatasaray Lisesi mezunu bir gazeteci, sunucu ve köşe yazarıdır. Boğaziçi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu'nda öğrencilik yapmasına rağmen bu okullardan diploma almadan ayrılmıştır. Ayrıca Altaylı, "Eğitime Katkı Onur Ödülü"nü almış ve "Haydi Kızlar Okula", "Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" ve "Temiz İnternet" kampanyalarını yürütmüştür (Cumhuriyet, 2023).

Prof. Dr. Celal Şengör'ün eğitim hayatına bakıldığında Robert Koleji ardından New York Eyalet Üniversitesi Jeoloji bölümü mezunu olup aynı üniversitede doktora yaptığı görülmektedir. İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesinde genel jeoloji kürsüsünde asistanlık sonrasında aynı üniversitede doçentlik ve profesörlük yapmış olan Şengör, 1984 yılında Londra Jeoloji

² Toplumsal cinsiyet, din ve eğitim etrafında verilen kültür savaşları dünyanın pek çok ülkesinde gözlemlenmekle birlikte, bu mücadelelerin en canlı ve en güncel olduğu ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir (ABD). ABD'deki kültür savaşlarının toplumsal zemini ve sonuçları hakkında ayrıntılı bir tartışma için bkz.: Hartman, A. (2019). A War for the Soul of America: A History of the Culture Wars. Chicago: University of the Chicago Press.

Cemiyetinin Başkanlık Ödülü'nü sonrasında 1986 yılında TÜBİTAK Bilim Ödülü'nü kazanmıştır (*Onedio*, 2022). 1990 yılında derneğin ilk Türk üyesi olarak Academia Europaea'ya kabul edilmesi, TÜBİTAK bilim kurulu üyesi olması, Fransız ve Amerikan jeoloji derneklerinde fahri üyeliğinin bulunması, Rammal madalyası ve Lutaud Ödülü'nün sahibi olması Şengör'ün yüksek kültürel sermayesinin kurumsallaşmış bir ispatıdır.

Ortaylı, Ankara Atatürk Lisesi'nden mezun olduktan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk üniversitesi olan Ankara Üniversitesi'nde Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinde Tarih Bölümü'nden mezun olmuştur. Yüksek lisansını Chicago Üniversitesi'nde tamamlayan Ortaylı, doktora derecesini Ankara Üniversitesi'nden almıştır. 1982 yılında üniversitelere yapılan siyasi baskıdan dolayı istifa eden Ortaylı, Viyana, Berlin, Paris, Princeton, Moskova, Roma, Münih, Strasbourg, Yanya, Sofya, Kiel, Cambridge, Oxford ve Tunus'ta dersler vermiş, 1989 yılında Türkiye'ye dönerek profesör olmuştur. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdare Tarihi Anabilim Dalı başkanlığı, Galatasaray Üniversitesi senato üyeliği, 2005-2012 yılları arasında Topkapı Sarayı Müzesi müdürlüğü, 2018 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı danışmanlığı yapmıştır (*Cumhuriyet*, 2022). Aydın Doğan Ödülü (2001), Avrupa ile Akdeniz Arasında Lazio Ödülü (2006), Puşkin Ödülü'nün (2007) sahibidir.

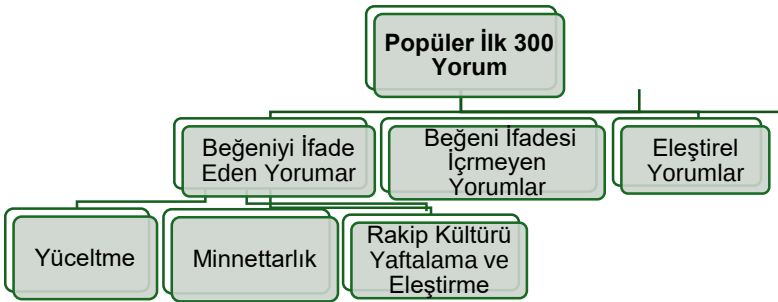
Yukarıda kısaca paylaştığımız biyografilerinden de görülebildiği gibi, adı anılan üç kişi de laik kültürün üretilmesine katkı sunmanın yanında, çalışmaları çok sayıda kurum tarafından onaylanıp ödüllendirilmiştir. Dolayısıyla, üç isim de kendi uzmanlık alanında büyük saygı görmektedir. Daha da önemlisi, kültürel üretim alanındaki güncel muhafazakâr kuşatmaya karşı sergiledikleri laik muhalefet, onları toplumsal uzamdaki mücadelelerde laik konumu işgal eden faillerle yakınlaştırmaktadır.

Araştırmanın Metodolojisi

Bu araştırma, Türkiye'de kültür savaşlarının bir parçası olarak ortaya çıkan dijital dayanışmayı inceleyebilmek için YouTube üzerinden yayın yapan Teke Tek Bilim kanalının en çok izlenen programının yorumlarını analiz ediyor. Bilim felsefesi ve tarihinin ele alındığı ve Prof. Dr. Celal Şengör'ün konuk olduğu program 3,5 milyon izlenme sayısına ulaşmıştır (Teke Tek Bilim, 10.03.2025). Kanalı takip eden ve videoyu izleyenlerin yapmış olduğu en popüler ilk 300 yorum analize dahil edilmiştir. Bu yorumlar en fazla beğeni alan ve etkileşime giren yorumlar olması sebebiyle, video ve kanal hakkındaki analizi güçlendireceği düşünülmüştür.

İlk 300 yorum nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Yazılı ya da görsel materyalin sistematik biçimde analiz edilmesine içerik analizi denmektedir (Aziz, 2015, s. 133). İçerik analizinin nicel ve nitel olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Nicel içerik analizinde genellikle belirlenen kategoriler veya kodlar çerçevesinde kelimelerin veya kavramların kullanım sıklığı tespit edilmekte ve daha çok sayısal verilerle bir analiz yapılmaktadır (Metin ve Ünal, 2022, s. 275-277). Nitel içerik analizindeyse Nedir? Neden? Nasıl? gibi soruların cevabı aranmakta ve metin içerisindeki görünmeyen mesajların ortaya çıkarılması ve yorumlanması hedeflenmektedir (Yüksel, 2019, s. 146). Analiz edilen içeriğin bir amaç doğrultusunda kategorize edilmesi ve bu kategorilerin içeriği anlaşır kılması beklenmektedir. Bu sebeple, araştırmada analiz edilen ilk 300 yorum öncelikle beğeni pratiği çerçevesinde: *Beğeniyi İfade Eden Yorumlar*, *Beğeni İfadesi İçermeyen Yorumlar* ve *Eleştirel Yorumlar* olmak üzere kategorize edilmiştir. Beğeniyi ifade eden yorumlar kategorisi dijital dayanışmanın görünür olduğu kategori olarak kendi içinde *Yüceltme*, *Minnettarlık*, *Rakip Kültürü Yaftalama ve Eleştirme* olmak üzere üç farklı kategoride analiz edilmiştir.

Bulgular

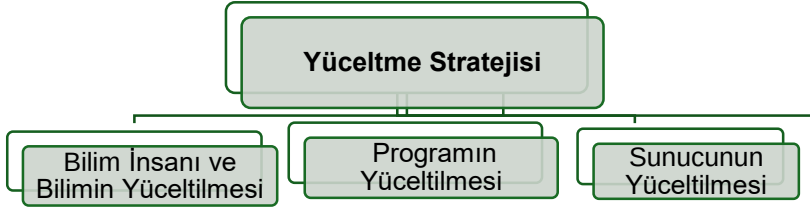

Şekil 1. Popüler Yorumların Değerlendirilmesi

Teke Tek Bilim YouTube kanalının en popüler videosu olan “Geçmişten Günümüze Bilim Tarihi” videosunun altındaki en popüler 300 yorum incelendiğinde bu yorumların 271’i beğeniyi ifade eden yorumlar kısmında yer alırken, herhangi bir beğeni ifadesi içermeyen 26 yorum ve 3 tane de eleştirel yorum olduğu görülmüştür. Her ne kadar YouTube yorumları, yorum yapanların toplumsal konumlarını (sahip oldukları sermaye karması ve hacmini) bilme

imkânı vermese de yine de beğeni ifade eden yorumları paylaşılanların laik kültürel sermaye sahibi olduğunu ve Türkiye’deki siyasi mücadeleler içindeki tercihlerini laiklik filtresinden geçirdiklerine dair kuvvetli ipuçları sunuyor. Bu sebeple beğeni pratikleri içerisinde öne çıkan yorumlar, sadece olumlayıcı duyguların ifadesi değil, aynı zamanda toplumsal konumların dijital alandaki temsili olarak da okunabileceğini gösteriyor. Beğeni ifade eden yorumlar ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde üç temel strateji üzerinden dijital dayanışmanın inşa edildiği görülmektedir: Yüceltme, minnettarlık ve rakip kültürü yaftalama ve eleştirme. Bu üç temel strateji, bireysel duyguları ifade etme ve kolektif kimliğin pekiştirme işlevleri vasıtasıyla toplumsal uzamdaki siyasi kutuplaşmayı dijital uzama taşımaktadır. Belirlenen temel stratejilerin ürettiği dijital dayanışma, internet ortamında aynı içeriği izleyen kullanıcılar arasında, siyasi konumlarının doğruluğuna duydukları inancı güçlendirerek, dâhil oldukları siyasi topluluğa aidiyetlerini pekiştirerek ve zihinlerindeki ideal toplum temsiliyi onaylayarak kurulan bağlara dayanmaktadır.

Yüceltme Stratejisi

Şekil 2. Yüceltme Stratejisi

123 yorumdan oluşan yüceltme stratejisi “Bilim İnsanı ve Bilimin Yüceltilmesi”, “Programın Yüceltilmesi” ve “Sunucunun Yüceltilmesi” temaları çerçevesinde analiz edilmiştir. “Bilim İnsanı ve Bilimin Yüceltilmesi” başlığı altında 18. ve 126. yorumlarda olduğu gibi Prof. Dr. Celal Şengör’ün kültürel sermayesine duyulan hayranlık, takdir ve bilim alanındaki otoritesi yüceltilirken bilimsel bilgi ve kültür kutsanmaktadır. Sunucunun yüceltilmesi teması ise Fatih Altaylı’ya gelen yorumları kapsamaktadır. Altaylı’nın 39. yorumda görüldüğü üzere Teke Tek Bilim programının ücretsiz ve kamuya açık bir biçimde YouTube üzerinden izleyiciyle buluşturması ve programa konuk ettiği bilim insanları sebebiyle yüceltildiği anlaşılmaktadır. Programın yüceltilmesi temasına bakıldığında üretilen içeriğin kalitesi ve kültürel açıdan katkılarını kapsamaktadır. 133. Yorumda görüldüğü üzere programı “ders” niteliğinde gören ve kendini geliştirmede bir araç olarak kullanan izleyicilerin yorumları bu temayı

oluşturmaktadır. Yüceltme stratejisini yansıtan yorumlar, Fatih Altaylı'yı, Prof. Dr. Celal Şengör'ü, Teke Tek programını ve bilimi yücelterek parçası olunan siyasi topluluğu ve onun hakikat iddiasını güçlendirir. Aşağıda paylaşılan örnek yorumlar incelendiğinde, yüceltilenin bilim, bilgi, kitap ve kültür olduğu görülecektir. Burada dolaylı olarak söz konusu olanın, kültürel sermayeye göreceli olarak yüksek düzeyde değer veren bireylerden oluşan grubun yüceltilmesi olduğu da kolaylıkla görülebilir. Yüceltilen unsurlar etrafında inşa edilen kolektif hayranlık ve laik kültürel sermayeye duyulan saygı dijital dayanışmayı mümkün kılmaktadır.

126.Y.: “Celâl abi ,500 sene ömrün olsa doyulmayacak bir bilime sahipsin! Her kelimen, her cümlen, o kadar mantıklı ki! Bu inanılmaz ve akıl alamayacak bilgini aktardığın için binlerce teşekkür! Fatih abi sende bu güzel imkânı bize sunduğun için ayrıca teşekkürler! Varlığınız çok çok güzel!”

88.Y.: “İnanılmaz bir program. Çok özlemiştik gerçekten. Celal Şengör gibi bir dehaya sahip olduğumuz için bir kez daha gurur duydum.”

133.Y.: “Ders niteliğinde. Hiç sıkılmadan izledim Çok teşekkürler. Altyazılar eklenirse dünya çapında izlenileceğine eminim.”

248.Y.: “Çok güzel bir yayındı elinize emeğinize sağlık Fatih Bey Celal beyi daha sık görmek isteriz. Türkiye'nin gerçek bilim adamı (Kalp ve Sevimli Surat).”

10.Y.: “2,5 saatte binlerce kitap okumuş gibi olduk, Çok Teşekkür ederiz her İkinize de (Alkış ve Kalp).”

19.Y.: “Günlük kültürümü aldım :D”

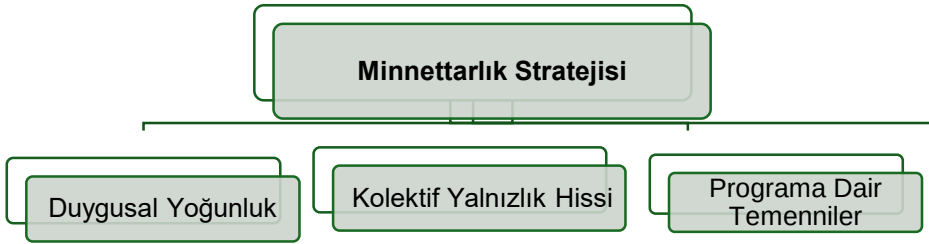
32.Y.: “Celal hocayı dinlerken bir üniversite bitirmiş gibi hissediyor insan kendini. Ömrü sağlıklı olsun (Kalp emoji).”

18.Y.: “Celal Şengör gibi dünyanın sayılı bilim adamlarından birini dinleme ve feyz almamıza el ayak olduğunuz için ne kadar teşekkür etsek az Fatih Bey. Randevu istesen alamazsın, ders almak istesen kazanamazsın ders verdiği bölümü ama sayenizde bir tıkla

oturup ondan ders dinleyebiliyoruz. İnternet çağının en muhteşem yanı bu olsa gerek.”

39.Y.: “Sevgili Fatih ALTAYLI, 2,5 saat boyunca, bu yoğunlukta bir bilgi birikimi ile bizleri “bedava” buluşturduğunuz için size, ekibinize ve sevgili Celal Beye teşekkür ederim.

Minnettarlık Stratejisi

Şekil 3. Minnettarlık Stratejisi

Beğeniyi ifade eden yorumlar içinde program içeriğine ve katılımcılara minnettarlık duyulduğunu belirten 118 yorum bulunmaktadır. Minnettarlık stratejisi olarak değerlendirdiğimiz bu kategori “Duygusal Yoğunluk”, “Kolektif Yalnızlık Hissi” ve “Programa Dair Temenniler” olmak üzere üç tema etrafında şekillenmektedir. Duygusal yoğunluk teması, izleyicilerin programın yapılmasından, içeriğinden ve konuklarından dolayı duyduğu mutluluğu, sevinci 28. yorumda görüldüğü üzere “ağlamak istiyorum” gibi ifadelerde somutlaşan izleyici yorumlarından oluşmaktadır. Kolektif yalnızlık hissi teması benzer şekilde ortaya çıkmakta ve duygusal yoğunluk temasını destekler nitelikte görünmektedir. Laik kesimin, muhafazakâr politikaların etkisiyle şekillenen medya ürünleri içerisinde yeteri miktarda kendisine uygun içerikler bulamamasının ya da genel olarak muhafazakâr politikalar karşısında hissettiği yalnızlık hissini, Teke Tek Bilim kanalı gibi inandıkları değerleri temsil eden bir kanal ve program aracılığıyla bir ölçüde giderildiği, 45. yorumda yer alan “ülkedeki yalnızlık hissimiz azalıyor” gibi ifadelerde açığa çıkmaktadır. Programın bir “hizmet” olarak nitelendirilmesi de laik kesim tarafından kültürel üretim alanında görülen eksikliğin giderilmesinden duyulan minneti ifade etmekte ve kolektif yalnızlık hissini aşılmasındaki etkisini desteklemektedir. 59. Yorumda olduğu gibi programın “gelecek kuşaklar” için “miras” olarak düşünülmesi ve 66. yorumda ifade edildiği gibi programın izlenmesinin ülke için “umut” olarak nitelendirilmesi, programın laik kesim tarafından kutsanan değerlerin

korunmasında ve aktarılmasında da etkili olduğunu, bu sebeple de minnet duyulduğunu göstermektedir. Programın devamlılığına dair talepler, üretilmesi istenen içerikler ve programa konuk olarak alınabilecek isimlerden oluşan yorumlar, programa dair temenniler teması altında minnettarlık stratejisi içerisinde yer almaktadır. Dijital dayanışmanın teşkilinde önemli bir rol oynayan minnettarlık stratejisi, ait olunan siyasi topluluğun kutsalları arasında bulunan bilim etrafında, internet ortamında da olsa bir araya gelmekten doğan kolektif coşkuya dayanmaktadır. Aşağıda paylaşılan örneklerde de görüldüğü gibi minnettarlık stratejisi duyguların, gündelik hayatın sıradan ritminde asla ulaşamayacakları uç noktalara taşıyarak dayanışma ağlarını örmektedir.

3.Y.: “Felsefe, teoloji, jeoloji, coğrafya, tarih, fizik... Ne ararsan var. İyi ki varsın Celal Hoca, iyi ki varsın FATİH ALTAYLI (Alkış emoji).”

45.Y.: “Her şeyden öte böyle programların altındaki yorumları okurken ülkedeki yalnızlık hissimiz azalıyor, aidiyet duygumuz tekrar kabarıyor. Verdiğiniz tüm bilgilerden öte sırf bu his için teşekkürler, var olun...”

226.Y.: “Çok sevindik ilgi ile takip ediyoruz saygılar sevgiler.”

36.Y.: “Fatih Bey, Celal Hocam; Bu programı hayata geçirerek bizlere ulaştırdığınız, vaktinizi ayırdığınız için sizlere ne kadar teşekkür etsek azdır...”

28.Y.: “Ağlamak istiyorum yahu!.. Bu ne muhteşem bir program. İlber hocamız da katılınca izlemelere doyamayacağız. Çok yaşa Fatih Bey, hepiniz çok yaşayın...”

130.Y.: “Pazar sabahımı bu kadar keyifli hale getirdiğiniz için Teşekkürler Beyler (Kalp emoji).”

90.Y.: “Bu programdan vazgeçmeyin lütfen yaaaa. Harika...”

187.Y.: “Fatih Bey size ve Celal hocaya sonsuz teşekkür ediyoruz. Gerçekten çok özlemişiz sizleri dinlemeyi. Bilim tarihi serisi yapabilirseniz çok mutlu oluruz. Celal hoca lisans düzeyinde, halkın anlayabileceği bir dille doktora seviyesinde bilgiler veriyor. Dinlerken zaman nasıl geçiyor anlamıyoruz. Bu şekilde bir seri Türkiye’de bilime meraklı, bu

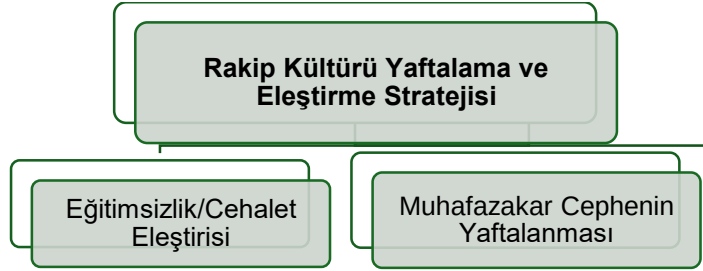
yolda ilerleyen herkes için eminim çok faydalı olacaktır. Sevgiler& saygılar.”

66.Y.: “Böylesine kaliteli bir sohbete erişmemizi sağlayan Fatih Bey'e ve Türkiye'nin en kıymetli bilim insanlarından biri olan Celal Hocamıza sonsuz teşekkürler. Bu harika yayının bu kadar fazla izlenmiş olması da ülkeme karşı olan umudumu daha da artırdı.”

13. Y.: “Bu programı yaparak memlekete büyük hizmet yapmaktasınız. Teşekkür ederiz.”

59.Y.: “Gelecek kuşaklara çok değerli, üst seviye bir entelektüel miras bırakıyorsunuz. İyi ki varsınız güzel insanlar.”

Rakip Kültürü Yaftalama ve Eleştirme Stratejisi

Şekil 4. Rakip Kültürü Yaftalama ve Eleştirme Stratejisi

Dijital dayanışmanın inşasında, aklın, bilimin ve laik kültürün övgüsü kadar, rakip kültürü eleştirmek ve yaftalamak da önemli rol oynar. Rakip kültürü yaftalama ve eleştirme stratejisi, 30 yorumdan oluşmakta, eğitimsizlik/cehalet eleştirisi ve muhafazakâr cephenin yaftalanması temaları etrafında şekillenmektedir. İzleyiciler tarafından programın ve *Teke Tek Bilim* kanalının 292. yorumda görüldüğü gibi cehalete karşı mücadelede önemli bir araç olarak görülmesini kapsayan yorumlar eğitimsizlik ve cehalet eleştirisi temasını oluşturmaktadır. Kültür savaşının muhafazakâr cephesini cehaletle özdeşleştirmek, laik kültür üreticilerini ve tüketicilerini aydınlanmanın savunucusu olarak konumlandırma imkânı yaratır. Yaftalama stratejisi, dayanışmanın inşasında paylaşılan ortak beğenilerin yanında, reddedilen beğenilerin kaynaştırıcı rolünü göstermesi açısından önemlidir. Bu aynı zamanda, dayanışmayı toplumsal dünyayı kuşatan yekpare bir olgu olarak gören klasik

yaklaşımların aksine, ileri düzeyde farklılaşmış çağdaş toplumlarda dayanışmanın birbiriyle rekabet mücadele halindeki konumlara özgü biçimde çok sayıda inşa edilebileceğini de gösterir. Aşağıdaki örneklerde de görülebileceği gibi, rakibi yaftalama ve eleştirme stratejisi karşı cepheyi karikatürize ederken, kendi grubunu aydınlanmış aklın olgunluğuyla payelendirir.

16.Y.: *“Bu programı kesintisiz izleyen herkes çok şanslı. Çünkü cahillerin olmadığı bir ortam burası. Emeği geçen herkese çok teşekkür ederim.”*

71.Y.: *“Ben bir ilahi kanalıyım, cahilliğin ne boyutlarda olduğunu çok iyi biliyorum. Böyle programların artarak devam etmesini diliyorum. Kesintisiz, cahillerin olmadığı bir ortamda böyle güzel konular ve ufuk açıcı bilgiler için çok teşekkürler. Ayrıca bu kadar çok izlenmesi ülkemizin geleceği açısından çok değerli.”*

55.Y.: *“Sayın Altaylı siz, Celal Şengör, ben ve bilimin ortak arkadaşısınız. 30 yaşında vizyonsuz bir memurken artık kütüphanelerde araştırma yapan bir adam oldum Celal Bey sayesinde, buna aracı olduğunuz ve bu kadar kaliteli işler yaptığınız için size çok teşekkür ediyorum. İnşallah başarılı öğrencileriniz vardır da çocuklarımızda onları takip eder.”*

64.Y.: *“Canım hocam benim... İlahiyatçı cehaletin korkulu rüyası. Seni tekrardan bu program da kanlı canlı görmek muhteşem bir şey, ömrün uzun olsun (Kalp emoji).”*

11.Y.: *“Özlemişiz. Türkiye'nin kendi aydınlanma çağının önemli aktörlerisiniz. Ayağınıza taş değmesin, sağ olun, var olun!”*

292. Y.: *“Her geçen gün hurafe ve cahilliğin revaçta olduğu Ülkemde, bilimi, ilmi konuşup umut aşıladığınız için, kendi adıma çok teşekkür ederim. Sizin gibi değerli insanlar oldukça, umut her zaman var olacaktır.”*

199.Y.: *“Toplum sayenizde aydınlanma çağına girecek. Alkışlar (Alkış emoji).”*

Burada tek bir örnek üzerinden ele aldığımız dijital dayanışma, anlık, kısa süreli ve istikrarsız olması itibarıyla geleneksel dayanışma türlerinden ayrılır. Klasik yaklaşımların geliştirdiği perspektifte dayanışma, uzun süreli ve istikrarlı bir biçimde etkileşim halinde olan bireyler arasındaki bağları vurgularken

(Durkheim, 2023; Tönnies, 2019), dijital dayanışma herhangi bir içerik izlenirken, yorumlar okunurken veya yeni bir yorum yazarken hissedilen ve internet ortamı terk edildikten sonra kolaylıkla ampirik dünyada sürdürülemeyen anlık bir dayanışma türüdür. Fakat çağdaş toplumda failerin sosyal medya içerikleriyle kurdukları etkileşimin tek seferlik olmadığı hesaba katılırsa, başka bir deyişle bir failin bir gün içinde sayısız sosyal medya içeriğiyle etkileşim halinde olduğu düşünülürse, dijital dayanışmanın birbirini pekiştiren sosyal medya içerikleri aracılığıyla internet dışına taşınma imkânının genişlediğini ileri sürebiliriz. Dijital dayanışmayı klasik yaklaşımlardan ayıran bir diğer önemli boyut da inşa edilebilme özelliğidir. Durkheim'ın (2023) klasik eseri Toplumsal İşbölümü'nde dayanışma, insan bilinci ve iradesinin dışındaki bir takım nesnel toplumsal koşulların verili bir sonucudur. Örneğin, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş, nüfus yoğunluğunun artmasına, kentleşmenin hız kazanmasına ve son olarak iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan gelişmelere cevap olarak mümkün olmuştur. Başka bir deyişle, bireylerin bilinç ve iradelerinin üzerindeki bu genel ve nesnel süreçlerin sonucunda etkileşim yoğunluğunun artması, beraberinde kaçınılmaz bir şekilde ahlaki bağların yoğunlaşmasını getirmiştir. Dijital dayanışma ise Durkheim'ın ele aldığı gibi saf olgusal düzeyde oluşmaz. Hiç şüphesiz dijital dayanışma da teknolojik ilerleme, internet erişimi, kullanım sıklığı ve hepsinden önemlisi herhangi bir içeriği değerli, anlamlı ve önemli kılan toplumsal veya siyasal mücadelelerin varlığı gibi bir takım nesnel ön koşullara sahiptir. Fakat dijital uzama benzer sıklıklarda erişen failer arasında doğrudan dayanışma bağları örülmez. Dijital dayanışma inşa edilir ve bu inşada failerin dijital içeriklere dair tercihleri ve en net biçimde yorumlarda billurlaşan stratejileri merkezi bir rol oynar. En nihayetinde Teke Tek Bilim, dijital uzamda erişilebilecek sonsuz sayıdaki içerikten sadece biridir. Dijital dayanışma, aynı içeriği izleyen failer arasında ve içerikle ilgili kurulan etkileşimler aracılığıyla, en çok da herhangi bir içeriği mevcut toplumsal ve siyasal mücadelelerde bir cephaneye dönüştüren stratejiler üzerinden inşa edilir. Sözünü ettiğimiz bu inşa dilsel bir üründür ve dijital dayanışma bu sembolik yapısıyla da dayanışmanın Durkheim tarafından tartışılmış klasik türlerinden çarpıcı bir şekilde ayrılır. Dolayısıyla nesnel temellere dayanan dijital dayanışma, içeriği itibarıyla öznel bir şekilde inşa edilebilir. Ele aldığımız örnekte, kültür savaşlarının laik cephesinde dayanışma, farklı biçimlerde inşa edilebilir. Yüceltme, minnettarlık ve yaftalama stratejileri bambaşka içeriklerle inşa edilebilecekleri gibi, farklı stratejilerle desteklenebilir. Bu geniş imkân ufkuna rağmen, kültür savaşlarının laik cephesinde dijital dayanışmanın büyük bir oranda bilim etrafında mevzilendiğini ifade edebiliriz: Bilimsel kültür, bilimsel eğitim ve bilim insanları bu makalede incelediğimiz üç temel stratejinin ham maddesini oluşturmaktadır. Dijital dayanışmanın sembolik olarak inşa edilebilmesi, onu klasik yaklaşımlardan

ayırır başka bir boyuta daha ışık tutar: Dijital dayanışma çoğuldur. Durkheim'ın tartıştığı mekanik ve organik dayanışma, insanlık tarihini ayırır fakat benzer tarihsel dönemlerde var olmuş herkesi kapsayan yekpare birer yapıdır. Örneğin, modern toplumda organik dayanışmanın dışında kalmak, neredeyse yaşamın dışında kalmakla özdeştir. Nitekim ileri düzeyde uzmanlaşmış modern insan, tarihte daha önce hiç olmadığı kadar anonim ötekilerin üretimine muhtaçtır. Bu nedenle, modern toplumsal varoluşun genel koşulu olarak organik dayanışma yekpare ve kapsayıcıdır. Hâlbuki dijital dayanışmanın böyle sert bir bağlayıcılığı ve kapsayıcılığı bulunmamaktadır. Sahip olunan sermaye karması ve hacmi itibarıyla birbirinden ayrılan grup sayısı kadar farklı dijital dayanışma türü olabilir. Benzer bir şekilde, dijital dayanışma, farklı içerikler ve temalar etrafında inşa edilebileceği için çoğuldur. Her ne kadar bu makalede Teke Tek Bilim programı üzerinden hareket etmiş olsak da dijital dayanışma, bedensel estetiği ya da tarihi konu alan dijital içerikler etrafında ve dolayısıyla farklı gruplar içinde çoğul bir biçimde inşa edilebilir. Çoğulluğun bir diğer boyutu da kültür savaşlarının diğer cephesinde de özgün stratejilerle dijital dayanışmanın inşa edilmesidir. Son olarak, dijital dayanışmayı sermaye karması ve hacmiyle bütünleştirmek, çatışmayı dijital dayanışmanın ön koşulu haline getirir. Başka bir deyişle dijital dayanışma, toplumsal uzamdaki konumları itibarıyla birbirini iten gruplar arasındaki rekabetin veya çatışmanın etrafında şekillenir. Bu da dayanışmayı yekpare bir toplumsal uyum ya da düzenin reçetesi olarak kavramsallaştıran klasik yaklaşımlardan önemli bir farklılıktır.

Sonuç

Bu makalede, YouTube'da yayımlanan Teke Tek Bilim programının ve bu programa dair takipçi yorumlarının analizi üzerinden, dijital dayanışmanın işleyişini, bu işleyişte önemli rol oynayan yüceltme, minnettarlık ve rakip kültürü yaftalama ve eleştirme stratejilerine odaklanarak ele aldık. Dijital dayanışma, sosyal medyada ve dijital platformlarda benzer içerikleri takip eden ve fikirlerini yorum yaparak paylaşan failer arasında, benzer toplumsal konumları paylaşmaktan doğan beğeni ortaklığını temel alan bağları ifade eder. Dijital dayanışma yoktan var edilmez. Başka bir deyişle, toplumsal uzamda zaten mevcut olan dayanışmanın ya da farklı konumlar arasında verilen mücadelenin internet ortamına taşınmasıyla ortaya çıkar fakat mevcut dayanışmanın gücünü pekiştirir ya da azaltır. Türkiye'de dijital dayanışmanın teşkilinde aktif rol oynayan en önemli dinamiklerden biri kültür savaşlarıdır. 19. yüzyılda modern devletin inşası sırasında ortaya çıkan ve Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından pek çok ülkede siyasi mücadelelerin motoru haline gelen kültür savaşları temel olarak, laik ve muhafazakâr kültürün toplum temsilcileri arasındaki rekabeti ifade

eder. Kültür üzerinden verilen bu mücadelelerin temel sonuçlarından biri, nüfusu birbiriyle çatışmalı iki kampa bölerek, doğrudan siyasetle ilgili olmayan tercihlerin siyasallaşmasıdır. Böylelikle kültür savaşları, hem nüfusu ikiye bölen çatışmanın kaynağı hem de birbiriyle çatışmalı grupların kendi içinde, ortak beğeni repertuarı üzerinden gelişen dayanışmanın dinamiği olabilir. Dijital dayanışma, afetler ve siyasi kriz dönemlerine özgü seferberliği hızlı bir şekilde örgütleyerek ortaya çıkabileceği gibi, toplumsal dünyanın sıradan gerçekliğinin önemli bir boyutunu oluşturan beğeni ortaklığını da temel alabilir. Benzer içerikleri takip etmek ve aynı içeriği takip eden diğerleriyle yorumlar üzerinden etkileşimde bulunmakla ortaya çıkan dijital dayanışma, parçası olunan siyasi topluluğa aidiyeti güçlendirip işgal edilen siyasi konuma ve onun hakikat iddiasına duyulan güveni güçlendirebilir. Dijital dayanışma kısa süreli ve anlıktır fakat takip edilen ve izlenen benzer içeriklerin yoğunluğu arttıkça dijital dayanışmanın pekiştirdiği bağlar internet ortamının dışına taşabilir ve toplumsal dünyada uzun süreli dayanışma bağlarının oluşumunu tetikleyebilir. Yine de dijital dayanışma dolayısıyla bir araya gelen failerin birlikteliğinin tesadüfi olmadığını belirtmeliyiz. Dijital dayanışma, afetler, devrimler ve siyasi krizler gibi olağanüstü ve sıra dışı olaylar bir kenara bırakılırsa, toplumsal dünyada bir araya gelmeleri göreceli olarak kolay olan, benzer toplumsal konumları işgal eden, dolayısıyla da benzer sermaye karması ve hacmine sahip olan failer arasında belirir. Buradan yola çıkarak, dijital uzamdaki tercihlerle, toplumsal konum arasında veya toplumsal uzam ve dijital uzam arasında bir eş-mantıklılık bulunmaktadır. Dijital dayanışma da bu eş-mantıklılıktan bağımsız düşünülemez. Son olarak dijital dayanışma, işin, eğitimin, eğlencenin ve sosyalleşmenin hızlı bir şekilde internet ortamına taşındığı günümüz dünyasının özgün bir sonucudur. Fakat bu özgünlük bizi, dijital dayanışmanın toplumsal dünyada eş-zamanlı olarak var olan diğer dayanışma türlerinden bambaşka bir form olduğu sonucuna götürmemeli. Burada dijital dayanışmanın karakteristik özelliği olarak tartıştığımız çatışma-temellilik ve çoğulluk gibi niteliklerin toplumsal dünyadaki diğer dayanışma formları tarafından paylaşılabileceği unutulmamalı.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazarlar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Ek Beyan: Çalışmaya 1. yazar %50, 2. yazar %50 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Akçaoğlu, A. (2018). Zarif ve Dinen Makbul: Muhafazakâr Üst-Orta Sınıf Habitusu. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akçaoğlu, A. (2019). Muhafazakâr siyasetin dönüşümü, kentsel mekân ve orta sınıf hayat tarzları: Akevler Kooperatifi ve Çukurambar örnekleri. *Strata: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 47-66.
- Akçaoğlu, A. (2021). The Three Dimensions of Culture and Cultural Power. Rituraj Basumatary vd. (Ed.) International Congress on Life, Health and Social Sciences in 21st Century (19-24) içinde. Ankara: ISYCA Yayınevi.
- Altaylı, F. (2023, Haziran 20). Fatih Altaylı yanıtıyor: Teke Tek bilim ne zaman başlıyor? [Video]. *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=Thhtv4A9s0s>
- Argın, Y. (2023). Doğal afetlerde sosyal medya kullanımı: 2023 Kahramanmaraş depremi özelinde Twitter örneği. *İnsanat Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 140-165.
- Aziz, A. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma ve yöntem teknikleri*. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Baym, N. K., & Boyd, D. (2012). Socially mediated publicness: An introduction. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 56(3), 320-329.
- Bora, T. (2015). 28 Şubat ve Kulturkampf. *Birikim*. Erişim Adresi: <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/1397/28-subat-ve-kulturkampf>
- Bourdieu, P. (1986). Sermaye biçimleri (M. M. Şahin, Çev.). Erişim Adresi: https://www.academia.edu/30720473/Pierre_Bourdieu_Sermaye_Bi%C3%A7imleri_1986
- Bourdieu, P. (1998). *On television*. New York: The New Press.
- Bourdieu, P. (1996). Physical space, social space and habitus. *Institut for Sociologi og Samfunnsgeografi Universitetet i Oslo, Rapport 10*.
- Bourdieu, P. (2021). *Ayrım* (D. Fırat & G. Berkkurt, Çev.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Clark, C., & Kaiser, W. (2003). Introduction: The European culture wars. İçinde Clark, C., & Kaiser (Der.) *Culture wars: Secular-Catholic conflict in nineteenth-century Europe* (ss. 1-10). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cumhuriyet. (2022, Mart 19). İlber Ortaylı kimdir, kaç yaşında, nereli, kaç dil biliyor? İşte biyografisi. Erişim Adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/yasam/ilber-ortayli-kimdir-kac-yasinda-nereli-kac-dil-biliyor-iste-biyografisi-1917418>
- Cumhuriyet. (2023, Mayıs 16). Fatih Altaylı kimdir, kaç yaşında, nereli, hangi kanallarda çalıştı? Fatih Altaylı Habertürk'ten ayrıldı mı? Erişim Adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/yasam/fatih-altayli-kimdir-kac-yasinda-nereli-hangi-kanallarda-calisti-fatih-altayli-haberturkten-ayrildi-mi-2082045>
- Curran, J., Gabe, I., & Petley, J. (2005). *Culture wars*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Durkheim, E. (2010). *Sosyolojik yöntemin kuralları* (S. Fişek, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

- Durkheim, E. (2023). *Toplumsal işbölümü* (S. Coşkun, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Frimer, J. A., Aujla, H., Feinberg, M., Skitka, L. J., Aquino, K., Eichstaedt, J. C., & Willer, R. (2023). Incivility is rising among American politicians on Twitter. *Social Psychological and Personality Science*, 14(2), 259-269.
- Hartman, A. (2019). *A war for the soul of America: a history of the culture wars*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hesmondhalgh, D. (2006). Bourdieu, the media and cultural production. *Media, Culture & Society*, 28(2), 211-231.
- Highfield, T. (2017). *Social media and everyday politics*. Cambridge: Polity.
- Ignatow, G., & Robinson, L. (2017). Pierre Bourdieu: theorizing the digital. *Information, Communication & Society*, 20(7), 950-966.
- Kross, E., Verduyn, P., Demiralp, E., Park, J., Lee, D. S., Lin, N., ... & Ybarra, O. (2013). Facebook use predicts declines in subjective well-being in young adults. *Plos One*, 8(8), e69841. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0069841>
- Kubin, E., & Von Sikorski, C. (2021). The role of (social) media in political polarization: a systematic review. *Annals of the International Communication Association*, 45(3), 188-206.
- Mavi, E. E. (2020). Afet kriz yönetiminde medya: 30 EKİM 2020 İZMİR depremi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 31-53.
- Mears, A. (2023). Bringing Bourdieu to a content farm: Social media production fields and the cultural economy of attention. *Social Media+ Society*, 9(3), 20563051231193027.
- Mercan, B. (2025). Kolektiften bireye işyerinde dayanışmanın dönüşen anlamı: Negatif dayanışma. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* [yayınlanma sürecindeki makale].
- Metin, O., & Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: iletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı 2), 273-294. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227356>
- Onedio. (2022, Mayıs 5). Prof. Dr. Celal Şengör kimdir, nereli, eğitimi ne? Celal Şengör'ün hayatı ve kariyeri. Erişim Adresi: <https://onedio.com/haber/celal-sengor-kimdir-celal-sengor-un-egitim-durumu-nedir-celal-sengor-tarihci-m-1065547>
- Papacharissi, A., Z. (2010). *A private sphere: Democracy in a digital age*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Prainsack, B., & Buyx, A. (2018). *Solidarity in biomedicine and beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rahbari, L. (2021). In her shoes: Transnational digital solidarity with Muslim women, or the hijab? *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 112(2), 107-120.
- Recuero, R. (2015). Social media and symbolic violence. *Social Media+ Society*, 1(1), 2056305115580332.
- Reestorf, C. M. (2017). *Culture wars*. Bristol: Intellect.
- Stalder, F. (2013). *Digital solidarity*. Luneburg: PML & Mute Books.

Swidler, A. (1986). Culture in action: Symbols and strategies. *American Sociological Review*, 51(2), 273-286.

Teke Tek Bilim. (2023, Eylül 10). Geçmişten günümüze bilim tarihi / Prof. Dr. Celal Şengör - Fatih Altaylı & Teke Tek Bilim / 1. Bölüm [Video]. *YouTube*. Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=c34kIWMXzak&t=5324s>

Teke Tek Bilim. (t.y.). *YouTube kanal profili*. Erişim Tarihi: 10 Mart 2025, https://www.youtube.com/results?search_query=teke+tek+bilim

Tönnies, F. (2019). *Cemaat ve Cemiyet* (M. Karatay, Çev.). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Trottier, D., & Fuchs, C. (2015). *Social media, politics and the state: Protests, revolutions, riots, crime and policing in the age of Facebook, Twitter and YouTube*. New York & London: Routledge.

Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. New York: Basic Books.

Van Dijck, J. (2013). *The culture of connectivity: A critical history of social media*. Oxford: Oxford University Press.

Wacquant, L. (2019). Kenti Bourdieu'yle düşünmek: İlişkisi, ilkeleri ve uygulamaları. *Idealkent*, 10(26), 146-175.

Wagner, M. (2021). Affective polarization in multiparty systems. *Electoral Studies*, 69, 102199. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102199>

Weber, M. (2021). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (İ. K. Kuru, Çev.). İstanbul: Kapra Yayıncılık.

Yates, D., & Paquette, S. (2011). Emergency Knowledge Management And Social Media Technologies: A Case Study Of The 2010 Haitian Earthquake. *International Journal Of Information Management*, 31(1), 6-13. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2010.10.001>

Yüksel, E. (2019). Türkiye'de İletişim Araştırmalarında İçerik Analizi Uygulamaları, Sorunlar ve Çözüm Önerileri / Problems And Solutions In Content Analysis Researches At Communication Studies In Turkey. International Euroasia Congress on Scientific Research and recent Trends-V., 16-19 Aralık 2019, Bakü, Hazar Üniversitesi, Azerbaycan, Ed. G. İbrahimova ve T. Nagiyeva, ISBN 9786257029513, cilt2, s.134-152.

Zhuravskaya, E., Petrova, M., & Enikolopov, R. (2020). Political effects of the internet and social media. *Annual Review of Economics*, 12(1), 415-438.

Zuckerman, E. (2013). *Digital cosmopolitans: Why we think the Internet connects us, why it doesn't, and how to rewire it*. New York: WW Norton & Company.

YEMEK YEMENİN TIBBİLEŞTİRİLMESİ VE YEME BOZUKLUKLARI

Selin ATALAY*

Sude DİZDAR**

Öz

Bu çalışma yeme bozukluğu olarak tanımlanan ve gün geçtikçe dünyanın farklı yerlerinde görülme sıklığı artan, farklı yaş gruplarında görülür hale gelen yeme durumlarına ilişkin, sosyolojik bir çerçeve sunmaya odaklanmaktadır. Çalışmada Foucault'nun kavramsal çerçevesi temelinde biyoiktidar ve kendini ve başkalarını yönetme tekniklerinin birleşiminde yer alan yönetimsellik kavramları kullanılmaktadır. Sosyal meselelerin tıbbi müdahaleye açık durumlar olarak ele alınmasını sağlayan tıbbileştirme süreci bu bağlamda bir yönetimsellik teknolojisi olarak ele alınmıştır. Günümüzde tıbbi kategoriler olarak ele alınan durumların ortaya çıktığı sosyo-kültürel alanı izole edebilmek adına çalışmada yemenin kontrolünün ve gıda üretiminin tarihsel boyutları değerlendirilmiştir. Yeme bozuklukları, küreselleşme, Batı ve özellikle ABD kaynaklı beslenme pratikleri ve ideal beden anlayışının dünya geneline yayılması, diyet gıdaları da kapsayacak şekilde gıda endüstrisinin kar temelli işleyişi ve gıda güvencesizliği gibi toplumsal gelişmeler temelinde ele alınmıştır. Yemenin 'aşırı' kontrolü (anoreksi) ya da kontrolün kaybı (tıkınırcasına yeme) üzerine kurulu yeme bozukluğu kategorilerinde de görüldüğü gibi bu durumlar kadın bedeninin sosyal kontrolü ve biyoiktidarın işlerlik kazandığı yönetimsellik alanları olarak değerlendirilmiş ve yemeğin ve yemek yemenin sosyal medyadaki sunumu #foodporn, ASMR ve mukbang gibi sosyal medya içerikleri temelinde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Biyoiktidar, Mukbang, Tıbbileştirme, Yeme Bozuklukları, Yönetimsellik.

* Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, selin.atalay@bakircay.edu.tr; ORCID: 0000-0002-7095-6396

** Yüksek Lisans Mezunu, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, sudeedizdar@gmail.com; ORCID: 0009-0006-3631-1937

Makale Gönderim Tarihi: 24/01/2025, Makale Kabul Tarihi: 29/04/2025

Medicalization of Eating and Eating Disorders

Abstract

This study focuses on building a sociological framework for eating conditions which are defined as eating disorders. The prevalence of eating disorders is increasing in different parts of the world where they are observed in different age groups. In the study, based on Foucault's conceptual framework, the concepts of biopower and governmentality- the combination of techniques to manage the self and management of others- are used. In this context, medicalization, which enables social issues to be addressed as matters open to medical intervention, is considered as a technology of governmentality. The historical dimensions of control of eating and food production are assessed in the study in order to isolate the socio-cultural setting in which these medical categories are created. Eating disorders are discussed within the framework of social developments such as globalization, Western and especially US-based nutritional practices and the spread of its understanding of an ideal body throughout the world, the profit-based operation of the food industry, including diet foods and food insecurity. As can be seen in the eating disorder categories based on 'excessive' control of eating (anorexia) or loss of control (binge eating), these conditions can be evaluated in terms of social control of the female body and as areas of governmentality where biopower becomes operational. The presentation of food and eating on social media is also discussed in terms of #foodporn, ASMR and mukbang contents.

Keywords: Biopower, Eating Disorders, Governmentality, Medicalization, Mukbang.

Giriş

Bu çalışma yeme bozukluklarına ilişkin sosyolojik bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir. Yeme bozukluğu olarak tanımlanan durumlar, yiyecek kısıtlamaları, oruç tutma gibi pratikler nezdinde tarihte de görülebilmektedir. Günümüzde ise yemek yemenin tıbbi bir mesele haline gelmesi ile birlikte, 'anormal' olarak tanımlanan yemek yeme durumları, tıbbi teşhis ve müdahaleye konu olan bozukluklar olarak ele alınmakta ve bu bozukluklar dünya genelinde artan sıklıkta görülür hale gelmektedir. Toplumsal olarak düzenlenmiş, sosyal sistemle kuşatılmış bir davranış olarak yemek yemeyi anlamlandırmak sosyolojik anlamda kuramsal ve kavramsal bir bakış açısını gerektirmektedir. Yeme bozukluğu olarak tanımlanan ve tıbbileştirilen durumların arka planında sosyal alana dair değişimler, dönüşümler ve piyasa ilişkilerinin yer aldığı söylenebilir. Bu bağlamda yeme bozukluklarını anlamak, yapısal değişimlerin ve toplumsal alanın izini sürmeyi gerektirmektedir.

Çalışma kapsamında yemek yemenin toplumsal tarihi ele alınacak ve bu bağlamda günümüzün sanayi sonrası toplumunda ortaya çıkan yeme bozuklukları, tarihsel bir bağlama oturtulmaya çalışılacaktır. Günümüzde temel sosyal kontrol alanının tıp alanı olduğu varsayımından hareketle, yeme bozukluklarının tıbbileştirilmesine ilişkin süreç ele alınacaktır. Bu bağlamda 'anormal' yeme durumlarına ilişkin tıbbi tanımlara değinilecektir. Bireysel sorunlar olarak ele alınan yeme bozukluklarının toplumsal arka planı ortaya konulacak ve bu durumlar Batı kaynaklı bir güzellik algısının küreselleşmesi, gıda ve diyet endüstrisinin kâr temelli işleyişi, gıda güvencesizliği gibi sosyal alana ilişkin gelişmeler temelinde değerlendirilecektir. Çalışma bu değerlendirmeyi, Foucaultcu bir kavramsal çerçeve temelinde, biyoiktidar, yönetimsellik, bedenin sosyal kontrolü kavramları etrafında gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, Batı tipi beslenmenin yaygınlaşması, küresel gıda endüstrisinin işleyişi ve kadın bedeninin kontrolü gibi durumlar ve gelişmeler ele alınmış, mukbang videoları özelinde sosyal medyada yemek yemenin sunumu tartışılmıştır. Çalışmada ilk olarak kavramsal çerçeve sunulmuştur.

Biyo-Politika, Bedenin Sosyal Kontrolü ve Yönetimsellik

Foucault'ya göre beden, güç ilişkilerinin fiziksel tezahürlerini taşıyan bir alan olarak her daim toplumsal baskı ve normların dayatmalarına konu olmuştur. Bu anlamda beden sosyal olarak inşa edilen bir alandır (Hesse-bieber, 1991, s. 174). Foucault felsefi tartışmanın merkezinde olan 'akıl' kavramını bilinçli bir şekilde geri planda tutmuş ve "Kliniğin Doğuşu" ve "Cinselliğin Tarihi" gibi çalışmalarında, gücün hedefi ve uygulanma alanı olarak bedeni merkeze almıştır. Beden gücün tatbik edildiği bir alan olduğu gibi, reddedildiği, karşı çıkışların

meydana geldiği bir yerdir (Fox, 1998, s. 425). Beden basit bir şekilde doğa içindeki bir varlıktan ibaret değildir. Bedenin biyomedikal tıbbi bakış temelinde “soyut, bağımsız bir insan organizması” olarak ele alınması kültürel olarak inşa edilmiştir (Turner, 2011, s. 27). Bu durum bedenlerin yönetimine yönelik bir iktidar biçiminin ortaya çıkması ile ilişkili görülmektedir.

Geçmişte Batı dünyasında iktidar, kimin yaşayacağı kimin öleceği kararı üzerinden ölümü yönetirken modern toplumda iktidar yaşamın ve bedenlerden oluşan nüfusun yönetimine odaklanmıştır. Bu durum biyopolitika kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Biyopolitika, insanın bir canlı türü olarak biyolojik özellikleri temelinde yönetilmesi üzerine kurulu bir iktidar şeklidir (Foucault, 2020, s.30). Normal ve anormal ayırımına ilişkin hakikati üreten iktidar, normallik nosyonları temelinde nüfusun ‘uysal bedenler’ bütünü olarak inşa edilmesi yönünde söylemler ve pratikler geliştirmiştir (Arpacı, 2016, s.90; Baştürk, 2012, s.72).

Görünmez ve tek bir kaynak ve düzlemdense her yerde olup tüm toplumsal alanlarda kendini gösteren biyoiktidar, bedenlerin kapitalist üretim için işlevsel hale gelmesini sağlamaktadır: “Bu biyo-iktidarın kapitalizmin gelişmesinin vazgeçilmez bir ögesi olduğu kuşku götürmez; çünkü kapitalizm, bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulması ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanmasıyla güvence altına alınmıştır” (Foucault, 2007, s. 103). Beden iki temel birbirini tamamlayan alanda ortaya çıkan kontrol temelinde yönetilmektedir: disipline edilmiş makine olarak insan (insan bedeninin anatomopolitiği) ve biyolojik bir tür olarak insan (Foucault, 2009, s. 490). Burada bedenlerin kontrolü, zorlama yoluyla değil, uzman bilgisi üzerine kurulu normalleştirme teknikleriyle gerçekleştirilmektedir (Ourahmoune, 2017, s.194).

Bedenin kontrolü yönetim sanatının gelişimi, yeni bir yönetsel rasyonalite olan ‘yönetimselliğin’ ortaya çıkması ile yeni teknikler temelinde gerçekleşir hale gelmiştir. Foucault (2020, s. 29), yönetimselliği şöyle tanımlamaktadır: “Başkalarının üzerinde hakimiyet kurma teknolojileriyle kendini biçimlendirme tekniklerinin kesişmesine ben yönetimsellik diyorum. Yönetimsellik, yönetmenin yöntemleri ile ilişkilidir (Gordon, 1991, s.7). Yönetimsellik nosyonu, yöneten ve yönetilen biçiminde ortaya çıkan ikili ilişkiyi döngüsel hale getirmekte, yönetimin nesnesi aynı zamanda öznesi haline gelmektedir. Burada önemli olan kimin yönettiği değil, devletin yönetimi, kendimizin ve diğerlerinin yönetimi arasındaki ilişkidir (Muller, 2011, s.4).

Foucault’ya (2009, s.164) göre modern toplumlarda yönetim sanatı aynı anda hem totalize edecek hem de bireyselleştirecek tekniklerin geliştirilmesine odaklanmıştır. Foucault (2007, s. 58, 71) modern toplumun temelinde, bireyleri

gözetlemek, belirli bir şekle sokmak ve kontrol etmek üzere tasarlanan bilgi-iktidar tekniklerinin geliştirilmesinin yer aldığını savunmaktadır. Bedenlerin yönetimselliği, modern toplumlarda büyük ölçüde tıp alanında üretilen bilgi temelinde gerçekleşmektedir (Turner, 2011, s.23). Bu anlamda beslenmeye ilişkin normal/anormal ayrımlarının inşası, tıbbi merkeze alan bir söylem inşasına tekabül etmekte ve bedenin üretici potansiyelini ortaya çıkarmaya yönelik bir (oto)kontrol biçimini öngörmektedir. Bunun gerçekleşmesini sağlayan temel mekanizmanın tıbbileştirme olduğu öne sürülmektedir.

Bir Yönetimsellik Teknolojisi Olarak Tıbbileştirme

Foucault günümüzde iktidarın, biyopolitika üzerine kurulduğunu öne sürmektedir. Burada biyopolitikanın işlerlik kazanmasında modern tıp stratejik bir öneme sahiptir. Tıbbi bilgi, sosyal kontrolün temel araçlarından bir haline gelmiştir. Bu temelde nüfusun, normal/anormal kategorileri üzerinden ortaya çıkan bir hakikat rejimi aracılığıyla kontrolü sağlanmaktadır. Tıbbi bilgi, doğrudan iktidar mekanizmalarının içinde görünür olurken bireylerin kendi bedenlerini bu hakikat çerçevesinde kavraması ve bu şekilde kendini ve diğerlerini kontrol etmesi yoluyla gerçekleşen kendini biçimlendirmenin aracı haline gelmektedir (Atalay, 2021, s.194; 2022, s.128).

Foucault (1992, 2006, 2007) biyoiktidar ve bedenin sosyal kontrolüne ilişkin eserlerinde tıbbi olmayan alanların tıbbi tanımlar ve tedaviler yoluyla ele alınmasının tarihsel boyutlarına değinirken ‘tıbbileştirme’ kavramını kullanmamıştır (Conrad, 1992, s.210). Fakat kavramın ilk olarak Kliniğin Doğuşu (Foucault, 2006, s.55) eserinin İngilizceye çevrilmiş metninde kullanıldığı belirtilmektedir (Dingwall, 2008, s.382). Tıbbileştirme önceden tıp alanına dahil olmayan problemlerin tıbbi meseleler haline getirilerek tedavi edilmesi gereken sorunlar olarak tanımlanmasıdır. İnsan varoluşuna ilişkin herhangi bir durum, patoloji olarak tanımlanabilmekte (Furedi, 2006, s.17) ve tıbbi bilginin sınırları içine çekilerek tıbbi müdahaleyi gerektirir hale gelmektedir. Geçmişte tıbbileştirmenin itici gücü tıp alanının kendisi iken günümüzde sıradan insanlar tıbbileştirmenin öznesi haline gelmektedir (Conrad, 2007, s.4-10). Bu durum, toplumsal her alanda görülür olan kaynağı belirsiz bir biyoiktidara işaret eder niteliktedir. Güncel hakikat rejiminde yönetimselliğin üzerine kurulmuş olduğu mekanizmalardan birinin, sosyal alanın tıbbi hale getirilmesini sağlayan tıbbileştirme mekanizması olduğu söylenebilir.

Tıbbileştirme, toplumsal yaşamın birçok alanında gerçekleşmektedir. Gündelik yaşam, sosyal dönüşümler, bireyler üzerinde baskı yaratırken, bu sorunlar karşısında çaresiz kalanlar için çözüm, tıbbi teşhis ve tedavi yoluyla üretilmektedir (Davis, 2010, s. 220). Yas, üzüntü gibi duygu durumları, alkol

kullanımı, kumar oynama gibi sapma davranışları, yaşlanma, doğum gibi 'doğal yaşam süreçleri' tıbbileştirilen alanlar arasındadır (Conrad, 2007, s.6). Doğal yaşam süreçleri yanında bedensel süreçler de tıbbileştirilmektedir. Tıbbileştirmenin gerçekleştiği temel bedensel süreçler arasında uyku uyuma (Barbee, Moloney ve Konrad, 2018, s.11) ve yemek yeme yer almaktadır.

1950'li yıllarda tıp alanında, hayvansal yağlar ve basit şekerler gibi yiyeceklerin tüketimi ve hipertansiyon, kalp rahatsızlıkları, diyabet ve kanser gibi kronik rahatsızlık kaynaklı hastalık ve ölüm oranlarının artışı arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Bu durum zararlı besinlere ya da yemek yeme biçimlerine ve 'anormal' kilo durumlarını engellemeye yönelik tıbbi söylemin inşasını getirmiştir (Gracia Arnaiz, 2009, s.193). Tıp uzmanları, halk sağlığı yetkilileri bireylerin 'sağlıklı' ve 'kararında' yemek yeme pratiklerini hayata geçirmelerine yönelik söylemler ortaya koymaktadır (Ourahmoune, 2017, s.193). Günümüzde beslenme uzman bilgisine bağımlı kılınmakta, kalori hesabı, yiyeceklerin tüketilme biçimleri, yiyeceklerin sağlıklı ya da doğal olarak kategorize edilmesi tıbbi bilgi çerçevesinde gerçekleşmektedir (Ferreira vd., 2015, s. 114)

Yeme bozuklukları olarak görülen durumların günümüzde ortaya çıktığı sosyo-kültürel ortam ele alınmadan önce, aşağıda yemek yemenin kontrolünün ve yiyecek üretiminin kısa tarihine değinilmiştir.

Yemek Yemenin Kontrolü ve Yiyecek Üretiminin Kısa Tarihi

Yemek yeme, doğal bir olgu olduğu kadar sosyal ve politik bir olgudur (Kim, 2020, s.4). Yemek yemenin sadece biyolojik ihtiyaca karşılık gelen bir eylem değil aynı zamanda yiyeceklerin üretiminden itibaren tüm süreçleri içine alan, yiyecek olarak görülen şeyleri belirleyen ve toplumsal birliktelikleri ve ritüelleri kapsayan toplumsal sistemin bir parçası olduğu söylenebilir. Yemek yeme sosyal bir pratik olduğu gibi, tarih boyunca ritüellerin önemli bir parçası olmuş, yemek sembolik anlamlar içermiştir. Yemek yeme çağlar boyunca insanları bir araya getiren bir kolektif etkinlik, tüketilen yiyecekler ise kültürün önemli bir parçası olmuştur. Yemeğin kültürel boyutu, yiyecek ve içeceklerin hazırlanma aşamalarından tüketimine, toplumun sosyokültürel ve ekonomik durumuna, yeme-içme alışkanlıklarına, tarihsel kimliğine ve tarımsal üretimin mutfığa yansımasına kadar dayanan derin kültürel detaylardan oluşmaktadır (Solmaz ve Dülger Altınar, 2018, s.109). Yemek kültürlerinin biçimlenmesinde o topluma ait inançlar, ekolojik çevre ve damak zevklerinin iç içe geçmesinin etkili olduğu belirtilmektedir (Üzülmez ve Onur, 2021, s. 1354-1355).

Yemek yeme özellikle modern öncesi toplumda dini kurallar tarafından düzenlenmiştir. Yemek kültürü ve inancın kişilik yapısına etkileri olabileceğini

savunan düşünürler bulunmaktadır. İbn Haldun için sağlık, beslenme ve ahlak ilişkisi içinde tüketilen gıdaların insan karakteri üzerinde bir etkisi bulunmaktadır. Ona göre beslenme konusunda yetersiz kalan insanların vücutları bolluk içinde yaşayan insanlardan daha estetik bir görüntüye ve daha düzgün bir ahlaka sahiptir. Bu durumda dengesiz beslenmeye bağlı olarak beyin zarar göreceğinden aklın üzeri örtülecek, sonuç olarak anlayışsızlık ve gaflet gibi ahlaki bozukluklar ortaya çıkacaktır (Pehlivan, Yavaş ve Nassan, 2023, s. 68-69).

Kültürün ve kolektif var oluşun önemli bir ögesi olan yemek yeme, tarih boyunca belirli şekillerde toplumsal kontrole tabi kılınmıştır. İnsanlar bir arada yaşamaya başladıkları ilk dönemlerden itibaren yeme ve içmeye dair bazı kurallar ortaya koymuştur. Yemek yemenin kontrolü modern döneme gelene kadar büyük ölçüde inanç temelinde gerçekleşmiştir. Mary Douglas, *Saflık ve Tehlike* (2021) eserinde yiyecek kısıtlamalarını toplumsal tasnif sistemleri temelinde ele almıştır. Toplumlar her daim 'normaldışı' olarak tanımlanandan sakınma yoluna gitmiştir. Bu durumun bir örneğini Musevilerin yeme yasaklarında görmek mümkündür. Belirli hayvanlar, hava, su ve toprakta yaşayanlar olarak tasnif edilmiş, ait olduğu grubun genel özelliklerine aykırı özellikler barındıran hayvanlar kirli sayılmış ve yenmeleri yasaklanmıştır: "Domuzdan kaçınma konusunda Eski Ahit'te belirtilen tek gerekçe, domuzun sığır tanımının gerektirdiği bu iki ölçüte uymamasıdır; domuzun çerçöp yeme alışkanlığı konusunda söylenen bir şey yoktur" (Douglas, 2021, s. 79). İnanç temelli sosyal kontrolün gerçekleştiği bu dönemde ortaya çıkan yeme yasaklarının gerekçelerinin günümüzdekilerden farklı olduğu görülmektedir.

Foucault (1992, s.170), sınıflandırmalar, zaman çizelgeleri ve kayıtlar temelinde işleyen bir disiplinin erken dönem örneğinin manastır olduğunu ortaya koymuştur. Manastırda ortaya çıkan disiplin, sonrasında fabrika, okul ve hapisane gibi yerlerin de özelliği haline gelmiştir. Modern öncesi dönemde Batı dünyasında belirli besinlerden kaçınma yoluyla tutkuları kontrol altında tutma itkisi dini otoritesinin güdümünde ve belirli ölçülerde tıbbi bilginin gelişimine paralel bir şekilde ortaya çıkmıştır. Manastırlarda tüketilen yiyeceklerin cinsel isteği azaltmaya yönelik işlevleri üzerinde durulmuş ve yeme pratiği bu anlamda kontrol altına alınmıştır (Foucault, 2007, s.416)

Protestanlık asketizminin, kapitalizmin gelişimine koşut olduğu fikrinden hareketle yemek yemenin yönetimi de aynı doğrultuda farklı bir hedef temelinde gerçekleşir hale gelmiştir: kapitalizm için gerekli görülen "ayık, dürüst ve çalışkan" bir emek gücü yaratma (Turner, 1982a, s. 27). Belirli şekilde beslenme fikirleri Hristiyanlık öğretisi çerçevesinde geliştirildiğinde "...iç bedeni kontrol altına almayı amaçlarken, modern diyetler, kozmetikler ve diğer bedensel bakım

sistemleri dış bedeni hedefler; iyi görünmek bir benlik-imgesi sunmanın oldukça önemli olduğu bir toplumda kendini iyi hissetmekle aynı şeydir” (Turner, 2011, s. 35). Gıda alımına ilişkin beslenme bilimindeki gelişmeler de kapitalizmin toplumsal sınıf ilişkileri içinde bedeni disipline etme tekniklerinin karmaşıklaşması ile ilişkilidir. Burada beden, girdi çıktı hesabının detaylı bir şekilde yapılabileceği bir makine gibi görülmektedir. Bu durum Kartezyen zihin beden ayrımı ve modern dönemde toplumsal beden tahayyülü ile ilişkilidir. Günümüzde tıbbi bir formda ele alınan beden problemi hakkında Turner şöyle demektedir: “Günümüzde obezite, diyet, zayıflama ve anoreksi, yemek ve alerji konusundaki güncel endişeler, beden üzerine rasyonel hesaplama ve bilimin sosyal kontrol aygıtında kullanımı ile ilişkilidir” (1982b, s. 268).

Yemek yemenin geçmişte inanç temelinde kontrolü gerçekleştirirken günümüzde bu kontrolün tıp alanı üzerinden gerçekleşmekte olduğu görülmektedir. Yemek yemenin kontrolü dışında, yiyeceklerin üretilme biçimlerinin de toplumsal yapıya koşut bir şekilde değişim göstermesi söz konusudur. Neolitik dönemin başlangıcı beslenme alışkanlıkları ve kullanılan aletlerin değişimi gibi konularda farklılaşma yaratan dönem olarak görülmektedir. Bu dönemde toplayıcılıkla geçim sağlanırken tarıma ve hayvancılığa dayalı beslenme dönemine geçilmiştir. Bu aşamaya geçilmesi iş bölümü ve statülerin belirlenmesinde rol oynamıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Endüstri Devrimi'yle insanların beslenme sürecinde son aşama yaşanmıştır. Konserve yiyecekler, işlenmiş hazır gıdalar, bitkisel yağlar ve rafine edilmiş tahıllar beslenme listelerinde yerini almıştır. Bu besinlerin içeriği hayvansal ürünler, karbonhidrat ağırlıklı besinler, doymuş yağ ve kolesterol bakımından zengindir. Bu durumun günümüzde yaşanan birçok sağlık sorununun temelinde olduğu öne sürülmektedir (Eren ve Özer, 2018, s. 310–311; Selimoğlu vd., 2018, s. 392).

Tarım Devrimi ile endüstriyel tarımın başladığı dönemde tohum ıslahı gerçekleştirilmiş, sulama imkânları geliştirilmiş ve üretimde gübre, aşı, tarım ilacı kullanılmaya başlanmıştır. Böylece tarıma dayalı üretimde çalışan sayısına ve arazi alanına daha az, makine ve girdiye daha çok önem verilen bir döneme geçilmiştir. Makine, ilaç ve gübre gibi gelişim gösteren bu teknolojilerin büyük bir çoğunluğu endüstri devrimi sonucu ortaya çıkmıştır. “Yeşil Devrim” diye de adlandırılan bu dönemde temel gıda üretimi yaklaşık 15 kat artış göstermiştir. Tarım devrimi 21. yüzyıl ve sonrası dönemde biyoloji ve teknolojiye gelişmelerle birleşmiştir. Bu dönemde tarımsal üretimde emek yoğunluklu bir süreçten bilginin yoğun olduğu bir sürece geçilmiştir. Üretim risklere açık bir üretime dayalı olmaktan çıkmış, planlı ve kontrollü bir ortamda yapılmaya başlamıştır (Pakdemirli vd., 2021, s. 80).

Bilgi ve teknolojilerin gelişimine bağlı olarak farklı sektörlerde üretim sürecinde değişiklikler yaşanmıştır. Üretimde büyük artış gerçekleşmiş ve ürün çeşitliliği arttığı için beslenme alışkanlıklarında dönüşüm meydana gelmiştir (Aksoy, 2017, s. 23). Tarımda teknolojinin kullanılması ve tarımın dijitalleşmesi Tarım 4.0 olarak ifade edilmektedir. Çeşitli sektörlerde etkisini gösteren teknoloji tarım sektöründe de gelişim göstermiş, genetiği zararlı ürünleri engellemeye yarayan teknolojilerin geliştirilmesi gibi gelişmelerle bu sektörde dijitalleşme yaşanmıştır (Kirmikil ve Ertaş, 2020, s. 6). Yiyecek üretiminde sanayileşme ve sonrasında dijitalleşme dünya genelinde gıdaya erişimi kolaylaştırırken, ileride ele alınacağı şekilde kar temelli işleyen bir gıda piyasasının da temel mekanizmalarını oluşturduğu söylenebilir. Günümüzde gıdaya erişimin kolaylaşması ve gıda çeşitliliğinin artışı ile özellikle erken sanayileşmiş ülkelerde beslenme anlayışında temel vurgu 'az yemek yeme' üzerine kurulur hale gelmiştir. Geçmişte var olan "Yeterli yiyeceğe sahip olamama korkusu azalmış yerini, yemek yemenin nasıl kısıtlanacağına dair endişe almıştır" (Gracia Arnaiz, 2009, s. 193). Yeme bozuklarının böylesi bir toplumsal değişme çerçevesinde ortaya çıktığı söylenebilir.

Tıbbi Bir Alan Olarak Yeme Bozuklukları

Tanımlanan ilk yeme bozukluğunun Anoreksiya Nervoza olduğu bilinmektedir. Bu bozuklukların tanımlanması ve sınıflandırılması uzun zaman almıştır. Yeme bozukluğu yeme davranışlarındaki sıkıntılara verilen genel isimdir. Yeme bozukluğu ile ilgili birden fazla tanım bulunurken bu durumun temelinde fiziksel görünüş, vücut ağırlığı ve bedene yönelik olumsuz düşünceler ve yeme davranışlarındaki bozukluklar olduğu belirtilmektedir. Yeme bozuklukları hatalı yeme davranışları ve yanlış besin tüketiminin eşlik ettiği psikososyal bozukluklar olarak görülmektedir (Demirer ve Yardımcı, 2016, s. 278).

Yeme Bozukluğu üzerine yapılan çalışmaların sayısındaki artış hastalığın anlaşılması, sınıflandırılması konusunda önemli bir rol oynamıştır. Yeme Bozukluklarının tanı ve sınıflandırmasında Amerikan Psikiyatri Birliği'nin yayınlamış olduğu Ruhsal Hastalıklarının Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (DSM) kullanılmaktadır. 1994 yılında dördüncü güncellemesi yapılan DSM-IV kriterlerine göre "yeme bozuklukları; 'Anoreksiya Nervoza', 'Bulimia Nervoza' ve 'Başka Türü Adlandırılmayan Yeme Bozuklukları' olarak üç başlık altında incelenmiştir. Yeme bozukluklarıyla ilgili çalışmaların artmasıyla, DSM-5'de konuyla ilgili kategoriler sekiz başlığa çıkartılmış ve veriler eksik olduğunda tanı konulmasına yardımcı olması için "tanımlanmamış diğer bir beslenme ya da yeme bozuklukları" alt kategorisi eklenmiştir. Bu alt grupta; "Pika, Ruminasyon (Geri Çıkarma) Bozuklukları Kaçınan/Kısıtlayıcı Besin Alım Bozuklukları,

Anoreksiya Nervoz, Bulimia Nervoz, Tıkanırcasına Yeme Bozukluğu, Tanımlanmış Diğer Beslenme ve Yeme Bozuklukları ve Tanımlanmamış Diğer Beslenme ve Yeme Bozuklukları yer almaktadır” (Demirer ve Yardımcı, 2016, ss. 281–282). Bu bağlamda bir sonraki başlıkta temel yeme bozukluğu kategorilerinden kaçınan yiyecek alımı bozukluğu, anoreksiya nervoz, bulimia nervoz ve tıkanırcasına yeme bozukluğu tanımları ele alınmaktadır.

Kaçınan/Kısıtlı Yiyecek Alımı Bozukluğu (KKYAB)

DSM-5'e göre KKYAB “gıda ya da yemeye yönelik ilgi kaybı, gıdanın kokusu, görünümü gibi duylara hitap eden özelliklerine karşı kaçınanlık, yemenin tiksindirici sonuçlarından endişe gibi yeme ya da beslenme bozukluğu” olarak tanımlanmaktadır (Karadere ve Hocaoglu, 2018, s. 113).

Anoreksiya Nervoz

Güven ve arkadaşlarına (2020, s. 279) göre anoreksiya nervoz (AN) “gereksinimlere göre enerji alımını kısıtlamanın bir sonucu olarak belirgin bir biçimde düşük vücut ağırlığına sahip olma, kilo almaktan korkma ve kilo almayı güçleştiren davranışlarda bulunma olarak tanımlanmaktadır”. Bireyde anoreksiya gibi bir yeme bozukluğu varsa bu hastalığın tek bir sebebe bağlı olduğu söylenemez. Biyolojik, sosyal, ailesel faktörler bu bozuklukların kendini göstermesinde etkili sebepler arasındadır (Zaman, 2019).

Bulimia Nervoz

Bulimia nervoz zayıf olamama, yağlanma korkusu yaşama gibi vücudun ağırlığı ve şekliyle ilişkili olarak kişinin yaşadığı bir bozukluktur. Hastaların kontrolsüz bir biçimde az zaman içerisinde çok yemek yemesi hatta diyetlerinde bulunun yasaklı yiyecekleri tüketmeleri, çok egzersiz yapmaları, diyetten kaçınmaları ve yediklerini kusarak çıkarma çabaları en yaygın belirtiler arasındadır (Ersoy, 1991, ss. 95-96). “Bulimiya nervozalı hastalar ya normal ya da normalin üstünde kilodadırlar ve bu özellikleriyle beden ağırlıkları normalde olması gerekenin %15 altında olan anoreksiya nervozanın tıkanırcasına yeme/çıkarma tipli hastalarından farklılardır” (Aytaç ve Hocaoglu, 2016, s. 158).

Tıkanırcasına Yeme Bozukluğu

Tıkanırcasına yeme, bilişsel kontrol kaybı altında aşırı miktarda yiyecek alan bireyler tarafından sergilenen anormal bir yeme davranışı olarak tanımlanmaktadır. Tıkanırcasına yeme bozukluğunun diğer yeme bozukluğu türlerinden daha yaygın olduğu ve tıkanırcasına yeme kavramının resmi bir tanı olmaksızın çok çeşitli yeme davranışlarını kapsadığı düşünüldüğünde, önemli

sayıda insanın tıknırcasına yeme bozukluğundan etkilenebileceği belirtilmektedir (Kim ve Mackert, 2022, s. 1134).

Bireyin yemesi gerekli olan yemek miktarından çok daha fazlasını kısa bir süre içinde yediği ve buna engel olamayarak davranışın tekrarlandığı durum olarak tıknırcasına yeme bozukluğu, Bulimia Nervoza ile benzer tanımlar içermektedir (Turan ve diğerleri, 2015, s. 419). Tıknırcasına yeme bozukluğunun temel sebebi bireyin yemek yemeden tatmin olmakta zorluk çekmesidir. Aynı zaman dilimi içerisinde ve aynı şartlarda yiyebileceği çok fazla yiyeceği kısa bir zaman içinde ve aşırı bir şekilde yeme davranışının tekrarlandığı bir yeme bozukluğudur (Öney ve Şişman, 2023, s. 422–423).

Yeme Bozukluklarının Görülme Sıklığı ve Sosyolojik Boyutları

Geçtiğimiz yüzyılda dünya genelinde yeme bozukluklarının görülme sıklığında artış olduğu görülmektedir. Galmiche ve arkadaşları (2019, s. 1410), 2000-2018 yıllarında yayınlanan çalışmaları analiz etmiş ve yeme bozukluğu görülme sıklığının dünya genelinde artmış olduğunu ortaya koymuştur. Geçmişte büyük ölçüde ergenlik dönemi rahatsızlığı olarak ele alınsa da günümüzde yeme bozukluklarının, yaşlılarda görülme sıklığında artış olduğu belirtilmektedir (Mulchandani vd. 2021, s.2). Farklı yaş gruplarını kapsayacak şekilde genişleyen yeme bozukluğu hastalık kategorisi halen büyük ölçüde gençlik dönemi hastalığıdır. Dünya genelinde anoreksiya nervoza görülme sıklığı özellikle 1935-1999 yılları arasında belirgin derecede artış göstermiştir (Hoek, 2006, s. 338).

Batı ülkeleri genelinde gençlerde yeme bozukluğu görülme sıklığı kadınlar için %6-18 aralığında, erkekler için %2 oranında gerçekleşmektedir. Geçmişte yeme bozukluklarının düşük oranlarda görüldüğü diğer daha düşük gelirli ülkelerde ise günümüzde, bozuklukların görülme sıklığı yüksek gelirli ülkelerle benzer seviyelere ulaşmaktadır. Covid-19 döneminde de bozuklukların dünya genelindeki görülme sıklığı artmıştır (Silén ve Keski-Rahkonen, 2022, s. 369). Yeme bozuklukları başlangıçta erken sanayileşmiş ülkelerde daha sık görülürken ilerleyen dönemlerde küresel bir mesele hale gelmiştir (Morkoç ve Zorlu, 2022, s. 122).

Yeme bozukluklarına ilişkin 94 çalışmanın verilerini raporlayan Galmiche ve arkadaşları (2019, s. 1402), yeme bozuklukları ağırlıklı ortalamasının kadınlarda %5,7 (%0,9–13,5) erkeklerde %2,2 (%0,2–7,3) olduğu belirtmektedir. Kıta bazında yeme bozukluğu görülme sıklığında ağırlıklı ortalamaların sırasıyla Amerika'da %4.6 (%2.0–13.5) Asya'da %3,5 (%0.6–7.8) ve Avrupa'da %2,2 (%0.2– 13.1) olduğu görülmektedir. Yeme bozuklukları tıbbi kategoriler temelinde ele alınırken arka planda modern topluma ilişkin faktörlerin etkili olduğu

görülmektedir. Yeme bozukluklarının, bedenin şekil alabilen ve 'ideal' olana göre yönetilebilen bir meta olduğu fikrini temel alan, Batı menşeli güzellik ideallerini dünya genelinde dolaşıma sokan medya , moda, diyet ve spor endüstrileri ile ilişkili olduğu görülmektedir (Pike ve Dunne, 2015, s. 1-2, 9). Türkiye de yeme bozukluklarının benzer sıklıkta görüldüğü ülkelerden biridir.

Bozulmuş yeme davranışını belirlemede EAT-40 testi kullanılmaktadır. Yeme bozukluğu teşhisi klinik inceleme sonucunda gerçekleşmektedir. Ankara'da üniversite öğrencileri üzerine gerçekleştirilen EAT-40 temelli bir çalışmada, yeme bozukluğu görülme sıklığının %22,8 olduğu görülmektedir (Şanlıer, Yabancı ve Alyakut, 2008, s. 643). Ünal ve arkadaşlarının (2017, s. 3517), Eskişehir'de lise öğrencileri üzerine gerçekleştirdiği araştırma, öğrencilerin %13'ünün yeme bozukluğu şüphesi taşıdığını göstermektedir. Tozun ve arkadaşları (2010, s. 194) tarafından gerçekleştirilen, Türkiye'nin Batısında bulunan bir ildeki üniversite öğrencileri üzerine bir çalışmada, yeme bozukluğu görülme sıklığı %6,8 olarak belirlenmiştir. Vardar ve Erzengin (2011, s. 5) tarafından Edirne ilinde bulunan 10. ve 11. sınıf öğrencileri üzerine gerçekleştirilen bir başka çalışmada, 2. aşama klinik muayene sonucu öğrencilerin %2,33'ünde yeme bozukluğu teşhis edilmiştir. Bingöl'de bulunan bir üniversitede gerçekleştirilen çalışmada, öğrencilerin %20,8'inde yeme davranışı bozukluğu olduğu anlaşılmıştır (Sarıdağ-Devran ve Kızıltan, 2018, s. 58)

Yeme bozuklukları ilk olarak erken sanayileşmiş, kapitalistleşmiş Batı ülkelerinde görünür olmuş, sonrasında dünya genelinde görülme sıklığının artışı söz konusu olmuştur. Farklı ülkelerde gerçekleştirilmiş çalışmalar, Batı'nın ideal beden algısının, beslenme anlayışının diğer ülkelere yayılması ve aynı zamanda küresel gıda endüstrisinin işleyişinin yeme bozukluklarının görülme sıklığının artışında etkili olduğunu göstermektedir. Hindistan'da yeme bozukluklarının görülme sıklığı 1990-2016 yılları arasında artış gösterirken Tayvan'da 2001-2012 yılları arasında anoreksi nervoza görülme oranı iki katına, bulimia nervoza ise üç katına çıkmıştır. Kuveyt'te üniversitede öğrenim gören kadınlar arasında gerçekleştirilmiş bir çalışma yeme bozukluğunun Batı medyası kaynaklı mesajlara maruz kalma ve Batı tipi beslenme anlayışının yaygınlaşması ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Gorrell ve diğerleri, 2020, s. 3-4).

Dünya genelinde anoreksi nervozanın en az görüldüğü ülkeler Afrika ve Latin Amerika ülkeleri iken ABD'deki Latin asıllı kişiler arasında da bozukluğun görülme sıklığı düşüktür. Bu durum sosyo-ekonomik durumun yanında yerel kültürel değerlerin egemenliği ile de açıklanmaktadır. Latin asıllı Amerikalıların ABD'deki diğer gruplara göre daha az diyet ve egzersiz yaptığı ve daha az kilo kaygısı taşıdığı görülmektedir (Hoek, 2016, s. 337). İdeal beden kültürel olarak

tanımlanan bir sosyal kategori iken küreselleşme süreci ülkelerin kültürlerine nüfuz eden Batı menşeli bir güzellik algısı ile ilişkilendirilebilir. Bu durumun söz konusu olduğu Japonya’da küresel gıda piyasası işleyişinin etkilerini görmek de mümkündür.

Küresel gıda endüstrisinin işleyişi ile Batı tipi güzellik anlayışının küreselleşmesinin, Japonya’da geçmiş dönemlerde bir güzellik kriteri olarak görülme-yen zayıflığın bir ideal haline gelmesinde etkili olduğu görülmektedir. 1963-2004 yılları arasında Japonya’da görülen yeme bozukluklarına ilişkin bir çalışma, bozuklukların yıllar içinde artışına işaret ederken, 1960’lı yıllarda görülen kaçınan yemek alımının, şişmanlık fobisi ile ilişkili olmadığı görülmüştür. Özellikle 1960’lı yıllarda ülkede gıda tedariki kısıtlıdır. Sonraki yıllarda ise bu durum değişmiş 1970’ler itibariyle az yağlı Japon yemeklerinden çok yağlı Batı tipi beslenmeye geçiş ve 1985 sonrasında 24 saat açık yiyecek otomatlarının kullanıma girmesi ile yeme bozukluğu görülme sıklığında artış paralel bir şekilde gerçekleşmiştir. Tıkınırcasına yeme ve çıkarma davranışının ilk olarak 1970’lerin ortası itibariyle görülmüş olması, beslenme tipindeki değişim ve endüstriyelleyen gıda piyasası ile ilişkili görülmektedir (Nakai ve diğerleri, 2018, s. 956-957).

Gıda günümüzde kar maksimizasyonu temelli işleyen bir piyasanın ürünü halindedir. Küresel gıda ve tarım endüstrisi 2020 yılında 8,7 trilyon dolar büyüklüğündedir ve küresel yiyecek ve içecek endüstrisinin 2027 yılında 105 milyar dolara ulaşması beklenmektedir (Worldmetrics, y.y.). Bu piyasanın temel bir parçası olan fast-food endüstrisinde üretilen besinlerin içeriğinde bol miktarda bulunan yağ, tuz ve şeker, iştah artırıcı bazı katkı maddeleri ve “bazı hormonların salgılanmasında düzensizlik yaratan kimyasal maddeler içermesi gibi” etkenler, bu ürünlerin sağlıksız addedilmesinde etkili olmaktadır (Keklik, 2023, s. 69). Birçok fast-food firmasının menşei olan ABD’de fast-food tüketiminin, yoksulluk ile bağlantılı bir şekilde arttığı görülmekte, yoksulluk ve obezite arasında bir ilişki ortaya çıkmaktadır (Gorrell ve diğerleri, 2020, s. 5).

Fast food ürünlerin ve abur cubur gıdaların beyindeki haz sinyali iletilicilerini harekete geçirerek uyarıcı bir etki yarattığı bilinmektedir. Gıda endüstrisi, insan biyolojisine ilişkin bu bilgileri göz önünde bulundurarak, bağımlılık yaratıcı besin üretimi üzerinde araştırma ve geliştirme çalışmaları gerçekleştirmektedir. Böylece meta haline gelen gıda maddeleri, gıda ve tarım ürünlerinin daha fazla satılması ve daha çok kâr elde edilmesi mümkün olmaktadır (Keklik, 2023, s. 66-67). Reklamlar ya da uzman görüşleri temelinde gıda endüstrisi “... atıştırılabilirliği teşvik etmekte, ücretsiz olan suyun yerine içecekleri geçirmekte, tatlıyı bir ‘ödül’ olarak sunmakta ve kadınları ve çocukları yüksek düzeyde işlenmiş gıdaların yapay bir şekilde gösterişli görüntüleri ile

bombardımana tutmaktadır” (Silverstein'den aktaran Hesse-Biber vd., 2006, s. 232). Battle ve Brownell (1996, s. 761), McDonald's firmasının, ABD'de herhangi bir bireyin restoranlarından dört dakikadan uzak mesafede yaşamasını engelleyecek şekilde şube açma hedefi taşıdığını, yine ABD'de bir çocuğun ortalama olarak bir yılda, %95'i şekerleme, fast food gibi yiyecekler üzerine olan on bin yiyecek reklamına maruz kaldığını belirtmektedir.

Yüksek kalorili ve bağımlılık yapan gıdaların yanında diyet gıdalar da gıda endüstrisinde önemli bir kazanç alanıdır. Geçtiğimiz 30 yılda düşük yağ oranına sahip şeker, trans yağ ve katkı maddesi eklenmiş gıdaların 'sağlıklı' yiyecek seçenekleri olarak pazarlanması söz konusu olmuştur. Şeker ve mısırdan ve tahıllardan elde edilen karbonhidratın, protein ve yağlara göre daha düşük maliyetli olması, gıda endüstrisinde kâr marjını yükseltmenin yöntemlerinden biri olarak kullanılmıştır (Ayton ve Ibrahim, 2020, s. 581). Diyet gıdaların yağ oranı ve kalorisi ile birlikte besleyiciliği de düşüktür. Diyet yapmanın kendisinin de yeme bozukluğu gelişimi ile ilişkili olduğunu gösteren birçok çalışma bulunmaktadır (Tenore, 2001, s. 2). Sarvanada (2020, s. 7), ergenlik döneminde ortaya çıkan yeme bozukluklarına etki eden faktörlerden birinin kişinin arkadaş çevresinde diyet yapan gençlerin sayısı ve diyet yapmaya yönelik baskı olduğunu dile getirmektedir.

Yeme bozukluklarının aynı anda hem gıdaya erişimin artışı hem de gıda güvencesizliği ile ilişkili olduğu görülmektedir. Gıda güvencesi, herkesin aktif ve hareketli bir hayat yaşamak için gerekli, yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya erişiminin olması anlamına gelirken gıda güvencesizliği nitel ve nicel anlamda gerekli gıdaya erişimden yoksun olma anlamına gelmektedir. ABD'de San Antonio'da bulunan bir aşevinde 503 katılımcı ile gerçekleştirilmiş çalışmada, gıda güvencesizliğinin, yeme bozukluğu ile ilişkili olduğu görülmüştür. Özellikle yeme bozukluğu en yüksek oranda (%17), gıda güvencesizliğinin en üst boyutu olan, evdeki çocuklarının aç olduğunu belirten kişilerde görülmüştür (Becker vd., 2017). Gıda güvencesizliğinin temel nedeni olan yoksulluk, gazlı içecek ve fastfood tüketimi gibi sağlıksız beslenme pratikleri ile ilişkilidir (Becerra, Hassija ve Becerra, 2017).

Yeme bozuklukları büyük ölçüde kadınlarda görülmektedir. Bu durum kadınlığın inşası ve yemek yemenin kontrolü arasındaki bağlantıya işaret etmektedir. Bu bağlamda kadın bedeninin kontrolü ve yeme bozuklukları arasındaki ilişki ele alınmalıdır.

Kadın Bedeninin Kontrolü ve Yeme Bozuklukları

Yeme bozukluklarının büyük ölçüde kadınları etkileyen bir sorun olduğu görülmektedir. Yeme bozukluğu teşhisi alan kişilerin %90 ila 95 arasında kadın olduğu görülmektedir (Hesse-Biber ve diğerleri, 2006, s. 216). Tıp literatüründe yeme bozukluğu olarak tanımlanan durumların yeme davranışı üzerindeki 'kontrol' ile ilişkili olması söz konusudur. Anoreksi durumunda yeme davranışı nihai olarak üst seviyelerde kontrol altında tutulurken bulimia kontrolün yitilmesi durumu ile ilişkilidir (Bray vd., s. 1, 2022). Temelinde kontrol olgusunu barındıran ve 'anormal' olarak tanımlanan böylesi yeme davranışları ile kadın bedeninin sosyal kontrolü arasında ilişki olduğu öne sürülmektedir. Biyoiktidarın yönetsellik teknolojilerinden biri olan tıbbileştirme kadın bedeninin kontrol altına alınma mekanizmalarından biridir.

Farklı çalışmalar kadın bedeninin, erkek bedenine kıyasla nasıl daha fazla oranda tıbbileştirildiğini ele almıştır. Tıbbileştirilen durumlar arasında hamilelik, doğum, emzirme, doğum kontrol, adet öncesi menstrüel sendrom, fetal alkol sendromu, yeme bozuklukları yer almaktadır (Conrad, 2007, s. 120). Kadın bedeni özellikle üreme işlevleri söz konusu olduğunda, tıbbi gözetim altına alınmakta, yeni üreme teknolojileri yoluyla, 'üretici' potansiyeli genişletilmektedir (Bunton ve Peterson, 2002, s. 6). Tüp bebek, rahim içi tohumlama ve yumurta dondurma gibi yeni üreme teknolojileri temelinde ortaya çıkan 'anormallik' temelli tıbbi söylem, kadın bedenini düzeltilmesi gerekli olan bir hasta beden olarak konumlanmaktadır. Kadın bedeni üreme işlevleri temelinde tıbbileştirilmesinin yanında dış beden yani benlik imgesi (Turner, 2011, s. 35) üzerinden de gözetim altına girmekte ve 'ideal' beden imgeleri temelinde ortaya çıkan normalleştirme söylemleri üzerinden kontrol altına alınmaktadır.

Kadın bedeninin zayıflık ideali yoluyla kontrolü günümüzde kozmetik, güzellik, diyet gibi birçok piyasa alanını içinde barındıran kapitalist çıkarlar ve kadınların bir "süs" objeye indirgenmesi ve erkek otoritesine tabi kalınması gibi durumları yaratan ataerkil bakış açısının kesişimi temelinde ortaya çıkmaktadır (Hesse-bieber, 1991, s. 175). Kadın bedeni 'ideal' beden imgelerinin baskısı altında kontrol altına alınmakta ve bu anlamda kapitalizmde kadın bedeni biyoiktidarın işlediği bir alan olmaktadır. Günümüzde 'kadınlığı' tanımlayan bilgi/iktidar teknolojileri, kadın bedeninin tahakküm altına alınması "bedenin boyutu ve hatlarının görünümü, iştahı, postürü... ve görünür yanlarının her birinin kontrolü" üzerine kurulmaktadır (Bartky, 2014, s. 148).

Kadınların, zayıflıkla ve fiziksel görünüşleri ile ilgili 'ideallere' ulaşması yolunda işlerlik kazanan diyet ve egzersiz yoluyla bedenin kontrolü mekanizmaları kapitalizmde "kendi kendini denetleyen ve disipline eden 'uyasal

bedenlerin' üretimini güvence altına alan bir normleştirme teknolojisidir (Bordo, 1995, s. 186). İdeal güzellik anlayışı gerçekte var olmayan bir güzellik üzerine kuruludur ve bu ulaşılmaz olana yönelik arzu hiçbir zaman tatmin edilemeyecek bir arzu olarak sosyal kontrolün kaynağıdır. Bedeni belirli bir forma sokmaya yönelik takıntı, 'cinsiyetlendirilmiş bir sosyal kontrol' türü olarak kişinin kendi üzerinde uyguladığı bir kontroldür (Hesse-Biber ve diğerleri, 2006, s. 212). Burada kadın bedeni üzerindeki kontrol geçmişteki korse örneğinde görülen dışsal kontrolden farklı olarak içsel bir kontroldür (Hesse-bieber, 1991, s. 177). Bu içsel kontrol Foucault'nun yönetimsellik kavramı temelinde ele alındığında biyoiktidarın işlerlik kazandığı, başkaları üzerinde hakimiyet kurma ve kendini biçimlendirme tekniklerinin kesişiminde yer almaktadır.

Şavran ve Toprak (2023, ss. 15 ,8, 24), Susan Bordo'nun kavramsal çerçevesi üzerinden anoreksi üzerine yoğunlaşmakta ve anoreksinin bir "Kendine hâkim olma, kendini aşma, uzmanlık, üstün irade, kontrol ve bu sayede başkaları üzerinde güç elde etme" tekniği olduğunu ortaya koymaktadır. Genelde dış çevreden gelen bedene yönelik olumsuz bir dönütle girilen ilk diyet sonrası kadın, kültürel alanda 'erkeksi' olarak kodlanan "irade ve özdenetim gücüne" erişmenin yolunu görmektedir. Batı kültüründe incelik özdenetim ve zekâ ile kadınsı kıvrımlar da "saf bir yavanlıkla" eş tutulmaktadır. Zayıflamak, toplumda üst konumda olan "erkek özneye benzemeye yönelik bir araçtır". Bu anlamda yeme bozuklukları temelinde yer alan 'kontrol' olgusu biyoiktidarın işleyişine ilişkin ipuçları barındırırken böylesi yeme durumlarının bireysel patolojiye indirgenmesi, tıbbi terimlerle ele alınması-yani tıbbileştirilmesi de- sosyal bağlamdan soyutlanıp, onu yeniden üreten mekanizmaların görünmez olmasına sebep olabilmektedir. Sosyal medya günümüzde 'patolojik' görülebilecek yeme durumlarının sunumu için gerekli ortamı inşa eden sosyal teknolojilerden biri olarak görülebilir.

Sosyal Medyada Yemeğin ve Yemek Yemenin Sunumu: #foodporn, ASMR Ve Mukbang

Sosyal medya kullanımı da yeme bozukluğu gelişimindeki etkenlerden biridir. Çin'de yapılan bir araştırma, ekran süresindeki her bir saatlik artışın tıknırcasına yeme davranışı geliştirme ihtimalini büyük ölçüde artırdığını göstermektedir. Avustralya'da gerçekleştirilen bir başka çalışmada sosyal medyada fotoğraf paylaşımı yapma konusunda daha istekli olan ergenlerde yeme bozukluğu gelişimi ihtimalinin arttığını ortaya koymaktadır (Bray vd., 2022, s. 6243). Sosyal medyada üretilen içeriklerin de yeme bozuklukları ile ilişkili olduğu görülmektedir. Mukbang videosu izleme ve yeme bozuklukları arasındaki ilişki üzerine gerçekleştirilmiş bir çalışma, tıknırcasına yeme ve çıkarma bozukluğu

olan kişilerde sorunlu mukbang izleme davranışının daha yüksek olduğunu göstermektedir (von Ash vd., 2023, s. 1194). Bu bağlamda sosyal medyada öne çıkan yemek içeriği türlerine değinilecektir.

Dijitalleşmenin etkisiyle yiyeceklerin üretim ve tedariki, bu yiyeceklerin hazırlanması ve sunumundan tüketimine kadarki sürece dair görüntüler sosyal medyada paylaşılarak bir içerik ürünü, televizyon programlarında tartışma konusu ve farklı yönlerde inceleme alanına dâhil olmaktadır. Bir yeme-içme mekânına gidildiğinde artık yemeğin tadına bakılmadan önce yenilen ve içilen şeyler sosyal medyada paylaşılacak üzere görüntüsü alınmaktadır. Son yıllarda sosyal medya hesaplarında bu paylaşımlar yapılırken “#foodporn” etiketi kullanılmaktadır. ‘Foodporn’ etiketi gibi ona eşlik eden diğer etiketler; ‘#instafood’, ‘#foodgasm’, ‘#foodpornshare’, ‘#foodlover’ veya ‘#foodphotography’ dir (Yıldırım ve Doğan, 2022, s. 92).

Yemek pornografisi anlamına gelen “foodporn” kavramı ilk kez 1977 yılında Alexander Cockburn tarafından *The New York Review of Books* adlı makalesinde kullanılmıştır. Kavram bu makalede yemek tariflerinin renkli bir şekilde paylaşılması ve bu bağlamda heyecan ve ulaşılmazlık duygularının yükseltilmesi anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Pornografi kavramı aşırı, ölçüsüz ve sınırsız her türlü şeyi tanımlarken kullanılan bir kavram olduğu için yemeklerin hazırlanma sürecinden tüketilme sürecine kadar olan aşamalar bu özellikleri taşıdığı anda yemek pornografisi kavramı kullanılmaktadır (Çetin, 2022, s. 523–524). Bu etiketin kullanıldığı videolardaki abartılı görüntüler ve betimlemeler arzuları uyandırmaya yöneliktir.

Sosyal medya trendlerinden bir diğeri olan ASMR (Autonomous sensory meridian response; otonom duyuşal meridyen tepki) ilk kez 2009 yılında Maria adında bir YouTube kullanıcısının kanalında rahatlatıcı olduğunu düşündüğü sesleri videolar şeklinde paylaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Fısıltı sesi özelliğine sahip videolara olan ilgi giderek artmış sonradan sabun kesme, slime ile oynama, tırnak sesi ve mukbang benzeri ASMR videoları paylaşılmaya başlanmıştır. 2010 yılında ilk kez Jennifer Allen’ in tanımladığı ASMR kavramı bu şekilde tanımlanmadan önce beyin orgazmı, kafa karıncalanması, abartılı aşırı bir mutluluk/coşkulu duygu olarak tanımlandığı bilinmektedir. Mukbang kavramı ASMR videoları ile içerik olarak benzerlik gösterse de aslından bu iki içerik türü birbirinden farklıdır. ASMR videolarında hiç konuşma yoktur ve yemek yerken çıkarılan sesler, görseller ve doku kalitesi gibi estetiğe dayalı noktalar ön plandadır. Mukbang esnasında ise yemek yerken sesli bir şekilde konuşulur hatta kullanıcılar hayatlarında olup bitenleri sohbet havasında izleyicilerine

anlatmaktadır. Bu sayede de izleyiciler içerik üreticisini yakından tanıyarak yemek yerken izleyebilmektelerdir (Doğan ve Yaman, 2022, s. 3057).

Mukbang videolarının yakın dönemde Japonya'da ortaya çıktığı 2009 yılı itibariyle Kore'ye yayıldığı ve burada popüler hale geldiği bilinmektedir (Kim, 2020, s. 4). Mukbang, Korece yemek ve yayın kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir. Videoların Güney Kore'de yaygınlık kazanmasının temel sebebinin, yalnız yaşayan kişilerden oluşan hane sayısının artışı ve ülkenin geleneksel kültürel kodlarından biri olan birlikte yemek yeme kültürünün ortadan kalkması yani yalnızlaşma olduğu öne sürülmektedir. Mukbang videoları ilk olarak yemek yiyen bir kişinin izleyicilerle sohbet ettiği yayınlar olarak ortaya çıksa da gün geçtikçe içeriklerin aşırı yeme ya da 'garip şeyler yeme' gibi davranışları kapsayacak şekilde değiştiği ve böylesi içeriklerin popülerleştiği görülmektedir (Kang vd., 2020, s. 2238).

Kim (2020, ss. 2, 11) bu tür videolar için "şehvi/bedensel videolar" şeklinde bir kavram kullanmakta, bu videoların kapitalizmin duygulanım yaratma aşamasına karşılık geldiğini öne sürmektedir. İnsanların en temel dürtüleri cinsellik ve yemek alanları ile ilişkilidir ve bu iki alandan yemek yeme sosyal alanda çok daha kabul edilebilir bir davranıştır. Günümüzde yaşam bir çalışma alanı haline gelmekte, yemek yeme gibi en yaşamsal faaliyetler de bir biyo-emek türü olarak sosyal medya içeriklerinde dolaşıma sokulmaktadır. Foucaultcu anlamda "yaşam, toplumsal normlara uygun olarak 'özgür' vatandaşlar üzerinde ve 'özgür' vatandaşların kendileri üzerinde uyguladığı yönetimselliğin nesnesi haline gelir". Biyoiktidar, öz disipline ve kontrole sahip 'doğru' yiyecek seçimleri yapan öznenin inşasında işlerlik kazanırken (Oliver ve diğerleri, 2017, s. 162) aynı zamanda kapitalizmde öznenin tüketici olarak arzulanması gerekli olan şeyleri arzular hale de gelmesini sağlamaktadır. Piyasanın işleyişi, duyum ve heyecan yaratma üzerine kurulmaktadır. Günümüzde kapitalizm ve yaşam birbirinden ayrılmaz hale gelmiştir. Tüketicinin üretici olduğu bu aşamada, reklam sosyalliğinin bir parçası haline gelmekte ve bireylerin duygulanım kapasiteleri işe koşulmaktadır (Anderson, 2012, s. 33).

Mukbang videoları milyonlarca izlenme sayısı alarak fast-food (hızlı-yemek) zincirlerinin de içerik pazarlama alanı haline gelmiştir (Keskin ve Kömür, 2022, s. 121). Youtube'da izlenme oranı 100 milyona ulaşan mukbang videolarının var olduğu görülmektedir. Bu durum da gıda firmalarının bu alana yönelik ilgilerinin artmasına sebep olmakta, firmalar için yemek yemenin böylesi sunumları, kar potansiyeli barındıran içerikler olarak görülmektedir. Farklı platformlarda yer alan canlı mukbang yayınları, gıda firmaları sponsorluğunda

gerçekleştirilmekte, canlı yayınlar üzerinden yeni bir gıda tüketim alanı ortaya çıkmaktadır (Lee ve Wan, 2023, ss. 198-199).

Sosyal medyanın kendisi yeme bozuklukları ile ilişkilendirilirken, sosyal medyada yemeğin sunumu, günümüzün 'biyo-kapitalizmde' (Peters ve Venkatesan, 2010, s. 101) yaşamsal faaliyetlerin piyasa işleyişine katkıda bulunacak birer potansiyele dönüştüğü bir alan haline gelmektedir. Yakın dönemde Tik Tok platformunda büyük porsiyonlarda yediği yemekler üzerine videolar paylaşan 24 yaşındaki Türkiye'den bir influencer, yaşamını yitirmiştir (Galvin, 2025). Bu bağlamda, tıbbi bir perspektiften 'anormal' olarak görülecek yeme davranışlarının, sosyal medyada birer performans olarak sergilenmekte ve tüketilmekte, kar maksimizasyonu için araçsallaşmakta olduğu söylenebilir.

Sonuç

Busfield (2017, s. 770), şişmanlığın tıbbileştirilmesi ile obezite olarak ele alınan ve gün geçtikçe yeni tıbbi müdahaleler ile kontrol altına alınmaya çalışılan bu durumun dünya genelinde görülme sıklığının artışı arasında bir ilişki olduğunu dile getirmektedir. Diğer bir deyişle, bir sosyal kategori artan oranda tıbbi terimlerle ele alındığında bireyselleştirilmekte, patolojikleştirilmekte ve onu yaratan sosyo-kültürel ortamdan soyutlanmaktadır. Bu durum da ele alınan sosyal kategorinin anlamlandırılmasını ve bu durumdan mustarip olanların çözüm bulmasını zorlaştırmaktadır. Yazar bu durumu siyaseten, bireyleri kendi durumlarından sorumlu görmenin, o durumu yaratan, örnek olarak sağlıksız gıda üreten firmalar gibi tarafları sorumlu tutmaktan daha kolay oluşuna bağlamaktadır.

Bu çalışma böylesi bir anlayış temelinde tıbbi kategoriler olarak ele alınan yeme bozukluklarına ilişkin sosyolojik bir çerçeve sunmayı hedeflemiştir. Çalışma kapsamında Foucault'nun biyoiktidar, yönetimsellik kavramları ele alınmış ve sosyal olarak inşa edilen bir kategori olarak yemek yemenin tarih boyunca nasıl kontrol altına alındığına kısaca değinilmiştir. Temel yeme bozuklukları tanımlanmış ve bu bozuklukların tıbbileştirilmesi ile birlikte dünya genelinde görülme sıklığındaki artışa değinilmiştir. Bu durum, küreselleşme ve Batı menşeli bir güzellik anlayışının dünya geneline yayılması ve küresel gıda endüstrisinin gelişimi ile ilişkilendirilmiştir. Yeme bozuklukları ayrıca diyet endüstrinin işleyişi ve gıda güvencesizliği gibi toplumsal gelişmelerle ilişkilendirilmiştir. Çalışma kapsamında daha çok kadınları etkileyen yeme bozuklukları, kadın bedeninin sosyal kontrolü temelinde de ele alınmıştır. Yeme bozuklukları ayrıca sosyal medya kullanımı, sosyal medyada yemeğin sunumu ve biyo-kapitalizmde duygulanımın piyasa karşılığı olarak ele alınan mukbang videoları ile

ilişkilendirilmiştir. Özellikle ergenleri etkileyen yeme bozukluklarının ilerleyen dönemlerde de önemli bir sorun olacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda bu bozuklukları çevreleyen toplumsal gerçeklik anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazarlar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Ek Beyan: Çalışmaya 1. yazar %60, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Aksoy, S. (2017). Değişen Teknolojiler ve Endüstri 4.0: Endüstri 4.0'ı Anlamaya Dair Bir Giriş. *Sav Katkı*, 4, 34-44.
- Anderson, B. (2012). Affect and biopower: towards a politics of life. *Transactions of the institute of British geographers*, 37(1), 28–43.
- Arpacı, M. (2016). Foucault, Biyopolitika ve Biyotarih: Tarihsel Çalışma Alanları Olarak Tıp, Beden ve Nüfus. *ViraVerita E-Dergi*, (3), 80-97.
- Atalay, S. (2021). Neoliberal Yönetimsellik ve Performansın Tıbbileştirilmesi Bağlamında Ekşi Sözlük'te Ritalin Tartışmaları. *Sosyoloji Dergisi*, (41–42), 187–216.
- Atalay, S. (2022). 'The ones who die are lost and the survivors are what we have': neoliberal governmentality and the governance of Covid-19 risk in social media posts in Turkey. *Health, Risk and Society*, 24(3–4), 127–148.
- Aytaç, H. M. ve Hocaoglu, Ç. (2016). Bulimiya Nervoza ile Birlikte Yaşamak: Bir Vaka Sunumu. *Journal of Mood Disorders*, 6(3), 158-63.
- Ayton, A. ve Ibrahim, A. (2020). The Western diet :a blind spot of eating disorder research?— a narrative review and recommendations for treatment and research. *Nutrition Reviews*, 78(7), 579–596. doi:10.1093/nutrit/nuz089
- Barbee, H., Moloney, M. E. ve Konrad, T. R. (2018). Selling slumber: American neoliberalism and the medicalization of sleeplessness. *Sociology Compass*, 12(10), 1–16.
- Bartky, S. L. (2014). Foucault, femininity, and the modernization of patriarchal power. *Feminist social thought* içinde (ss. 92–111). Routledge.
- Baştürk, E. (2012). Michel Foucault'da Liberalizm Eleştirisi: İktidar, Yönetimsellik ve Güvenlik. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (14), 65-78.
- Becerra, M. B., Hassija, C. M. ve Becerra, B. J. (2017). Food insecurity is associated with unhealthy dietary practices among US veterans in California. *Public Health Nutrition*, 20(14), 2569–2576.
- Becker, C. B., Middlemass, K., Taylor, B., Johnson, C. ve Gomez, F. (2017). Food insecurity and eating disorder pathology. *International Journal of Eating Disorders*, 50(9), 1031–1040.

Bordo, S. (1995). *Unbearable Weight, Feminism, Western Culture, and the Body*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Bray, B., Bray, C., Bradley, R. ve Zwickey, H. (2022). Mental health aspects of binge eating disorder: A cross-sectional mixed-methods study of binge eating disorder experts' perspectives. *Frontiers in Psychiatry*, 13

Bunton, R., & Petersen, A. (2002). Introduction: Foucault's Medicine. R. Bunton ve A. Peterson (Ed.). *Foucault, health and medicine* içinde (ss. 1-11). Londra ve New York: Routledge.

Busfield, J. (2017). The concept of medicalisation reassessed. *Sociology of Health and Illness*, 39(5), 759–774.

Conrad, P. (1992). Medicalization and Social Control. *Annual Review of Sociology*, 18, 209–232.

Conrad, P. (2007). *The Medicalization of Society: On The Transformation of Human Conditions Into Treatable Disorders*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Çetin, A. (2022). Yemeğin "Sıradışı" Gösterisi: Bazı Instagram İçerikleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme, *Turkish Studies*. 17(4), 517–532.

Davis, J. E. (2010). Medicalization, Social Control, and the Relief of Suffering. W. A. Cockerham (Ed.), *The New Blackwell Companion to Medical Sociology* içinde (ss. 211–241). Singapore: Blackwell Publishing.

Demirer, B. ve Yardımcı, H. (2020). Güncel DSM-V Kılavuzuna Göre Yeme Bozukluklarının İncelenmesi. *Sağlık Bilimlerinde Multidisipliner Araştırmalar*, 275.

Dingwall, R. (2008). Peter Conrad, The Medicalization of Society: On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders. *Society*, 45(4)

Doğan, E. ve Yaman, M. (2022). Üniversite öğrencilerinin YouTube' da ASMR yemek içeriği izleme deneyimleri ve yeme davranışlarına etkisi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(4), 3055–3076.

Douglas, M. (2021). *Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*. (çev. E. Ayhan) İstanbul: Metis Yayınları

Eren, E. ve Özer, İ. (2018). Eski Anadolu toplumlarında beslenme alışkanlıkları. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek1), 308-323.

Ersoy, G. (1991). Yeme davranışı bozuklukları anoreksiya ve bulimia nevroza. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 20(1), 95-106.

Ferreira, F. R., Prado, S. D., Carvalho, M. C. da V. S., & Kraemer, F. B. (2015). Biopower and biopolitics in the field of food and nutrition. *Revista de Nutricao*, 28(1), 109–119.

Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. Kılıçbay, Ed.). Ankara: İmge Kitabevi.

Foucault, M. (2006). *Kliniğin Doğuşu*. Ankara: Epos Yayınları.

Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2009). *Security, territory, population: lectures at the Collège de France, 1977-78*. New York: Picador

Foucault, M. (2020). İki: Kendini Biçimlendirme Teknikleri. L. H. Martin, H. Gutman ve P.

- H. Hutton (Ed.), *Kendini Bilmek: Bir Michel Foucault Semineri* içinde (ss. 26–66). İstanbul: Profil Kitap.
- Fox, N. J. (1998). Foucault, Foucauldians and sociology. *London School of Economics and Political Science*, 49(3), 415–433.
- Furedi, F. (2006). The End of Professional Dominance. *Society*, 43(6), 14–18. doi:10.1007/BF02698479
- Galmiche, M., Déchelotte, P., Lambert, G. ve Tavalacci, M. P. (2019). Prevalence of eating disorders over the 2000-2018 period: A systematic literature review. *American Journal of Clinical Nutrition*, 109(5), 1402–1413. doi:10.1093/ajcn/nqy342
- Galvin, S. (2025). 24-year-old 'mukbang' streamer dies from obesity-related issues: report. *New York Post*. 22 Mart 2025 tarihinde <https://nypost.com/2025/03/11/world-news/24-year-old-mukbang-tiktok-dies-from-obesity-related-issues-report/> adresinden erişildi.
- Gordon, C. (1991). Governmental Rationality: An Introduction. G. Burchell, C. Gordon ve P. Miller (Ed.), *The Foucault Effect: Governmentality Studies* içinde (ss. 1–52). Chicago: The University of Chicago Press.
- Gorrell, S., Trainor, C., Grange, D. Le, Francisco, S., Francisco, S. ve Program, E. D. (2020). The Impact of Urbanization on Risk for Eating Disorders. *Current Opinion in Psychiatry*, 32(3), 242–247.
- Gracia Arnaiz, M. (2009). Learning to eat: Establishing dietetic normality in the treatment of eating disorders. *Food, Culture and Society*, 12(2).
- Güven, N., Özlü, T., Kenger, E., Tümer, H. ve Ergün, C. (2020). Anoreksiya Nervoza ve Tıkınırcasına Yeme Bozukluğunu Bir Yıl Ara ile Yaşamak; Olgu Sunumu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(2), 279-281.
- Hesse-Biber, S., Leavy, P., Quinn, C. E. ve Zoino, J. (2006). The mass marketing of disordered eating and Eating Disorders: The social psychology of women, thinness and culture. *Women's Studies International Forum*, 29(2), 208–224.
- Hesse-bieber, S. (1991). Women, weight and eating disorders: A Socio-cultural and political-economic analysis. *Women's Studies International Forum*, 14(3), 173–191.
- Hoek, H. W. (2006). Anoreksiya nervoza ve diğer yeme bozukluklarının sıklığı, yaygınlığı ve mortalitesi. *Current Opinion in Psychiatry*, 2(3), 166–173.
- Hoek, H. W. (2016). Review of the worldwide epidemiology of eating disorders. *Current Opinion in Psychiatry*, 29(6), 336–339.
- Kang, E. K., Lee, J., Kim, K. H. ve Yun, Y. H. (2020). The popularity of eating broadcast: Content analysis of "mukbang" YouTube videos, media coverage, and the health impact of "mukbang" on public. *Health Informatics Journal*, 26(3), 2237–2248.
- Karadere, M. E. ve Hocaoglu, Ç. (2018). Kaçınan/Kısıtlı Yiyecek Alımı Bozukluğu Nedir? Tanı ve Tedavi Yaklaşımları. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(4), 110-118.
- Keklik, S. (2023). *Kapitalist Toplumsal İlişkiler ve Sağlıklı Olmanın Ekonomi-Politiği: Türkiye'de Obezite Örneği*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Keskin, S. ve Kömür, G. (2022). Kültürel Diplomaside Yeni İçerik Pazarlama Aygıtı: Otonom Duyusal Meridyen Tepkisi (ASMR). *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2022(59), 105–127.

Kim, B. R. ve Mackert, M. (2022). Social media use and binge eating: An integrative review. *Public Health Nursing*, 39(5), 1134–1141.

Kim, Y. (2020). Eating as a transgression Multisensorial performativity in the carnal videos of mukbang (eating shows). *International Journal of Cultural Studies*, 1–16.

Kirmikil M. ve Ertaş, B. (2020). Tarım 4.0 ile Sürdürülebilir Bir Gelecek. *Icontech International Journal*, 4(1), 1-12.

Lee, D. ve Wan, C. (2023). The impact of mukbang live streaming commerce on consumers' overconsumption behavior. *Journal of Interactive Marketing*, 58(2–3), 198–221.

Lowenberg, J. S. ve Davis, F. (1994). Beyond medicalisation-demedicalisation : the case of holistic health. *Sociology of Health & Illness*, 16(5), 579–599.

Morkoç, N. ve Zorlu, A. (2023). Beslenme Modellerinin Eleştirel Söylem Analizi: Damgalanan Bedenler ve Damgalanan Gıdalar. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 115-136.

Mulchandani, M., Shetty, N., Conrad, A., Muir, P., & Mah, B. (2021). Treatment of eating disorders in older people: a systematic review. *Systematic Reviews*, 10(1), 1–20.

Muller, B. J. (2011). Governmentality and Biopolitics. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, (Jun), 1–23.

Nakai, Y., Nin, K., Noma, S., Teramukai, S., Fujikawa, K. ve Wonderlich, S. A. (2018). Changing profile of eating disorders between 1963 and 2004 in a Japanese sample. *International Journal of Eating Disorders*, 51(8), 953–958.

Oliver, I. J., Minister, P., May, T., Election, G., Rush, S. ve Fearnly-whittingstall, H. (2017). Food , media and space : The mediated biopolitics of eating. *Geoforum*, 84, 161–168.

Ourahmoune, N. (2017). Embodied transformations and food restrictions: The case of medicalized obesity. *Journal of Business Research*, 75, 192–201.

Öney, B. ve Şişman, Z. (2023). Beslenmede Güncel Bir Yaklaşım: Yeme Farkındalığı. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7(2), 416–427.

Pakdemirli, B., Birişik, N., Aslan, İ., Sönmez, B. ve Gezici, M. (2021). Türk Tarımında Dijital Teknolojilerin Kullanımı ve Tarım-Gıda Zincirinde Tarım 4.0. *Toprak Su Dergisi*, 10(1), 78-87.

Pehlivan, T., Yavaş, G. ve Nassan, M. (2023). İslamiyet'te Beslenme Kültürü ve Kişilik Yapısına Etkisi. *İlahiyat Akademisi*, (17), 57-82.

Peters, M. A. ve Venkatesan, P. (2010). Biocapitalism and the Politics of Life. *Geopolitics, History, and International Relations*, 2(2), 100–122.

Pike, K. M., ve Dunne, P. E. (2015). The rise of eating disorders in Asia: A review. *Journal of Eating Disorders*, 3(1), 1–14.

Sarıdağ-Devran, B., ve Kızıltan, G. (2018). Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan adölesan ve yetişkinlerin beslenme alışkanlıkları ile yeme tutum ve davranışlarının belirlenmesi.

Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 2(1), 47–60.

Sarvananda, L. (2020). A Review of Causing Factors of Sociology Food: Eating Disorder. *International Journal of Celiac Disease*, 8(1), 5–9. doi:10.12691/ijcd-8-1-2

Selimoğlu, E., Bektaş, Y., Özkoçak, V. ve Gültekin, T. (2018). Beslenme Şeklinin Zaman İçindeki Tarihsel Yolculuğu. *SETSCI-içinde Conference Proceedings* (Vol. 3, pp. 390-398).

Silén, Y. ve Keski-Rahkonen, A. (2022). Worldwide prevalence of DSM-5 eating disorders among young people. *Current Opinion in Psychiatry*, 35(6), 362–371.

Solmaz, Y. ve Altınar, D. D. (2018). Türk Mutfak Kültürü ve Beslenme Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 108-124.

Şanlıer, N., Yabancı, N. ve Alyakut, Ö. (2008). An evaluation of eating disorders among a group of Turkish university students. *Appetite*, 51(3), 641–645.

Şavran, T. G. ve Zaman, A. (2023). Feminist Bir Protesto Olabilir Mi ? Anorektiklere Göre Anoreksinin Anlamı Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma, *Fe Dergi*, 15 (1), 10–38.

Tenore, J. L. (2001). Challenges in eating disorders: Past and present. *American Family Physician*, 64(3), 367–368.

Timurturkhan, M. (2020). Biyoiktidar, Beslenme ve Annelik: Emzirmenin Kültürel ve Politik Görünümleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1), 219-248.

Tozun, M., Unsal, A., Ayrancı, U. ve Arslan, G. (2010). Prevalence of disordered eating and its impact on quality of life among a group of college students in a province of west Turkey. *Salud Publica de Mexico*, 52(3), 190–198.

Turan, Ş., Poyraz, C. A. ve Özdemir, A. (2015). Tıkınırcasına Yeme Bozukluğu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 7(4), 419-435.

Turner, B. S. (1982a). The Discourse of Diet. *Theory Culture ... Society*, 1(1), 23–32.

Turner, B. S. (1982b). The Government of the Body: Medical Regimens and the Rationalization of Diet, *The British Journal of Sociology*, 33(2), 254–269.

Turner, B. S. (2011). *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*. (Ü. Çev. Tatlıcan, Ed.). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Ünal, E., Aydın, R., Gökler, M. E. ve Ünsal, A. (2017). Eating disorders and anxiety among high school students in Western area of Turkey. *International Journal of Research in Medical Sciences*, 4(8), 3513–3520.

Üzülmez, M. ve Onur, M. (2021). Osmaniye Mutfak Kültüründe Yer Alan Yemek Ritüelleri Üzerine Bir Araştırma, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 1349-1368.

Vardar, E. ve Erzengin, M. (2011). The prevalence of eating disorders (EDs) and comorbid psychiatric disorders in adolescents: A two-stage community-based study. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(4), 1–7.

von Ash, T., Huynh, R., Deng, C. ve White, M. A. (2023). Associations between mukbang viewing and disordered eating behaviors. *International Journal of Eating Disorders*, 56(6), 1188–1198.

Welch, M. (1997). Regulating the reproduction and morality of women: The social control of body and soul. *Women and Criminal Justice*, 9(1), 17–38.

Worldmetrics. (y.y.). Global Food Industry Statistics. 1 Mayıs 2024 tarihinde <https://worldmetrics.org/global-food-industry/> adresinden erişildi.

Yıldırım, Y. ve Doğan, T. (2022). #Foodporn Kavramı ve Sosyal Medya ile İlişkisi. *İmgelem*, 6(10), 89-110.

Zaman, A. (2019). *Beden ve Toplumsal İktidar: Anoreksiya Deneyimi* (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

**BETWEEN NOSTALGIC GLORY AND PRESENT MALAISE: THE PARADOX
OF NEO-OTTOMANISM IN TURKEY**

Julie Alev DİLMAÇ*

Abstract

This article examines the emergence of Neo-Ottomanism in contemporary Turkey and its broader implications for Turkish society. It begins by exploring the various interpretations of this phenomenon, emphasizing its multifaceted nature and the political instrumentalization of imperial nostalgia. While this project may seem contemporary, it is, in fact, a recurring feature of modern Turkish history. We will analyze how its revival has shaped political discourse, national identity, and societal dynamics. The article then presents a range of political initiatives aimed at reintegrating Ottoman symbols into everyday life, illustrating how these efforts seek to reshape cultural identity and reinforce a sense of historical continuity. Furthermore, it delves into the economic, social, and political transformations driven by the Neo-Ottoman project, with particular attention to its impact on national policy, social cohesion, and daily life. Despite attempts to revive past grandeur, these transformations have not translated into tangible benefits for society. Instead, a growing disparity emerges between the rhetoric of imperial splendor and the economic struggles faced by citizens. By applying the concept of "malaise," this study explores the tensions and contradictions within the Neo-Ottoman project, highlighting the disconnect between state-driven historical narratives and lived realities. Ultimately, it seeks to illuminate the complex dynamics of Neo-Ottomanism and the gap between political aspirations and everyday experiences.

Keywords: Neo-Ottomanism, Identity, Nostalgia, Malaise, Desubjection

* Doç. Dr., Galatasaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, jadilmac@gsu.edu.tr;
ORCID: 0000-0002-5022-2440

Makale Gönderim Tarihi: 1/12/2024, Makale Kabul Tarihi: 21/02/2025

Nostalgik İhtişam ve Günümüz Bunalımı: Türkiye’de Yeni Osmanlıcılığın Paradoksu

Öz

Bu makale, günümüz Türkiye’sinde Yeni Osmanlıcılığın ortaya çıkışını ve Türk toplumu üzerindeki geniş kapsamlı etkilerini ele almaktadır. Öncelikle, bu olgunun farklı yorumlarını inceleyerek çok boyutlu doğasını ve imparatorluk nostaljisinin siyasi amaçlarla nasıl kullanıldığını vurgulamaktadır. Her ne kadar Yeni Osmanlıcılık güncel bir olgu gibi görünse de aslında modern Türkiye tarihinde tekrarlayan bir unsurdur. Makalede, bu ideolojik yeniden canlanmanın siyasi söylemi, ulusal kimliği ve toplumsal dinamikleri nasıl şekillendirdiği analiz edilmektedir. Ardından, Osmanlı sembollerinin günlük hayata yeniden entegre edilmesine yönelik çeşitli siyasi girişimler ele alınarak, bu çabaların kültürel kimliği nasıl yeniden inşa ettiği ve tarihsel süreklilik duygusunu nasıl güçlendirdiği gösterilmektedir. Bununla birlikte, makale Yeni Osmanlı projesinin yol açtığı ekonomik, toplumsal ve siyasi dönüşümleri inceleyerek, özellikle ulusal politika, toplumsal uyum ve günlük yaşam üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Geçmişin ihtişamını yeniden canlandırma girişimlerine rağmen, bu dönüşümler toplum için belirgin faydalar sağlamamıştır. Aksine, devletin imparatorluk ihtişamına dayalı söylemi ile halkın yaşadığı ekonomik zorluklar arasında bir dengesizlik gözlemlenmektedir ve bu fark giderek daha belirgin hale gelmektedir. Bu çalışma, “bunalım” (malaise) kavramını kullanarak, Yeni Osmanlı projesinin yarattığı gerilimleri ve çelişkileri ele almakta ve devletin tarih anlatıları ile bireylerin yaşadığı gerçeklik arasındaki kopukluğu irdelemektedir. Sonuç olarak, bu makale Yeni Osmanlıcılığın karmaşık dinamiklerini irdelemeyi ve paradokslarını analiz ederek tartışmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Osmanlıcılık, Kimlik, Nostalji, Bunalım, Öznesizleşme

Introduction

In 1923, the Republic of Turkey was officially proclaimed, marking the definitive end of the Ottoman Empire. This pivotal moment was followed by a series of reforms led by Mustafa Kemal Atatürk, aimed at secularizing and modernizing the social fabric of the new nation—a process often viewed as a form of Westernization. Despite the comprehensive efforts of the 1920s to dismantle the Ottoman institutions and structures, the legacy of the empire continues to resonate within Turkish society today. Periodically, the memory of this imperial past is revived, particularly by political figures who center their platforms around a “neo-Ottoman” ideology, making it a cornerstone of their political agendas (Navaro-Yashin, 2002: 96; Çınar, 2005: 142; Özyürek, 2006: 156).

Hakan Yavuz is one of the scholars who has extensively examined the phenomenon of imperial nostalgia, demonstrating that it has frequently been mobilized in contemporary Turkish history by various political actors, albeit with differing objectives. In his work (2020), he delineates a typology of several forms of Ottomanism, among which he identifies the “Özalist” model, initiated by Turgut Özal, President of Turkey in [year]. According to Yavuz, this particular form of imperial nostalgia was “reflective, open-ended, and cosmopolitan” (p. 162), advocating a Neo-Ottomanism that was compatible with liberalism, multiculturalism, and pro-Western geopolitical orientation. A key characteristic of this model was its emphasis on “building bridges” with Turkish communities outside of Turkey. The objective was thus to “revive and reframe” the progressive, cosmopolitan, and universal elements of the Ottoman Empire as a counterbalance to the rigid Kemalist tutelage (p. 124). Yavuz also identifies a resurgence of Ottomanist discourse in the politics of Necmettin Erbakan, where Islam functioned as the primary framework through which the memory of the imperial past was reconstructed. This project aimed to emphasize Islamic identity and assert Turkey’s leadership role in the Muslim world rather than prioritizing economic considerations. More contemporarily, Yavuz discerns a Neo-Ottomanism adopted by the AKP government, characterized by an increasingly restorative and regressive form of imperial nostalgia. This iteration detaches itself from historical reality, as reflected in the construction of Ottoman memory within popular culture, architecture, and historical dramas. Moreover, the AKP’s Neo-Ottomanism attempts to restore the Islamic character of the empire in domestic discourse—privileging its religious dimension over its cosmopolitan nature—by selectively reproducing narratives of past glories (p. 140). In foreign policy, this approach manifests in Turkey’s assertion of its “historical responsibility” toward

post-Ottoman territories and peoples (p. 202), seeking to reinforce its influence in these regions.

To summarize, contemporary Neo-Ottomanism is rooted in a nostalgia that selectively and often inaccurately reconstructs symbols, ideas, and events from the past, portraying the Ottoman era as a “golden age.” It serves as a utopian narrative that shapes the modern understanding of Ottomanism, anchoring it in conservative Islamic values. Romanticizing the past while critiquing the present, this nostalgic discourse reflects deep-seated and unresolved tensions between religion and nationalism, tradition and modernity, conservatism and progress.

Another scholar, Nagehan Tokdoğan, in *Neo-Ottomanism and the Politics of Emotions in Turkey: Resentment, Nostalgia, Narcissism*, examines the role of emotions in shaping political discourse under the rule of the Justice and Development Party (AKP). She explores how Neo-Ottomanism has been strategically deployed as a political narrative to cultivate a specific sense of national identity and reinforce popular support for Erdoğan’s regime. The author identifies three key emotions that underpin contemporary Turkish politics within the framework of Neo-Ottomanism: 1- Resentment – This emotion is actively mobilized by the AKP, fostering a discourse of victimization directed against secular elites, Western powers, and so-called “anti-Turkey” forces. By portraying Turkey as a nation that has long been marginalized but is now reclaiming its rightful status, this resentment serves as a justification for various government policies. 2- Nostalgia – The neo-Ottomanist narrative invokes nostalgia for Turkey’s imperial past to foster national unity and reinforce a sense of collective pride. This idealized vision of the Ottoman era is framed in opposition to the modernization and secularization policies implemented during the Republican period. 3- Collective Narcissism – This concept refers to a form of national self-perception in which Turkey is viewed as inherently exceptional and deserving of greater geopolitical prominence. The Neo-Ottomanist discourse not only glorifies the country’s historical grandeur but also legitimizes its contemporary regional ambitions, reinforcing the belief that Turkey is destined to play a leading role on the global stage.

According to the author, this political strategy is deeply embedded in an emotional framework centered on victimization. She argues that the Neo-Ottomanist discourse strategically highlights historical humiliations and grievances, particularly those associated with Westernization, which is often portrayed as an attack on Islamic identity and Muslim heritage. As Tokdoğan asserts: “Neo-Ottomanism has been constructed through a transfer to the people, under Erdoğan’s leadership, of (a) a narrative of victimization claimed for nearly

a century by the Turkish right more generally and by Islamic conservatives in particular and (b) the emotional sites that accompany this narrative. Erdoğan adopts the narrative of past victimization through his language and actions, which constantly urge the people to remember this past” (Tokdoğan, p. 63). Through this approach, the AKP effectively channels collective emotions—resentment, nostalgia, and nationalism—to reinforce its political legitimacy and sustain mass support.

Given the various political mobilizations of the term over time and the multitude of elements to which Neo-Ottomanism is linked depending on different ideological currents, defining the concept remains a challenge. It is not a monolithic term but rather a polysemic narrative. Despite being central to various political projects over the years, the concept of Neo-Ottomanism remains highly contested. For some, it is less a concrete heuristic concept (Mongrenier, 2013) or a formal political ideology endorsed by governing authorities and more of an inclination or metaphor. Furthermore, the term is more commonly employed by foreign nations (Moyeuvre, 2020) than by Turkish officials themselves, often to describe what is perceived as Turkey’s “imperial reflex”—an attempt to reassert influence in former Ottoman territories, particularly in the Middle East and the Balkans (Jabbour, 2019). Yavuz, for his part, defines Neo-Ottomanism as an “emotional, nostalgic identity” that seeks to shape Turkish society based on a perceived Ottoman and Islamic heritage (p. xii). He further characterizes it as a complex and multidimensional phenomenon, simultaneously functioning as an ideology, an identity, an emotional framework, a model of modernization, and/or a set of conservative values.

Contemporary “Neo-Ottomanism” is now primarily associated with the AKP’s foreign policy, which seeks to expand Turkey’s economic, political, and cultural influence on a global scale, positioning the country as a key geopolitical actor. This approach is characterized by a distinct model that not only emphasizes economic growth but also advocates for conciliatory regional diplomacy. A defining feature of this policy was the “zero problems with neighbors” strategy, which played a central role in Turkey’s foreign relations between 2010 and 2013 (Davutoğlu, 2010; Sazak & Kurc, 2018). Additionally, Turkey’s foreign policy under this framework is marked by a continuous pursuit of international recognition (Jabbour, 2017: 59). This influence extends beyond the economic sphere, as evidenced by Turkey’s free trade agreements with numerous North African and Middle Eastern nations, to encompass cultural diplomacy and soft power. Key aspects of this cultural outreach include the global distribution of Turkish television series depicting the Ottoman past, promoting

Turkish language instruction abroad, and establishing cultural centers to foster Turkey's historical and cultural ties with various regions. In this sense, contemporary international policy, often labeled as "Neo-Ottoman" is designed to enhance Turkey's strategic presence at both regional and global levels.

However, this aspiration of AKP to revive the grandeur of the past appears not to be confined solely to the international arena. As Moulec (2016) highlights, this geopolitical ambition also serves a domestic political purpose: to re-legitimize the Ottoman heritage and its conservative ideology. Neo-Ottomanism has increasingly permeated civil society, altering its landscape, reshaping the social fabric, and altering the national landscape through a growing array of symbols, narratives, and representations. This resurgence is reflected in the renaming of infrastructures, public celebrations honoring historical figures, and the increasing visibility of Ottoman symbols. References to pivotal battles in national history and the naming of key infrastructures after Ottoman sultans reinforce this effort to revive and glorify the empire's former grandeur.

This ideological project has also been inscribed into public spaces. Grand historical narratives are amplified through elaborate spectacles designed to reimagine and celebrate Ottoman splendor. Cultural policies play a central role in disseminating imperial myths, exemplified by the construction of the Istanbul 1453 Panoramic Museum, which glorifies the conquest of Constantinople. Similarly, monumental urban development projects contribute to fostering imperial nostalgia, including the restoration of significant Ottoman architectural landmarks such as palaces and public buildings, as well as the construction of Çamlıca Mosque, Istanbul's largest mosque, perched atop the city's highest hill. These structures, inspired by Ottoman architectural styles and dedicated to commemorating Ottoman history, serve as carefully curated memory markers that reinterpret the past within a contemporary framework.

Political discourse further reinforces this neo-Ottoman revival. The ruling party employs a range of rhetorical and symbolic strategies to embed the memory of the empire within contemporary society. Frequent references to the historical greatness of the Turks, state-sponsored commemorations of sultans and national heroes—most notably the celebration of the 1453 conquest of Constantinople—and the increasing use of Ottoman Turkish terminology in official speeches all contribute to the construction of a nostalgic imperial narrative. In the vision of the "New Turkey" promoted by the AKP, where conservatism is elevated as a guiding principle, references to the Ottoman past have become omnipresent.

Moreover, Neo-Ottomanism has gradually shaped what Elias (1996) and Heaney (2013) refer to as the "national habitus," integrating itself into everyday

life and functioning as a form of social knowledge internalized by Turkish citizens. This shift has given rise to new social and public rituals (Berezin, 2002: 39), contributing to the forging of a “New Turkey” that paradoxically constructs its national identity upon the foundations of an “old” historical legacy. In other words, this movement seeks to create a contemporary national identity while anchoring it in historical, cultural, and religious references associated with the Ottoman past (Yavuz, 2016). As Yavuz (2020) articulates, “As an ideology, Neo-Ottomanism is built on the sense of an imagined past and gives people a set of attitudes and a program of action in restructuring society and the state, especially with a view toward the role of religion in both.” (p. 19). Through this process, Neo-Ottomanism not only redefines Turkey’s domestic and foreign policy but also reshapes its collective memory and national consciousness.

However, the increasing invocation of the Ottoman past inevitably brings this model into conflict with the Kemalist state project and the foundational principles of secularism (Marcou, 2012). Once perceived as a burden that constrained progress (Yanık, 2016), the imperial legacy has been reframed as a strategic “asset” reinforcing Turkey’s hegemonic aspirations. In this context, nostalgia for the Ottoman Empire is cultivated and selectively reinterpreted to legitimize contemporary political ambitions and expansive national projects (Fentress & Wickham, 1998).

These rapid and profound societal transformations are poised to impact individuals navigating this evolving landscape significantly. They find themselves in a society undergoing deep structural shifts, where the future is largely framed by two seemingly contradictory forces: a nostalgic longing for a bygone era and the unrestrained advance of neoliberalism. This dual lens renders Turkey’s trajectory more ambiguous than ever, creating a pervasive sense of uncertainty. This opacity is further reinforced by the inherent contradictions within Neo-Ottomanism, which is structured around multiple dichotomies. At its core, nostalgia serves as both an aspiration for the new (“neo”) and a revival of the past (“Ottomanism”), embodying a tension that oscillates “between preservation and progress, recovery and innovation, fidelity to tradition and the pursuit of originality” (Martin-Cardini, 2016: 7).

Neo-Ottomanism also juxtaposes symbols of hypermodernity with traditional references, presenting itself as both a locally grounded societal project and an ideology with global aspirations. It incorporates elements of continuity, such as economic liberalism, while simultaneously embracing ruptures, particularly in its break from the Kemalist paradigm that had long defined Turkey’s political and cultural identity. Thus, we observe the intertwining of

different dualities, between tradition and modernity, local identity and global ambition, continuity and rupture.

All these dualities inherent in Neo-Ottomanism inevitably impact the processes of subjectivation for individuals who find themselves in a rapidly transforming social context. Citizens must navigate a social fabric being reshaped from the top down, even as they struggle to adapt to this new reality. The historical references that once anchored their identity and connected them to the nation's shared past are now being questioned, replaced by new symbols and narratives imposed heteronomously.

Thus, a stark contrast emerges between the idealized grandeur projected in political discourse and the complexities of lived experience. While the neo-Ottoman project is officially framed as inclusive and multicultural, it often perpetuates exclusionary dynamics, particularly for minorities. On the one hand, religiosity and conservative values are actively promoted, yet this emphasis inherently alienates the pro-Western secular elite. Furthermore, the project reinforces hegemonic masculinity, diminishing the roles and rights of women. The discrepancy between grandiose rhetoric and socio-economic realities remains unaddressed mainly, as do the material conditions endured by much of the population. While the authorities invoke the imperial past as a model of societal harmony and strive to revive the Ottoman Golden Age, contemporary Turkey has been described as "angry" (Öktem, 2011), "divided" (Howe, 2004), "neoliberalizing" (Coşar & Özdemir, 2012), "governmentalized" (Erol et al., 2016), and "deeply patriarchal" (Özyegin, 2015: 3) nation.

Moreover, statistical data indicate a rising number of citizens desiring to emigrate, citing diminished prospects and an uncertain future. This sense of disillusionment is compounded by the shrinking space for public dissent, particularly in the aftermath of the Gezi protests and the intensified repression following the failed coup attempt of 2016.

In *Malaise dans la société. Soumission et résistance* (2010), Jan Spurk employs the concept of malaise to describe the manifestations of social and economic contradictions, emphasizing the tensions between the promises of modernity and the realities experienced by individuals. He highlights people's struggles to find meaning in a world of uncertainty and instability. According to Spurr:

"On the one hand, we do not live in a historical period defined by great hopes, ambitious social and cultural projects, or grand aspirations for autonomy. On the other hand, there is

very little commitment to an alternative way of living. Yet, this is not a period of complete stagnation either; we are experiencing a malaise (...). The current situation is opaque, and the decline of traditional nation-state institutions further exacerbates this malaise.” (p.12)

This sense of malaise aptly characterizes what many individuals in Turkey seem to be experiencing today under Neo-Ottomanism. They find themselves in a society undergoing profound transformations, where historical references, dominant narratives, symbolic figures, and value systems are being redefined. The rapid expansion of neoliberalism, radical urban transformation, and the persistent evocation of the Ottoman past— despite the pressing need for forward-looking projects—further exacerbate this upheaval. Simultaneously, they are confronted with a vision of the future that appears exclusionary, marked by growing discontent, soaring inflation, and increasing socio-economic precarity—yet they lack the means to challenge it.

The public sphere no longer serves to debate and envision alternative future projects. The Gezi protests and the post-2016 coup crackdown have significantly intensified surveillance under the pretext of protecting citizens, further reinforcing restrictions on public space and its occupation. As a result, individuals find themselves in a form of liminality, a “horizon of expectation” (Koselleck, 1990, cited by Spurk, 2010: 35), in which no viable alternatives seem to emerge. Many express uncertainties and a growing inclination to emigrate, feeling increasingly excluded in an environment where opportunities for meaningful participation seem to diminish.

This article aims to explore how individuals in present-day Turkey position themselves in relation to Ottoman nostalgia, which political authorities sustain through various means. The concept of nostalgia is difficult to define. As Svetlana Boym states:

“At first glance, nostalgia is a longing for a place, but actually it is a yearning for a different time.... In a broader sense, nostalgia is rebellion against the modern idea of time, the time of history and progress. The nostalgic desires to obliterate history and turn it into private or collective mythology, to revisit time like space, refusing to surrender to the irreversibility of time.” (2001: xv)

In the context of Neo-Ottomanism, however, nostalgia appears to be instrumentalized for explicitly political purposes, aiming to reshape society. As

such, nostalgia is no longer connected to the past itself but instead serves contemporary agendas: as shown by Davis (1979), nostalgia has little to do with history itself because it is rooted in present psychological and political needs. Within the Neo-Ottoman framework, nostalgic discourse is both critical of the present and romanticizes the past, particularly the period before the decline of the Ottoman Empire: as stated by Yavuz (2020), authorities use the Ottoman past "(...) as a vehicle for authoritarian and Islamic sentiments as well to promote new moral codes, political ideals, and sociocultural narratives. He wants to invoke the memories of the Ottoman Empire to unify and integrate Turkey's various ethnic and religious identities into a more cohesive nation." (p. 16)

Furthermore, nostalgia, as a romanticized connection to the past, can also function as a defense mechanism, especially when the government lacks compelling alternatives to offer. In this sense, it serves as both an emotional refuge during crises and a psychological resource for resisting contemporary challenges (Sedikides et al., 2004).

This article will begin by examining the social and societal impacts of the Ottoman revival in contemporary Turkey. After briefly addressing the political motivations behind this imperial resurgence, it will explore the social manifestations of this trend and how it permeates daily life. The article will investigate the mechanisms and symbols through which Ottoman memory is "reinvented," projected, and maintained across various social spaces, all to construct a "new Turkey."

In the second part of this article, we will explore whether this imperial nostalgia affects the process of subjectivation in contemporary Turkish society. Specifically, we will examine whether "Neo-Ottomanism," promoted as a hopeful project and envisioned as the foundation for a new social identity, is reflected in the future aspirations of individuals today. Drawing on opinion polls and statistical data, we will seek to understand the general "state of mind" prevailing in Turkey. We will observe a stark contrast between the idealized grandeur promoted by political authorities advocating Neo-Ottomanism and the lived realities of the population. Despite being presented as a project of collective benefit intended to revolutionize society, the actual form of Neo-Ottomanism seems to primarily serve the ruling class's interests while vastly "overwhelming" ordinary citizens. The excessive scope of the program, coupled with the rising cost of living resulting from massive urban transformations, directly impacts the daily lives of the populace. Moreover, the conditions created by this top-down imposition of Neo-Ottomanism diminish individuals' capacity to act as autonomous agents. With little control over their lives in the face of these changes, individuals find it

increasingly difficult to shape or manage their own existence, leading to a process of desubjectivation.

(Re)Emergence of a “Neo-Ottoman” Inclination in Contemporary Turkey

The emergence of a “neo-Ottoman” inclination in contemporary Turkey is subject to varying interpretations regarding its origins. For Danforth (2014), the rediscovery of the Ottoman past began as early as the 1940s, evident in official speeches and the government’s efforts to “Turkify” certain aspects of the old regime.

Çetinsaya (2003), on the other hand, traces the term’s appearance to around 1946, a period during which religion and the memory of the Ottoman Empire were reintroduced into Turkish politics.

However, some scholars suggest that “Neo-Ottomanism” is not a term coined by Turkish politicians but by foreign observers who detected a growing trend within Turkey. Barchard (1985) used the concept to describe a potential resurgence of Ottoman imperialism and Turkey’s shift towards the Middle East in the event of deteriorating relations with the European Union. Constantinides (1996) argued that the term was first employed by Greeks, particularly about Turkey’s 1974 intervention in Cyprus.

As Yanık (2011) notes, the term “Neo-Ottomanism” began to appear more frequently in the political discourse of the early 1990s and then again in the 2000s, particularly after the electoral success of the Justice and Development Party (AKP). These periods signaled the emergence of a new approach to foreign policy, one rooted in the Ottoman example, which sought to reassert Turkey’s influence both regionally and globally. Neo-Ottomanism is often associated with Turgut Özal, who served as President of the Republic of Turkey from 1989 to 1993. Özal’s interest in the Ottoman past is evident in his speeches, where he frequently employs historical references to the Empire, thereby embedding Ottomanism into the fabric of Turkish identity. He viewed Turkey as a “natural bridge” (Gruen, 1991: 390) linking the West and the Middle East, advocating for a foreign policy that preserved the country’s connections with the Western and Islamic worlds.

From a national perspective, the resurgence of the Ottoman specter, manifesting as a ghostly echo of the past, is reflected at the societal level through various cultural initiatives. For instance, Turkish classical music began to be broadcast on the radio, and the vocabulary associated with the Ottoman era started to permeate television programming (Çolak, 2006). Additionally, history

textbooks from this period were specifically curated to glorify the grandeur of the Ottoman past, ensuring its integration into the nation's collective memory. This era was also characterized by unprecedented growth, significant economic liberalization, a free trade policy facilitating new partnerships, and an openness to international engagement. The combination of these factors fostered a renewed interest in the Ottoman legacy and sought to position Turkey as a prominent player on the global stage.

Following the death of Turgut Özal, the essence of the Ottoman spirit persisted into the latter half of the 1990s, albeit in a transformed manner. As Çınar (2001) illustrates, this period gradually integrated Ottoman symbols—encompassing architecture, art, and calligraphy—into the Turkish public sphere. Notably, the Istanbul City Hall commemorated the 700th anniversary of the Empire by organizing a series of events across the country, including scientific meetings, exhibitions showcasing Ottoman art, classical music concerts, and film screenings that celebrated the imperial heritage.

The neo-Ottoman inclination re-emerged in the 2000s, now characterizing the foreign policy of the Justice and Development Party (AKP). This revival of Neo-Ottomanism is often associated with Ahmet Davutoğlu, the former Prime Minister and Minister of Foreign Affairs from 2009 to 2014. However, he himself has distanced himself from the term. During his tenure, Davutoğlu aimed to enhance modern Turkey's influence over former Ottoman territories, a strategic initiative likely motivated by the stagnation of Turkey's EU accession process (Moyeuvre, 2020: 4). In these assertions, Davutoğlu specifically emphasizes Turkey's reintegration into the Middle East, which he views as both the historical and geographical destiny of the nation (Brink-Danan, 2011). He asserts that "the path to progress for Turkey goes through its past." 2002 marked a resurgence of debates surrounding Ottomanism; however, this time, the discourse expanded beyond its traditional confines of foreign policy ambitions to influence social life significantly.

We are now witnessing a gradual integration of Neo-Ottomanism into individuals' daily lives. This phenomenon manifests through a persistent projection of images and symbols that evoke the imperial past across various societal domains. This sustained presence of neo-Ottoman elements serves not only to reinforce historical narratives but also to shape contemporary identities and cultural practices within Turkey.

Ottoman Nostalgia Since 2002

As Polo and Üstel demonstrate, public cultural policies under the AKP

have undergone significant changes, reflecting a deliberate effort to rehabilitate Ottoman heritage. The authors observe that this transformation involves “the delegitimization of the Kemalist edifice” (Polo & Üstel, 2014). This rehabilitation is manifested through various initiatives, including the redevelopment of urban spaces, the restoration of imperial buildings, and the establishment of museums dedicated to reviving the memory of the Ottoman Empire. Such efforts, coupled with reoriented cultural policies, indicate a desire not only to reintegrate the past into the present and evoke nostalgia but also to forge a “new Turkey” built on reexamined foundations.

Moreover, political discourses often present an idealized image of the Ottoman Empire, portraying it as the archetype of a multicultural, pious, and harmonious society (Ergin & Karakaya, 2017). Some proponents even describe it as the “model” of beauty, goodness, and truth (Walton, 2016). Politicians encourage the younger generation to engage in traditional sports such as archery and horse riding and to preserve ancestral crafts like illumination (Birgün, 2021a). Additionally, there is an emphasis on learning the Ottoman language (Tokdoğan, 2020: 85).

This shift marks a clear break from the modernization efforts of the Kemalist regime, which sought to replace symbols of the imperial past—viewed at the time as a “dark period” of Turkish history—with secular cultural values inspired by the West. Therefore, the current rehabilitation of Ottomanism involves a reinvention of collective memory tailored to contemporary contexts, which serves the interests of the present and aims to cultivate a new social character within Turkish society.

These efforts are further complemented by substantial economic investments aimed at reintroducing the vestiges of Ottoman history into the public sphere. In their quest to restore the country to its former glory and position Istanbul as a “global” city, authorities have initiated extensive renovation projects focused on imperial heritage and the construction of new buildings that draw inspiration from various elements of Ottoman architecture. Notable examples include the monumental Çamlıca Mosque, which is modeled after the iconic Blue Mosque and stands prominently on one of Istanbul’s highest hills. Additionally, renaming new infrastructures after Ottoman figures—for example, Istanbul’s third bridge, Selim I’ in memory of the Sultan who ruled from 1512 to 1520—underscores the authorities’ intention to imbue public spaces with Ottoman symbolism. The projection of nostalgia in contemporary society also encompasses the establishment of museums, including the “Museum of History-Panorama 1453” and Miniaturk, which is dedicated to showcasing the former

Ottoman territories outside of Turkey. The inauguration of these grand new structures evokes the narrative of conquest, particularly regarding the fall of Constantinople in May 1453, to captivate and impress the populace. These events often serve as platforms for displaying posters featuring prominent imperial figures; for instance, during the rally organized by the AKP at the TT Arena stadium on May 27, 2012, a poster featuring Sultan Abdülhamid II was prominently displayed alongside that of the current President of Turkey.

Additionally, the construction of the grandiose presidential palace, inaugurated in 2014, serves as a physical embodiment of the “sultanesque” inclination of the current government. The palace’s architecture reflects Ottoman grandeur, and official guests are greeted in a meticulously designed atmosphere that evokes the imperial past. Upon their arrival, they are welcomed by a ceremonial guard dressed in costumes representing warriors from ancient Turkic states (Diken, 2015), accompanied by military songs from the late Ottoman Empire (Sémo, 2015). This staging reinforces the imagery of a revived imperial legacy.

Beyond governmental spaces, this renewed interest in the Ottoman past has also permeated the daily lives of Turkish citizens. Some business owners have chosen to name their establishments after Ottoman figures or themes (emlakulisi.com, 2012), and it is not uncommon to see vehicles adorned with the tuğra, the stylized seal of the Sultan, proudly displayed as a symbol of Ottoman heritage. Interestingly, this trend can also be viewed as an act of symbolic resistance, as it contrasts with the practice of other segments of society—those aligned with “old Turkey”—who display images or signatures of Mustafa Kemal Atatürk on their cars as a way to express their secular and republican values. This juxtaposition underscores the ongoing cultural divide within Turkey, with Ottoman symbols serving as a counterpoint to Kemalist imagery in the public sphere.

The omnipresence of symbols related to the Ottoman Empire has sparked intrigue among scholars, leading some to describe the gradual emergence of a phenomenon termed “banal Ottomanism” (Ongur, 2015: 417). This notion suggests that the imperial specter and its various manifestations have permeated not only public spaces but also the private lives of individuals, mainly due to the role of media and popular culture in disseminating these symbols. Through entertainment, these channels promote idealized portrayals of the Ottoman past, which historians often contest.

Television series such as “The Magnificent Century” (Muhteşem Yüzyıl), inspired by the life of Suleiman the Magnificent, and the highly symbolic “Diriliş:

Ertuğrul" (translated as "The Resurrection"), which recounts the adventures of Ertuğrul, the father of the Empire's founder, are prime examples of this cultural phenomenon. Following this trend, "Kuruluş: Osman" ("The Foundation") was launched in 2019, further exploring the early stages of the Empire's establishment through Ertuğrul's son. Additionally, films like "Fetih 1453" ("Conquest 1453") achieved considerable national acclaim, depicting the conquest of Constantinople.

Among these productions, one series stands out: "Payitaht Abdülhamid" ("The Capital"). Premiering on February 24, 2017, this show portrays the last thirteen years of Sultan Abdülhamid II's reign, during which he faced significant internal opposition from the Young Turks and external pressures from foreign powers. The timing of the show's release, just months after the failed coup attempt of 2016, suggests it was intended to convey a powerful message to the public. It served not only as a reminder of the historical shifts in governance but also as a cautionary tale regarding the potential consequences of dissent within the nation.

In this context, the narratives presented in these series and films play a crucial role in shaping contemporary Turkish identity, reinforcing the government's vision for society while simultaneously influencing public perception of the Ottoman past. Normalizing these symbols in daily life reflects a broader ideological shift as the government seeks to forge a new social identity rooted in a reimagined historical narrative. The proliferation of these series, which romanticize life in the Ottoman Empire, has enabled Turkey to enhance its international influence, mainly through their broadcast in the Middle East and other regions. This global dissemination of Turkish imperial culture via popular media serves as a strategic tool for amplifying Turkey's "soft power" and advancing the "Neo-Ottoman" agenda.

Moreover, nostalgia for the Ottoman past is becoming commodified—consumed, exchanged, negotiated, and exported. This phenomenon, often termed "Ottomania," embodies a revival of imperial memory through anachronistic reinterpretations tailored to modern commercial practices. Examples of this trend include promotional offerings such as Burger King's "Sultan Menu" during Ramadan and merchandise featuring the Ottoman coat of arms on T-shirts, illustrating how nostalgia is monetized in contemporary society.

As individuals navigate this rapidly evolving landscape, they find themselves in a society where the Kemalist framework of the past is actively challenged and replaced by alternative narratives (Polo & Üstel, 2014). However, the "new" model proposed is built upon an eclectic mix of anachronistic elements

that are sometimes contradictory. This complexity has led some scholars to characterize this trend as “neo-Ottoman retro-futurism” (Morvan & Logie, 2019: 95), highlighting the juxtaposition of historical nostalgia with a vision for the future that draws heavily from a selective and idealized view of the past.

In this context, blending Ottoman symbols into contemporary life reflects broader social dynamics as the state seeks to redefine national identity while engaging with global cultural currents. The appeal of “Ottomania” not only invokes a sense of pride in historical heritage but also forges connections with audiences beyond Turkey, reinforcing the government’s narrative of a resurgent and influential nation on the world stage.

The reintroduction of Ottoman symbols into public spaces and popular culture aims to construct an alternative standard narrative and shape the national habitus in alignment with this historical perspective. However, implementing such a project has significant implications, particularly for the subjectivation process among individuals within society.

Contemporary Malaise, Loss of Meaning and Desubjectivation

As demonstrated, the reintegration of Ottoman heritage into contemporary society emerges as a flagship project of the “new Turkey.” In its strictest interpretation, “Neo-Ottomanism” reflects the ruling authorities’ desire to revive the Empire in a renovated or modernized form, evolving alongside the neoliberal world—evident in the economic investments and urban development projects aimed at reintroducing imperial memory. These efforts to rehabilitate the past are embedded within the commercial logic of contemporary neoliberalism, serving to justify its principles. However, at the societal level, many individuals increasingly struggle to adapt to the profound transformations occurring in the country. It seems contemporary history is being written without their participation or at their expense. Consequently, statistical analyses reveal a stark discrepancy between the miraculous promises and rhetoric about a future splendor reminiscent of the imperial era and the actual experiences of individuals in contemporary society. Despite the substantial economic investments made by authorities to support these initiatives, opinion surveys indicate widespread unease among the populace.

First, we observe that inflation remains at a high level. The table below illustrates its evolution by year in Turkey. It is also noteworthy that the figures provided by official institutions, such as the Turkish Statistical Institute (TÜİK), and those published by Enflasyon Araştırma Grubu (ENAG) differ significantly. Founded in 2021, ENAG is a research group composed of independent

economists and academics in Turkey. This group publishes its own inflation rates as an alternative to the official data announced by TÜİK. These discrepancies may also contribute to public distrust regarding the officially reported figures.

Table 1. Annual Inflation Trends According to the Turkish Statistical Institute and the Inflation Research Group

Years	Turkish Statistical Institute (TÜİK)	Inflation Research Group (ENAG)
2025 ¹	44,33	83,4
2024 ²	71,60	113
2023 ³	64	127
2022 ⁴	64,27	137,55

The year 2025 is also problematic. Oğuz Oyan (2025), for instance, argues that despite the government's initial anti-poverty efforts, summarized by the three Y's (Yolsuzlukları, Yoksulluğu ve Yasakları bitirmek – ending corruption, poverty, and prohibitions), the economic reality remains dire. Currently, 80% of wage earners in Turkey receive a salary below 1.5 times the minimum wage, placing many on the brink of the hunger threshold (açlık sınırı). Citing Korkut Boratav, Oyan even asserts that although economic indicators may not necessarily point to a full-scale economic crisis, a significant portion of the population is experiencing severe social distress. For him, Turkish society is “a society struggling against hunger and destitution” (açlıkla mücadele eden bir sefalet toplumu). Furthermore, this poverty is profoundly unequal and increasingly polarizes society. It reflects what he describes as a “dual social structure” (ikili toplum yapısı). On one side, large segments of society struggle with various forms of deprivation. At the same time, on the other, a privileged class—primarily composed of capital owners—continues to accumulate wealth at an accelerating pace.

¹ Tuncer, Anıl Can (2025)

² Utucu, Sait Burak (2024)

³ BBC News (2024)

⁴ BBC News (2023)

Moreover, some reports have even mentioned a confidence malaise (“güven bunalımı”) in various institutions (education, employment, justice, etc.), accompanied by a sense of economic crisis due to persistent instability and volatility (Şirin, 2024). It also appears that the younger generation is the most affected by this situation. This is particularly interesting, as authorities advocating neo-Ottomanism generally place them at the center of their discourse. They are encouraged to develop an appreciation for Ottoman arts, and numerous new museums established by the government showcasing imperial history, such as the Panorama 1453 History Museum, are designed to appeal to them and shape them into the “new generation of conquerors of tomorrow.” However, statistics indicate that this social group is also experiencing a deep sense of malaise. An IPSOS survey (2021) reveals, for example, that young people lack confidence in the future and experience profound existential pessimism and distress (Tele1, 2020). We also identify a deep social discouragement manifested by the disengagement of actors from the labor market and the education system: 28% of young people in Turkey are, therefore, part of the NEET generation⁵; they would be without training, diplomas, and work. Although increasingly in debt, the younger generation is engaging less and less in the search for a job: in January 2021, there were more than a million young people (Dokuz8haber, 2021) in this case. However, this does not include those who have graduated but cannot find a job. Today, 272,000 university graduates, having lost all hope of finding work, say they have stopped looking for it (Birgün, 2021b). This lack of prospects is also reflected in marriage rates, which have declined due to financial constraints (Akman, 2024). According to a recent study conducted by the Istanbul Planning Agency (IPA), affiliated with the Istanbul Metropolitan Municipality (İBB), titled “Marriage Costs in Istanbul 2024”, the figures provide a clear summary of the situation. The research indicates that the cost of setting up a new household has increased by 69.4%.

Many thus see leaving the country as their only alternative. In 2023, the number of people emigrating from Turkey increased by 53% compared to the previous year, reaching 714,579. Among the emigrants, 55.2% were men, while 44.8% were women. When examining the age distribution of those who left Turkey, the 25-29 age group accounted for the highest percentage at 15%. This was followed by the 30-34 age group at 12.9% and the 20-24 age group at 12.5% (Ticaret Gazetesi, 2024). It has been revealed that well-educated young people choose to emigrate not only for economic reasons but also in search of a fairer legal system and a society based on meritocracy. Among the reasons cited in

⁵ According to the OECD, the NEET group refers to young people who are neither employed nor enrolled in education or training.

surveys on brain drain, the lack of broader prospects, which forces researchers to conduct only smaller-scale, lower-quality research, stands out. Bureaucratic obstacles and an environment lacking opportunities are major deterrents, discouraging professionals from pursuing research (Kulisin Başkenti, 2025). Others claim they have no alternative but to leave the country, feeling unhappy, anxious about the future, and insecure (Kösedağı, 2020). According to Gallup's Global Emotions Report (Yeşil Gazete, 2020), Turkey ranks among the top three countries out of 100 in terms of feelings of anger, stress, and sadness. Turkish citizens were found to be the most irritable in Europe, while Afghanistan, Lebanon, and Turkey ranked as the countries where people experience the least sense of pleasure. Moreover, the suicide rate is also increasing: there were 2,301 cases of voluntary deaths recorded in 2002, compared to 3,161 in 2018 (Şahin, 2019). Among the reasons given to explain such acts, we find, in addition to illness and relationship problems, the economic crisis, impoverishment, unemployment, and fear of the future (Cumhuriyet, 2021a).

Thus, there exists a stark contrast between the narrative of power, excess, and the rediscovered splendor that the authorities of the "new Turkey" aim to project and the lived experiences of citizens, who find themselves increasingly burdened by debt to meet their basic needs (Cumhuriyet, 2021b). The situation has escalated, and some individuals have avoided using public infrastructure designed to evoke Ottoman grandeur due to perceptions of excessive costs (odatv, 2016). In response to the controversy surrounding the exorbitant toll prices, MP Uğur Aydemir remarked that citizens on limited budgets could just as easily opt for "old roads" rather than the newly constructed ones (Gazete Duvar, 19.11.21).

The same observation applies to museums built since 2002 that highlight Ottoman history. Panorama 1453 History Museum, which narrates the conquest of Istanbul by Mehmet II, is ranked among the three most visited museums in Istanbul, alongside Yerebatan Sarnıcı (Basilica Cistern) and Miniaturk (Turizmin sesi, 2019). However, it is also known to be an integral part of school visit itineraries (Pérouse, 2017a), a situation that inflates visitor numbers.

Another irony of fate is that Turkey is currently grappling with a housing crisis despite the extensive urban regeneration efforts to resurrect imperial memory. This situation has given rise to the "#barınamıyoruz"⁶ movement

⁶ This student protest movement against rising housing costs began with a demonstration in Istanbul's Yoğurtçu Park, Kadıköy. Protesters highlighted the severe shortage of student housing—only 700,000 dormitory spaces for 10 million students—along with exorbitant private dorm fees and nationwide rent

(translated as “we cannot take shelter”), which mobilizes students who, due to financial constraints, are unable to secure housing in university dormitories. These students occupied a public park to spend the night to express their discontent with the astronomical rental prices and highlight their lack of alternatives (Kendrick, 2021).

This situation is also evident in the construction market, where rising costs and declining demand exacerbate the sector’s difficulties. In 2023, housing sales dropped by half compared to the previous year. In the first six months of 2024, sales amounted to only a quarter of those in 2023. Moreover, in April and May 2024, construction costs increased by 72%. As production conditions become more challenging, sales continue to decline (Yalçın, 2024).

The national grandeur envisioned through the neo-Ottoman project struggles to manifest at the societal level; indeed, as individuals experience increasing impoverishment, the project fails to resonate with their realities. Consequently, although the neo-Ottomanist initiative is ambitious, it does not seem easy to establish itself in the minds of citizens as a viable pathway to the future.

The statistics mentioned above suggest an overarching sense of malaise (Spurk, 2010): individuals do not find themselves in a historical moment marked by significant hopes, nor do they inhabit a period of “dead calm.” Rather, viable alternatives that could facilitate a new mode of coexistence struggle to materialize (Spurk, 2010: 12).

In addition to the economic repercussions stemming from the neo-Ottoman ambitions, this malaise also manifests at the level of subjectivation. As previously discussed, the neo-Ottoman project seeks to cultivate a new social character and national habitus, thereby shaping individuals increasingly rooted in conservative references and a reinterpreted collective history. However, this project is imposed in a heteronomous manner, allowing little room for the expression of individual subjectivities. As such, the neo-Ottoman initiative endeavors to reshape worldviews and alter the motivations behind individuals’ actions, effectively promoting a form of subjectivation akin to “ready-to-wear” (Lauru, 2013).

Moreover, the selective mobilization of specific historical references by politicians at the expense of others raises significant concerns as it fosters divisions and polarizes society. A notable instance of this occurred when the

increases of 70% to 290%. By spending the night in the park, they sought to draw public attention to the crisis and prompt a response from authorities (<https://x.com/barinamayanlar>).

Alevis objected to the decision to name the third bridge after Sultan Yavuz Selim, arguing that this choice reflected a denial of the massacres committed against their community during his reign⁷. This decision, they contend, obscures the collective memory of a significant portion of the population (Tekin, 2016).

Moreover, Neo-Ottomanism permeates various spaces occupied by individuals, transforming the public sphere into an arena that no longer accommodates the expression of singular subjectivities or serves as a “[a] stage where different social projects confront each other” (Spurk, 2010: 16). In this context, movements of dissent, demonstrations, and divergent opinions are swiftly repressed.

Historically, there have been multiple attempts at resistance by individuals seeking visibility and recognition. For example, marches held on March 8 for International Women’s Day and the pride parades organized by the LGBTI+ community aimed not only to advocate for the rights of these groups but also to counter the erasure imposed by authorities. However, the Gezi movement⁸, along with the failed coup on July 15, 2016⁹, has intensified the government’s authoritarian stance towards the opposition, severely constraining any efforts that could facilitate the mobilization of subjectivities within the public sphere.

Neo-Ottomanism, as it is conceptualized and implemented today, is also inherently polarizing, as it establishes gender hegemony within the political sphere. This hegemony is based on a highly masculinized public space, an Islamized and nationalized cultural domain—positioned as anti-Western and anti-modern—as well as on “conservative” family-oriented policies and a sex-

⁷ The Alevis are a religious and cultural community in Turkey, estimated to constitute 10–15% of the population. They hold historical grievances against Ottoman Sultan Selim I (r. 1512–1520) due to his policies toward Shi’a and Alevi communities. Before launching his 1514 campaign against the Safavid Empire, they claimed to have been persecuted under his rule in Anatolia, although this claim remains contested by some historians. Estimates suggest that between 40,000 and 70,000 Alevis were killed. For his supporters, however, Yavuz Sultan Selim is a key Ottoman ruler. Despite his short reign, he expanded Ottoman control eastward, curbed Safavid influence in Anatolia, and ended the Mamluk Sultanate, securing dominance over the Arab world (Gazete Duvar, 2016).

⁸ The Gezi Movement refers to a wave of protests that emerged in May 2013 in Turkey, initially triggered by public opposition to the planned urban redevelopment of Gezi Park, one of the last remaining green spaces in Istanbul’s Taksim Square. What began as a localized environmental protest quickly escalated into a nationwide movement, reflecting widespread dissatisfaction with government policies, perceived authoritarian tendencies, and restrictions on civil liberties.

⁹ A faction within the Turkish Armed Forces attempted to overthrow the government of President Recep Tayyip Erdoğan, citing concerns over democratic backsliding and government overreach. However, the coup failed within hours due to strong civilian resistance, resulting in the deaths of over 250 people and injuring more than 2,000.

segregated social structure (Cindoglu & Ünal, 2017). The cultural legitimacy of this narrative is reinforced through persistent references to Islam and a reimagined form of Political Masculinities (Özbay & Soybakış, 2020).

The actors are immersed in a society undergoing significant upheaval, unable to oppose or openly express dissent towards the social project imposed upon them. This situation leads to a desubjectivation of individuals who bear the economic and social repercussions of a national program in which they feel excluded. Subjectivation, as defined by Wieviorka (2004: 286), entails “the possibility of constructing oneself as an individual, as a singular being capable of formulating one’s choices and resisting dominant logics, whether economic, community, technological, or otherwise.” It represents the opportunity to establish oneself as a principle of meaning, to assert one’s freedom, and to chart one’s trajectory.

However, contemporary circumstances suggest that the pervasive sense of unease arises from individuals lacking both the means to resist the social changes thrust upon them and the avenues for potential action. Consequently, they find themselves unable to transcend their suffering, reinforcing a cycle of disenfranchisement and alienation.

Despite the desubjectivating conditions, there are instances where scenarios for overcoming the prevailing sense of unease are articulated by individuals, who occasionally evoke the memory of the Gezi protest movement. This significant uprising, which unfolded in 2013 in Istanbul, was initially sparked by the authorities’ plans to demolish Gezi Park and reconstruct 18th-century barracks that would house a commercial complex. This urban development initiative prompted mobilization among residents and environmentalists concerned about the loss of one of the city’s few green spaces, as it involved the felling of trees.

However, the movement quickly gained traction, attracting diverse groups who joined in solidarity, including secular middle-class citizens, ethnic and religious minorities, gender minorities, members of the LGBTI+ community, feminist activists, and football fans. These participants seized the opportunity to voice their indignation not only against the urban project but also against the erosion of their economic and social agency (Türkmen, 2020: 131). The Gezi uprising is also remembered for the violence employed by police to suppress activists, signaling the onset of an authoritarian shift in the country.

Thus, the recollection of the Gezi movement in contemporary discourse is significant on multiple levels: it serves as a reminder of collective resistance,

highlights the diversity of opposition to oppressive policies, and symbolizes the potential for reawakening a spirit of dissent within a society grappling with growing authoritarianism. The memory of the Gezi movement evokes a profound nostalgia for the mobilization of diverse subjectivities united in resistance, rallying around a shared goal: to denounce arbitrary decisions made by authorities. This uprising is often highlighted for its remarkable heterogeneity, encompassing various identities and social backgrounds among its participants.

However, the Gezi uprising also crystallizes the expression of political polarization in Turkey. Through their protest, individuals not only voiced their concerns about the environmental degradation of the park—an area they wished to preserve—but also articulated their dissatisfaction with the broader societal transformation unfolding around them, which they felt was being imposed upon them. In this context, supporters of the “old” Turkey sought to oppose the representatives and values of the “new” Turkey. Their resistance symbolized a confrontation with the neo-Ottoman architecture of the proposed shopping center, a quintessential emblem of neoliberalism and a representation of the socio-political changes they vehemently opposed.

Some scholars, such as Ertür (2016), argue that the barricades constructed during the Gezi protests, in both form and visual language, serve as “counter-monuments” of resistance. The location of these tensions is equally symbolic, as Gezi Park borders Taksim Square, home to one of the icons of the past: a statue of Mustafa Kemal Atatürk. This square, akin to a “Place de la République,” has historically functioned as a convergence point for political and popular gatherings.

Today, Taksim Square features a colossal mosque capable of accommodating four thousand people, opposite the Atatürk Cultural Center (AKM). This center, once regarded as a symbol of republican cultural policies, was inaugurated in 1969 and closed in 2008. Upon its reopening in 2021, it featured a play depicting the life of Hezarfen Ahmet Çelebi, a 17th-century Ottoman scholar, as its premiere event. This development suggests that the institutions of “old” Turkey are not immune to the infiltration of symbols and references associated with the “new” Turkey.

Moreover, the Gezi Uprising is regarded by its supporters as a pivotal event within the national narrative that cannot be erased from collective history (Ince, 2021). The memory of this resistance remains ingrained in the collective consciousness as an alternative political experience (Pérouse, 2017b). Consequently, the Gezi movement exemplifies the mobilization of diverse subjectivities within the public sphere, united by a common aspiration for self-

assertion. Its recollection evokes a profound nostalgia for expressed indignation, a longing that starkly contrasts with and opposes the narrative authorities seek to impose through the neo-Ottoman project. In this context, Gezi's memory serves to revive the hope that an alternative to the prevailing conditions—characterized by discomfort, alienation, and desubjection—has been not only conceivable but already realized.

Another potential avenue for overcoming the current situation is to emigrate from the country, where the conditions for subjectivation appear increasingly unattainable. In April 2021, 64% of young adults indicated they would consider leaving if offered another nationality. Additionally, surveys reveal a staggering 97% increase in the number of individuals migrating from Turkey between 2016 and 2018 (BirGün, 2021c), with a recorded 330,289 departures in 2019. This trend is not limited to higher education students; it also encompasses affluent young entrepreneurs, with 23,000 businesspeople reportedly leaving the country in 2021 (Tarhan, 2021).

While the economic crisis is a significant factor driving this brain drain, it is not the sole reason. Many individuals attribute their desire to emigrate to the erosion of democracy and the deterioration of fundamental freedoms, adversely impacting their ability to achieve subjectivation (Tarhan, 2021). Consequently, these actors seek environments that offer more significant opportunities and a framework conducive to realizing their identities as subjects, allowing them to (re)gain a sense of autonomy.

Conclusion

In this article, we have sought to trace the evolution of Neo-Ottomanism across different periods of history. It becomes evident that imperial nostalgia has been mobilized at various times by different actors, often for distinct purposes. In every case, however, this nostalgia has been instrumentalized to present citizens with a societal project rooted in an idealized vision of the Ottoman Empire. This tendency reemerged in 2002 and has since expanded into multiple spheres of society: in the public space, through the renovation of imperial buildings and the reintroduction of sultans' names; in the private sphere, with the proliferation of television series depicting the lives of Ottoman rulers; and in foreign policy, where Turkey has sought to expand its influence over former Ottoman territories.

Nevertheless, Neo-Ottomanism remains a concept with ambiguous definitions. For some, it is merely a "projection" of select Ottoman elements onto contemporary society, serving prevailing political ambitions. However, the drive to rehabilitate a bygone past in a reinterpreted form extends beyond mere

nostalgia; it represents a comprehensive socio-political project with significant political, economic, and social implications, both domestically and internationally. Within Turkish society, the impact of this project is undeniable. A fundamental reshaping of social character is underway, evidenced by state-led efforts to transform the urban landscape and redefine national identity. However, individuals increasingly find themselves in an “in-between” space, where the symbols, narratives, and references that once provided social cohesion have been overexploited, anachronistically mobilized, and recontextualized within a neoliberal framework. As Morvan and Logie (2019: 96) argue, individuals are now expected to situate themselves within a “recovered” Ottoman era.

Despite state efforts to reshape values and transform Turkey’s urban and ideological landscape, individuals struggle to adapt to this imposed vision—largely due to the economic burden it entails. The imperial society portrayed by the authorities as harmonious, pious, multicultural, and grandiose seems incompatible with the lived reality of many citizens, who grapple with rising inflation and economic hardship. This discrepancy has been conceptualized in this article through Jan Spurk’s notion of malaise, which describes a liminal state where everything could change, yet nothing truly does. Despite the glorification of imperial splendor in official discourse, a pervasive malaise persists. The current implementation of the Neo-Ottoman project and its impact on the cost of living has exacerbated social inequalities, leading to growing precarity and deepening societal polarization.

Thus, while the past is increasingly celebrated, hopes for a brighter future are fading. Many citizens— particularly the younger generation—see emigration as their only alternative, as the country no longer aligns with their expectations. Moreover, this newly constructed national narrative, which aspires to be legendary, unfolds without meaningful engagement from individuals. Instead of offering reassurance about the future, these radical social transformations have led to widespread desubjectivation, as many fail to recognize themselves in this imposed narrative. In this context—where history is rewritten, the present is fraught with precarity, and the future remains uncertain—many individuals have lost all hope for a better tomorrow, as reflected in numerous surveys. While overcoming these challenging circumstances is theoretically possible, it raises a critical question: At what cost?

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazarlar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

References

- Akman, Naz, (2024). "Ekonomik kriz gölgesinde evlilik çıkmazı." 05.07.2024. <https://www.24saatgazetesi.com/ekonomik-kriz-golgesinde-evlilik-cikmazi> Date of Access: 14.02.25
- Barchard, David (1985). *Turkey and the West*. London: Royal Institute of International Affairs.
- Berezin, Mabel (2002). Secure States: Towards a Political Sociology of Emotion. *The Sociological Review*, 2(50): 33-52.
- BBC News (2024). "2023'te yıllık enflasyon TÜİK'e göre yüzde 64, ENAG'a göre yüzde 127." 3.01.24. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c9927ve14xdo>. Date of Access: 15.02.25.
- BBC News (2023). "Türkiye'de 2022 enflasyonu TÜİK'e göre yüzde 64,27, ENAG'a göre yüzde 137,55: Ekonomistler verileri nasıl yorumladı?" 3.01.23. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c8v6gymn999o>. Date of Access: 15.02.25.
- Birgün (2021a). "Erdoğan gençlere seslendi: Okçuluk, binicilik ve kılıç faaliyeti yürütün." 29.05.21. <https://www.birgun.net/haber/erdogan-genclere-seslendi-okculuk-binicilik-ve-kilic-faaliyeti-yurutun-346474>. Date of access: 03.05.23
- Birgün (2021b). "Gençliğin yeni gündemi işsizlik değil, ümitsizlik : Diplomalı ümitsizler gerçeği." 14.01.21. <https://www.birgun.net/haber/gencligin-yeni-gundemi-issizlik-degil-umitsizlik-diplomali-umitsizler-gercegi-330345>
- Birgün (2021c). "Günde 900 kişi yurdu terk etti." 19.04.21. <https://www.birgun.net/haber/gunde-900-kisi-yurdu-terk-etti-341797> Date of access: 15.08.22.
- Boym, Svetlana (2001). *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Brink-Danan, Marcy (2011). "Dangerous Cosmopolitanism: Erasing Difference in İstanbul." *Anthropological Quarterly*, 2(84): 439-473.
- Çetinsaya, Gökhan (2003). "Cumhuriyet Türkiye'sinde "Osmanlıcılık"." *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, 5, İstanbul: İletişim Yayınevi, 360-380.
- Cindoglu, Dilek, and Didem Unal (2017). "Gender and sexuality in the authoritarian discursive strategies of new Turkey". *European Journal of Women's Studies*, 24 (1): 39–54.
- Çınar, Alev (2005). *Modernity, Islam, and Secularism in Turkey. Bodies, Places, and Time*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Çınar, Alev (2001). "National History as a Contested Site: The Conquest of Istanbul and Islamist Negotiations of the Nation." *Comparative Studies in Society and History*, 2(43): 364-391.
- Çolak, Yılmaz (2006). "Ottomanism vs. Kemalism: Collective memory and cultural pluralism in 1990s Turkey." *Middle Eastern Studies*, 4(42): 587-602.
- Constantinides, Stephanos (1996). "Turkey: The Emergence of a New Foreign Policy the Neo-Ottoman Imperial Model." *Journal of Political and Military Sociology*, 2(24): 323-334.
- Cosar, Simten, and Gamze Ozdemir (eds.) (2012). *Silent violence: Neoliberalism, Islamist politics and the AKP years in Turkey*. London: Red Quill Books.

Between Nostalgic Glory and Present Malaise: The Paradox of Neo-Ottomanism in Turkey

Cumhuriyet (2021a). "AKP'nin 20 yıldaki intihar bilançosu ortaya çıktı." 24.02.21. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/akpnin-20-yildaki-intihar-bilancosu-ortaya-cikti-1816146> Date of access: 15.09.23.

Cumhuriyet (2021b). "Yurttaş kredi ile yaşıyor: 35 milyon kişi bankalara borçlandı!" 08.08.21. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/yurttas-kredi-ile-yasiyor-35-milyon-kisi-bankalara-borclandi-1858843> Date of access: 21.06.23.

Danforth, Nicholas (2014). "Multipurpose Empire: Ottoman History in Republican Turkey." *Middle Eastern Studies*, 4(50), 655-678.

Davis, Fred (1979). *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia*, New York: Free Press.

Davutoglu, Ahmet (2010). "Turkey's Zero-Problems Foreign Policy". *foreignpolicy.com*, 20.05.10. <https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>. Date of access: 4.12.21.

Diken (2015). "Ak Saray'ı 'yenice'iler bastı !". 12.01.15. <https://www.diken.com.tr/ak-sarayi-yeniceriler-basti/>. Date of access: 10.03.21

Dokuz8haber (2021). "1.2 milyon genç iş bulma umudunu kaybettiği için artık iş aramıyor." 7.01.21. <https://dokuz8haber.net/emekdunyasi/1-2-milyon-genc-is-bulma-umudunu-kaybetti-icin-artik-is-aramiyor/>. Date of access: 19.05.21

Elias, Norbert (1996). *The Germans. Power Struggles and the Development of Habitus in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Cambridge: Polity Press.

emlakulisi.com (2012). "Türkiye'deki Konut Projeleri İsimlerinin Analizi." 13.11.12. <http://www.emlakkulisi.com/turkiyedeki-konut-projeleri-isimlerinin-analizi/140293>. Date of access: 19.05.21

Ergin, Murat and Yağmur Karakaya (2017). "Between Neo-Ottomanism and Ottomania: Navigating State-Led and Popular Cultural Representations of the Past." *New Perspectives on Turkey*, 56: 33-59.

Erol, Maral, Cenk Özbay, Umut Turem, and Aysecan Terzioğlu (2016). "The making of neoliberal Turkey: An introduction." In *The making of neoliberal Turkey*, Cenk Özbay, Maral Erol, Aysecan Terzioğlu, and Z. Umut Turem (eds.). London: Routledge, 1-14.

Ertür, Başak (2016). "Barricades. Resources and residues of Resistance." In *Vulnerability in Resistance*, Judith Butler, Zeynep Gambetti ve Leticia Sabsay (eds.). Durham and London: Duke University Press, 97-121.

Fentress, James and Chris Wickham (1998). *Social Memory*. Oxford: Blackwell.

Gallup (n.d.) « What Is the World's Emotional Temperature?" <https://news.gallup.com/interactives/248240/global-emotions.aspx>. Date of access: 11.10.24.

Gazete Duvar (2021). "AK Partili Aydemir'den ücretli yol açıklaması: Cebinde parası yoksa eski yolu kullanır." 19.11.21. <https://www.gazeteduvar.com.tr/ak-partili-aydemirden-ucretli-yol-aciklamasi-cebinde-parasi-yoksa-eski-yolu-kullanir-haber-1542398>. Date of access: 11.10.24.

Gazete Duvar (2016). "Aleviler Yavuz Sultan Selim'e neden itiraz ediyor?" 26.08.16. <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2016/08/26/aleviler-yavuz-sultan-selime-neden->

itiraz-ediyor. Date of access: 14.02.2015

Gruen, George E. (1991). "Turkey between the Middle East and the West." In *The Middle East from the Iron- Contra Affair to the Intifada*. Robert O. Freedman (eds.). Syracuse: Syracuse University Press, 390-424.

Heaney, Jonathan G. (2013). "Emotions and Nationalism: A Reappraisal." In *Emotions in Politics The Affect Dimension in Political Tension*. Nicolas Demertzis (eds.). New York: Palgrave Macmillan, 243-263.

Howe, Marvine. (2004). *Turkey: A nation divided over Islam's revival*. New York: Basic Books.

İnce, Barış (2021). "Gezi'nin tarihi, bizim tarihimiz..." *BirGün*, 30.05.21. <https://www.birgun.net/haber/gezi-nin-tarihi-bizim-tarihimiz-346501>. Date of access: 26.06.21.

Ipsos (2021). "Türkiye Barometresi Yeni Yıl Raporu." 27.01.21. <https://www.ipsos.com/tr-tr/turkiye-barometresi-yeni-yil-raporu>. Date of access: 11.12.24.

Jabbour, Jana (2019). "La Turquie au Moyen-Orient : du "néo-ottomanisme" à l'aventure syrienne." *Vie- publique.fr*, 28.06.19. <https://www.vie-publique.fr/parole-dexpert/38497-la-turquie-au-moyen-orient-du-neo-ottomanisme-laventure-syrienne>. Date of access: 23.06.21.

Jabbour, Jana (2017). *La Turquie. L'invention d'une diplomatie émergente*. Paris: CNRS Éditions.

Kendrick, Leo (2021). "Amidst soaring rents, student protests spread across Turkey." *Medyascope*, 22.09.21. <https://medyascope.tv/2021/09/22/amidst-soaring-rents-student-protests-spread-across-turkey/>. Date of access: 09.02.25.

Kösedağı, Gökçe Çiçek (2020) Kaygılı gençler – Mutsuzlar, güvencesizler, gitmek istiyorlar: "Türkiye'yi terk etmekten başka alternatifim yok", *Medyascope*, 12.09.20. <https://medyascope.tv/2020/09/12/kaygili-gencler-mutsuzlar-guvencesizler-gitmek-istiyorlar-turkiyeyi-terk-etmekten-baska-alternatifim-yok/>. Date of access: 15.02.25.

Kulisin Başkenti (2025). "Gençler Neden Türkiye'yi Terk Ediyor?" 3.02.25. <https://kulisinbaskenti.com/son-dakika-haberleri/gencler-neden-turkiyeyi-terk-ediyor/>. Date of access : 15.02.25.

Lauru, Didier (2013). "Désubjection et resubjection." *Figures de la psychanalyse*, 1(25): 23-31.

Le Moulec, Jean-Baptiste (2016). *Janissaires du savoir : Sociologie des producteurs et diffuseurs de savoirs sur le Moyen-Orient en Turquie (1998-2015)*, Thèse de doctorat sous la direction de GROUPE Gérard : Science politique : Aix-en-Provence : Institut d'Études Politiques d'Aix-en-Provence.

Marcou, Jean (2012). "Le néo-ottomanisme, clef de lecture de la Turquie contemporaine ?" *Les Clés du Moyen- Orient*, 4.05.12. <https://www.lesclesdumoyenorient.com/Le-neo-ottomanisme-clef-de-lecture-de-la-Turquie-contemporaine>. Date of access: 25.06.21.

Martin-Cardini, Karine (2016). "Introduction. Sur un fécond préfixe dans l'histoire culturelle européenne : le "néo"". In *Le Néo : Sources, héritages et réécritures dans les cultures européennes*. Karine Martin-Cardini and Jocelyne Aubé-Bourligueux (eds.). Rennes: Presses universitaires de Rennes, 7-48.

Between Nostalgic Glory and Present Malaise: The Paradox of Neo-Ottomanism in Turkey

Mongrenier, Jean-Sylvestre (2013). "L'État turc, son armée et l'Otan : ami, allié, non aligné ?" *Hérodote*, 1(148): 47-67.

Morvan, Yoann and Sinan Logie (2019). *Méga Istanbul. Traversées en lisières urbaines*. Paris: Le Cavalier Bleu.

Moyeuvre, Patrice, (2020). "Néo-ottomanisme » et crise en méditerranée Orientale : Analyse d'une incompatibilité", IFRI, 37p. <https://www.iris-france.org/wp-content/uploads/2020/12/Obs-Turquie-PMoyeuvre-novembre-2020.pdf>. Date of access: 30.06.21.

Navaro-Yashin, Yael (2002). *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Odatv (2016). "98 liralık köprüyü 68 liraya geçiyorlar." 22.07.16. <https://odatv4.com/ekonomi/98-liralik-kopruyu-68-liraya-geciyorlar-2207161200-97817>. Date of access: 23.05.2021.

Oksijen (2025). "TÜSİAD Genel Kurulu'ndan çarpıcı sunum: Ülke olarak moralimiz bozuk güven bunalımı yaşıyoruz." 13.02.25. <https://gazeteksijen.com/turkiye/tusiad-genel-kurulundan-carpici-sunum-ulke-olarak-moralimiz-bozuk-guven-bunalimi-yasiyoruz-235057>. Date of access: 14.02.25.

Ongur, Hakan Övünç (2015). "Identifying Ottomanisms: The Discursive Evolution of Ottoman Pasts in the Turkish Presents." *Middle Eastern Studies*, 3(51): 416-432.

Oyan, Oğuz (2025). "Asgari yaşamlar azami debdebe." *Birgün*, 12.02.25. <https://www.birgun.net/makale/asgari-yasamlar-azami-debdebe-590090>. Date of access: 15.02.25.

Ozbay, Cenk and Ozan Soybakis (2020). "Political Masculinities: Gender, Power, and Change in Turkey." *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 1(27): 27-50.

Öktem, Kerem (2011). *Angry nation: Turkey since 1980*. London: Zed.

Özyeğin, Gül (2015). *New desires, new selves: Sex, love and piety among Turkish youth*. New York: New York University Press.

Özyürek, Esra (2006). *Nostalgia for the Modern: State Secularism and Everyday Politics in Turkey*. Durham, NC: Duke University Press.

Pérouse, Jean-François (2017a). "Les événements de Gezi, ou le début de la « dérive autoritaire », vu des périphéries..." *Mouvements*, 2(90):109-119.

Pérouse, Jean-François (2017b). « Istanbul, ville mutante », in J.-F. Pérouse (ed.), *Istanbul Planète. La ville- monde du XXIe siècle*, Paris : La Découverte, 15-69.

Polo, Jean-François and Füsün Üstel (2014). "Les nouvelles orientations de la politique culturelle turque : à la recherche d'un modèle conservateur alternatif ?" *Pôle Sud*, 2(41): 17-32.

Sazak, Selim Can ve Caglar Kurc (2021). "From Zero Problems to Zero Friends? The Past, Present, and Future of Turkey's Role in Regional Security Cooperation." *The Century Foundation*, 21.02.18

Sedikides, Constantine, Wildschut Tim, and Baden Denise (2004). "Nostalgia: Conceptual

Issues and Existential Functions,” in *Handbook of Experimental Existential Psychology*, Jeff Greenberg, Sander L. Koole, and Tom Pyszczynski (eds.), New York: Guilford Press, 202–208.

Sémo, Marc (2015). “La folie ottomane d’Erdoğan.” *Libération*. 25.05.15. https://www.liberation.fr/planete/2015/05/25/la-folie-ottomane-d-erdogan_1316322/. Date of access: 5.12.21. Spurk, Jan (2010). *Le malaise dans la société : soumission et résistance*. Paris : Parangon.

Şahin, İsmail (2019). Türkiye’de son 17 yılda 50 bin 378 kişi intihar etti. *Sözcü*, 5.10.19. https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/turkiyede-son-17-yilda-50-bin-378-kisi-intihar-etti-5372009/?utm_source=dahafazla_haber&utm_medium=free&utm_campaign=dahafazla_haber. Date of access: 14.12.21.

Şirin, Selçuk (2024). “Türkiye öfkeli insanların memleketi.” *Oksijen Gazetesi*, 05.07.24. <https://gazeteoksijen.com/yazarlar/selcuk-sirin/turkiye-ofkeli-insanlarin-memleketi-215868>. Date of access: 14.02.25

Tarhan, Nuray (2021). “23 bin iş insanı Türkiye’yi terk etti.” *Sözcü*, 19.03.21. <https://www.sozcu.com.tr/2021/ekonomi/23-bin-is-insani-turkiyeyi-terk-etti-6322221/>. Date of access: 26.09.21.

Tekin, Aynur (2016). “Aleviler Yavuz Sultan Selim’e neden itiraz ediyor?” *Gazete Duvar*, 26.08.16 <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2016/08/26/aleviler-yavuz-sultan-selime-neden-iraz-iyor>. Date of access: 3.12.21.

Tele1 (2020). “Gençler mutsuz, umutsuz, borçlu ve yurtdışına taşınmak istiyor.” 2.09.20. <https://tele1.com.tr/arastirma-gencler-mutsuz-umutsuz-borclu-ve-yurtdisina-tasinmak-istiyor-216347/>. Date of access: 09.03.21.

Ticaret Gazetesi (2024). “TÜİK verilerine göre gençler Türkiye’yi terk ediyor.” 19.07.24. <https://ticaretgazetesi.com.tr/2024/07/19/tuik-verilerine-gore-gencler-turkiyeyi-terk-iyor/>. Date of access: 14.02.25.

Tokdoğan, Nagehan (2024). *Neo-Ottomanism and the Politics of Emotions in Turkey: Resentment, Nostalgia, Narcissism*, London: Palgrave MacMillan.

Tokdoğan, Nagehan (2020). *Yeni Osmanlılık. Hınç, Nostalji, Narsisizm*. İstanbul: İletişim Yayınevi.

Tuncer, Anıl Can (2025). “Yıllık enflasyon TÜİK’e göre yüzde 44,33, ENAG’a göre ise yüzde 83,4.” *Euronews*, 03.01.25. <https://tr.euronews.com/business/2025/01/03/yillik-enflasyon-tuik-gore-yuzde-4433-enaga-gore-ise-yuzde-834>. Date of access: 15.02.25.

Turizmin Sesi (2019). “Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı müze ve öğrenim yerlerini 2018 yılında ziyaret edenlerin sayısı açıklandı”, 4.02.19. https://www.turizminsesi.com/haber/kultur-ve-turizm-bakanligina-bagli-muze-ve-oren-yerlerini-2018-yilinda-ziyaret-e-24593.htm#google_vignette. Date of access: 15.02.25.

Türkmen, Buket (2020). “De la Révolte de Gezi à l’opposition discrète en Turquie.” *Mouvements*, 4(104): 129- 138.

Utucu, Sait Burak (2024). Yıllık enflasyon TÜİK’e göre yüzde 71.60, ENAG’a göre yüzde

Between Nostalgic Glory and Present Malaise: The Paradox of Neo-Ottomanism in Turkey

113, *Euronews*, 3.07.24. <https://tr.euronews.com/2024/07/03/yillik-enflasyon-tuik-gore-yuzde-7160-enaga-gore-yuzde-113>. Date of Access: 15.02.25.

Walton, Jeremy F. (2016). "Geographies of Revival and Erasure: Neo-Ottoman Sites of Memory in Istanbul, Thessaloniki, and Budapest." *Die Welt Des Islams*, 56:510-532.

Wieviorka, Michel (2004). *La violence*. Paris: Balland.

Yalçiner, Mustafa (2024). "Ekonomik kriz mi, bunalım mı, hiçbiri mi?..." 6.08.24. *Evrensel*. <https://www.evrensel.net/yazi/95333/ekonomik-kriz-mi-bunalim-mi-hicbiri-mi> Date of Access: 15.02.25

Yanık, Lerna K. (2016). Bringing the Empire Back In: The Gradual Discovery of the Ottoman Empire in Turkish Foreign Policy. *Die Welt Des Islams*, 3-4(56): 466-488.

Yanık, Lerna K. (2011). Constructing Turkish "exceptionalism": Discourses of liminality and hybridity in post-Cold War Turkish foreign policy, *Political Geography*, 2(30): 80-89.

Yavuz, Hakan (2020). *Nostalgia for the empire: the politics of neo-Ottomanism*, Oxford: Oxford University Press.

Yavuz, Hakan (2016). Social and Intellectual Origins of Neo-Ottomanism: Searching for a post-national vision. *Die Welt des Islams*, 3-4(56): 438-465.

Yeşil Gazete (2022). "Gallup araştırması: Türkiye sınır, stres, üzüntüde dünyada ilk üçte." 11.08.22. https://yesilgazete.org/gallup-arastirmasi-turkiye-sinir-stres-uzuntude-dunyada-ilk-ucte/#google_vignette. Date of access: 15.02.25

**SOSYAL BİLİMLERDE YENİ BİR YÖNTEM ÖNERİSİ OLARAK
NETNOGRAFYA: AVANTAJLAR, DEZAVANTAJLAR VE ETİK İLKELER**

Deniz AŞKIN*

Öz

Gündelik hayatı derin bir şekilde dönüştüren internet tabanlı iletişim teknolojileri, toplumsal düzeyde gerek simetrik gerekse de kurgusal hayatların kurulmasına imkân vermektedir. Somut düz çizgisel zeminden soyut ve kurgusal bir zemine aktarılan bu yeni kültür gruplarının araştırılması kuşkusuz klasik yöntemleri aşan yeni teknikleri gerektirmektedir. Bu yönüyle günümüz dünyasında kültürün inşa edildiği ya da kurgulandığı yer olarak dijital alanın derin bilgisinin anlaşılması için netnografik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Zira dijital ortamda ortak kodlar etrafında bir araya gelen bireyler, gerçek hayatta var olan kültürel değerleri yaşatmaya çalıştıkları gibi, gündelik hayatta dışı vuramadıkları duygu ve düşünceleri kapsamında da bir kültür inşa etme eğiliminde olabilmektedirler.

Netnografya çalışmalarının bilhassa, kısa zamanda önemli oranda veri toplama imkânı sunması, alanın sınırlı ve belirli olması, hedef odaklı kişilere ulaşımın kolaylığı, ekonomik olması gibi önemli avantajlar sunmasına rağmen bazı noktalarda da dezavantajlara sahiptir. Yöntemin, özellikle bireylerin dijital alana yansıttıkları kimliklerinin gerçek hayatta bir karşılığının olmama ve verilerin yanıltıcı olma ihtimali, kullanıcıların doğal ortamlarından soyutlanması gibi üretilecek bilginin bilimselliğini ve nesnelliğini büyük oranda etkileyecek birtakım dezavantajları da mevcuttur. Doğal olarak yeni etik tartışmaları da gündeme getiren netnografya çalışmalarında halen cevaplanmayı bekleyen sorular olmasına rağmen, büyük oranda var olan etik ilkelere uygunluk aranmaktadır. Bu yönüyle bu çalışmanın temel amacı, son dönemlerde gündelik hayatımızı derin bir şekilde etkileyen iletişim teknolojileri ile inşa edilen dijital alan kültürlerini incelemenin bir yöntemi olarak netnografyayı sosyal bilim alanları için anlaşılabilir

*Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, daskin@beu.edu.tr; ORCID: 0000-0003-0827-0534

Makale Gönderim Tarihi: 21/11/2024, Makale Kabul Tarihi: 10/05/2025

kılmaktır. Ayrıca çalışma, netnografya yöntemi ile ortaya çıkan etik sorunları, yöntemin avantaj ve dezavantajlarını irdeleyerek, olası çalışmaların daha sağlam bir zeminde ilerlemesini sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Online Etnografya, Dijital Alan, Online Çalışmalar, Sanal Gruplar, Sanal Eğilimler

Netnography as a New Method Proposal in Social Sciences: Advantages, Disadvantages and Ethical Principles

Abstract

Internet-based communication technologies, which deeply transform everyday life, enable the establishment of both symmetric and fictional lives at the societal level. The study of these new cultural groups, transferred from a concrete linear ground to an abstract and fictional one, undoubtedly requires new techniques that go beyond classical methods. In this respect, to understand the deep knowledge of the digital realm as the space where culture is constructed or fabricated in today's world, netnographic studies are essential. This is because individuals who come together around common codes in digital environments not only try to preserve the cultural values that exist in real life, but may also be inclined to construct a culture based on emotions and thoughts that they cannot express in their everyday lives.

Despite offering significant advantages, such as the ability to gather a large amount of data in a short time, the field's limited and specific nature, ease of access to target-focused individuals, and cost-effectiveness, netnography also has some disadvantages in certain areas. The method has several potential drawbacks that could significantly affect the scientific rigor and objectivity of the produced knowledge. These include the possibility that the identities individuals reflect in the digital realm do not correspond to their real-life identities, the risk of misleading data, and the abstraction of users from their natural environments. Although there are still questions to be answered in netnography studies, which naturally raise new ethical debates, compliance with existing ethical principles is largely sought. In this context, the primary aim of this study is to make netnography, as a method for examining the digital cultures constructed through communication technologies that deeply influence our daily lives, more comprehensible for social science fields. Additionally, this study aims to provide a more solid foundation for future studies by addressing the ethical issues arising from the netnographic method, exploring its advantages and disadvantages.

Keywords: Online Ethnography, Digital Space, Online Studies, Virtual Groups, Virtual Trends

Giriş

Son dönemlerde Türkiye'deki akademik çalışmalarda dikkat çeken netnografya¹, günümüz dünyasında dijital alandaki gelişmeleri anlamak için oldukça önemli bir araştırma yöntemidir. Nitekim Türkçe literatürde netnografyanın “ne”liğine odaklanan çalışmalar (Büker, 2014; Özbaş Anbarlı, 2020; Özgen ve Argan, 2020; Saka, 2021; Yarar, 2023; Tiryaki, 2023; Kulluk, 2024,) bu yeni yöntemi Türkiye akademisine farklı perspektiflerle tanıtırken, yöntemin saha çalışmalarında kullanımı da (Akturan, 2007; Dahan ve Levi, 2012; Varnalı, 2013; Bakı, 2014; Özbölük ve Dursun, 2015; Cengiz ve Başaran, 2016; Cebeci ve Küçükkancaş Esen, 2017; Şafak, 2017; Eşitti, 2018; Nakip ve Gökmen, 2022; Tiryaki ve Uzun, 2023) gün geçtikçe kayda değer bir mesafe kat etmektedir. Ancak bütün hayatımızı baştan sona sarmalayan dijital alanın, kendine has bir yöntem olan netnografya ile incelenmesinin yeterli oranda kabullenildiğini ve kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Zira gerçek hayatın simetrik boyutunu ve bazen daha fazlasını barındıran sanal mekân, genelde bütün bilim alanları ama özelde sosyal bilimler için sınırsız bir çalışma alanı sunmaktadır. Bu minvalde gündelik hayata aktarılanlardan daha fazla ve çeşitli verilere ulaşabileceğimiz bu çalışma sahası, bilhassa sosyoloji, tarih, psikoloji, edebiyat, turizm, iletişim, tüketim vb. alanlara çalışma verileri sunmakta ve yeni perspektifleri gerekli kılmaktadır. Nitekim günümüz toplumunun “ağ toplumu” (network society) (Castells, 1996) veya Internet çağı (age of the Internet) (Turkle, 1995) diye tanımlama tartışmalarını dikkate aldığımızda bu tür yeni çalışma alanlarının ne denli gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, 7/24 aktif olabilen ve her zaman için bir canlılığın olabileceği sanal mekân, görünürde gerçek hayattan daha fazla veri toplamaya imkân tanımaktadır. Bireylerin bilhassa özel alana çekildiklerinde aktif oldukları bu alanlar, toplumun anlaşılması için sınırsız bir veri kaynağı sunabilmektedir. Deyim yerinde ise ışıkların sönmediği bir dünyaya göndermede bulunan sanal alan, her zaman için veri toplama sürecinin devam ettiği bir araştırma sahası niteliğindedir. Kullanıcıların gerek kamusal gerekse de özel alanda iken dâhil olabildikleri, gerçek ya da sahte kimlikler üretebildikleri, dış dünyada duyuramadıkları, anlatamadıkları ya da dışarıya aktardıklarında yetersiz bulup bunu bütün insanlığa duyurma uğraşına girdiği bu saha, yine araştırmacılar için uçsuz bucaksız bir alandır. Bu minvalde bu çalışmanın temel çıkış noktası, günümüzde gittikçe yaygınlaşan ve gündelik hayatın odağında yer alan sanal dünyayı anlamaya, incelemeye ve araştırmaya yönelik olarak kullanılan netnografya ya da online etnografya olarak tanımlanan yöntemin Türkçe literatürüne katkıda bulunmak ve bu alandaki boşluğu doldurmaktadır. Sanal

¹ Bu çalışmada “online etnografya” “dijital etnografya” “webnografya” ve “netnografya” aynı anlama işaret ederken, metinde bütünlük sağlanması amacıyla “netnografya” kullanımı tercih edilmiştir.

çalışmaların süreç içerisinde daha da artacağı gerçeğini göz önüne aldığımızda, gelecekte yeni yöntemlerin veya var olan klasik araştırma yöntem ve tekniklerin online alana uyarlanacağını ifade etmek mümkündür. Nitekim yakın gelecekte, online tarih araştırmaları, online sosyolojik çalışmalar gibi yeni çalışma alanlarının akademide daha fazla görünür olacağını tahmin etmek zor değildir. Zira internet tabanlı iletişim teknolojilerinin, sınırsız düzeyde veriyi içine dahil ederek ilerlemesi yeni çalışmaları ve yöntemleri zorunlu kılmaktadır.

Sanal alandaki tüketici topluluklarını anlamak ve analiz etmek maksadıyla 1990'lı yıllarda R. V. Kozinets (1998; 2002, s. 2015) tarafından geliştirilen netnografya, etnografyanın temel özelliklerini barındırmaktadır. Ancak netnografyanın çıkış noktası her ne kadar etnografyaya dayansa da çalışma sahası itibarıyla kesin bir şekilde birbirlerinden ayrılırlar. Nitekim etnografik yöntem kuşkusuz, bireyin gündelik hayatı içerisinde araştırma alanına dâhil olup gözlemler ve/ya yüz yüze görüşmeler yapmaya yönelik teknikler barındırırken, netnografyada araştırmacı, bu veri toplama tekniklerini dijital ortamda uygulamaya çalışır. Daha açık bir ifade ile etnografya, somut gündelik hayata katılım ile derin bilgiye ulaşırken, netnografya dijital alana aktarılan veriler üzerinden “sonsuz” ve “sınırsız” bir kulvarda hareket ederek sahanın derin bilgisine ulaşmaya çalışmaktadır. Bu yönüyle netnografyanın etnografyada olduğu gibi gerçek hayata katılımlı bir seçeneği yoktur. Ancak netnografya, dijital alana aktarılanlar üzerinden bireyin/grubun/topluluğun derin bilgisine ulaşabilir. Öyle ki, günümüz teknolojik imkanların etnografyanın araştırmacıya sunduğundan daha fazlasını sunabildiğini gündeme getirmektedir. Etnografik çalışmaların veri toplama sürecinde kullanılan (katılımlı) gözlem, görüşme, odak grup görüşmeleri, metin analizleri netnografik çalışmalarda da kullanılabilmeyle beraber, dijital alan “sınırsızlığı” içinde araştırmacıya dünün bilgisine ulaşmayı da mümkün kılmaktadır.

İnternet tabanlı dijital teknolojileri bağlamında hızla değişen ve dönüşen sosyal ve kültürel hayat, daha önceki klasik yöntemlerle anlaşılamayacak derecede kompleks özellikler kazanmaktadır. Bilhassa internet tabanlı iletişim teknolojileri ile yeniden kurgulanan ve inşa edilen bireylerin/toplulukların/toplumların gündelik hayatı yeni bir bakış açısına ihtiyaç duymaktadır. Nitekim etnografyanın dijital alana aktarılan bu formunun ilk örnekleri çok büyük oranda müşteri eğilimlerinin analizi için kullanılmış ve halen de bu alanda kullanılmaktadır (Heinonen ve Medberg, 2018, s. 658; Kulluk, 2024, s. 94) Bu da genel anlamda yeni tüketici eğilimlerini anlamak, bireylerin tüketim ihtiyaçlarına cevap vermek gibi çıktılarla gündelik hayata yansımaktadır.

Netnografya, Rheingold'un (1993) "sanal cemaat" tanımlaması doğrultusunda yeni bir alanı kendisine çalışma sahası olarak kabul eder. Gerçek yaşama paralel olarak kurulan bu cemaatler, bireylerin kurguladıkları veya gerçek hayata referansla sundukları kimlikler üzerinden yeni bir dünyaya göndermede bulunur. Fiziksel mesafenin ve mekânın artık geçersiz olduğu bu yeni mecrada, bireyler yeni bir boyut ile var olmaktadır. Nitekim toplumsal değişiminin bir göstergesi olarak internetin bilgi alışverişine işaret eden bu boyut, gerçekliğin sanal bir alemde tekrardan inşa edildiğini de gündeme almaktadır. Bu bağlamda toplumsal olguların araştırılması ve incelenmesi bağlamında geliştirilen yöntem ve veri toplama tekniklerinin gelişen ve değişen toplumsal gerçeklik ile yeniden ele alınma ihtiyacı aşîkârdır. Zira eski yöntemler yeni değişimlere cevap vermede yetersiz kalabilmektedir (Aksoy, 2013; Heinonen ve Medber, 2018). Bu kapsamda son zamanlarda bireylerin gündelik hayatında önemli bir yer tutan internetin ve bu imkânın sunmuş olduğu sanal grupların da araştırılması ve değerlendirilmesi gereken önemli bir konudur. Kişilerin sanal ortamda birbirlerinden etkilenme, yönlendirme ya da gündelik hayatın dışında olması ile zaman ve mekân değişkenleri bağlamında düşünüldüğünde reel dünyadan daha fazla bireyin kişisel dünyasına müdahil olduğunu görmek mümkündür. Nitekim günümüz imkânları çerçevesinde düşünüldüğünde internet tabanlı teknolojilerin her an için ulaşılabilir bir konumda olması ve bireylerin bunları takip etme durumu, araştırma alanının yeni boyutlarına işaret ederken gündelik hayatın da artık tek bir boyutlu olmadığını göstermektedir.

Bireyin hem içerik üreticisi hem de tüketicisi olabildiği bu alanda aktifliğe ve pasifliğe kendisi karar verebilecek seçeneğe sahiptir. Nitekim internet olanaklarının artması ve dünyayı çevrelemesi sürecindeki yeni gelişmeler ile birlikte daha önceki tüketici konumundaki kullanıcılar kurmuş oldukları hesaplar vasıtasıyla aktif bir üretici konumuna geçerek "internet çağı"nda yeni bir boyut kazanma imkânı elde etti (Coleman, 2010, s. 490). Bu nedenle bireylerin gündelik hayatlarını veya daha fazlasını dijital ortama aktardıkları bu süreç, araştırmacılar için de bu alandaki içerikleri ve kültürleri de analiz nesnesi yapma zeminini sundu. Zira toplumsal gerçeklikte bu kadar önemli bir karşılığı olan sanal dünya gündelik hayata alternatif yeni bir alan inşa etmektedir (Rokka ve Moisander, 2009, s. 2010). Bu alan gerektiğinde kurgu olabileceği gibi gerçek dünyanın bir yansıması da olabilmektedir. Dijital medyada inşa edilen bu yeni kültür ve kimlikler sosyolojik olarak, kişiliğin toplumsal görüntüsünü veya kurgusunu sunması hasebiyle, önemli bir karşılığa sahiptir. Öyle ki, zaman ve mekân kavramının anlamsız kaldığı bu yeni alanda kültürün dahi üretimi ve tüketimi için verimli bir alan sunulmaktadır.

Netnografyada Veri Toplama ve Çalışma Süreci

Medyanın kendi içerisinde bir analiz nesnesi olmasını sağlayan yeni imkânlar, daha önce ulaşılması mümkün olmayan veya zor olan kapalı gruplara erişimi de kolaylaştırmaktadır. Henüz tam anlamı ile ulaşıl(a)mamış, anlaşıl(a)mamış sanal grupların olduğu gerçeğini de göz önüne aldığımızda bu sürecin önümüzdeki dönemlerde daha fazla bir merak ile ele alınacağı öne sürülebilir. Bu durum aynı zamanda farklı metotların sanal dünyanın araştırılması için uygunluğu tartışmasını da gündeme getireceği su götürmez bir gerçekliktir (Hine, 2005: 1). Nitekim Escobar'a (1994, s. 212) göre yenileşmenin ortaya çıkardığı şartların sonucunda sosyal bilimciler, toplumları yeni bir bakış açısı ile incelemeye başlamaktadırlar. Zira yeni teknolojik gelişmeler, sürecin sadece teknik bir ilerleme olmanın çok daha ötesinde, bireyin gündelik hayatını, hayatı anlayış tarzını, sevgi ve tepkilerini ve buna yönelik sosyal tutumlarını somut düz çizgisel bir zeminden soyut dijital bir zemine kaydırarak klasik metotlarla anlaşılamayacak derecede dönüştürmüştür. Aynı şekilde sanal alanda meydana gelen grup kültürlerini derine inerek anlamaya çalışan netnografiya, bir yöntem olarak "neden" sorusunun cevabını bulmaya odaklanır. Bu anlamıyla kendi içerisinde etnografiyanın temel veri toplama tekniklerini kullanabilmektedir (Skageby, 2018, s. 411). Bu yönüyle netnografiya, klasik etnografiya yönteminin dijital alana uyarlanmış formuna işaret eder. Ancak kurallar ve teknikler genel olarak aynı olsa da ikisinin farklı dünyalarda veri toplaması itibarıyla birbirlerinden kati bir şekilde ayrılırlar. Zira gerçek gündelik hayata göndermede bulunan etnografiyanın aksine netnografiya, zamandan ve mekandan bağımsız olarak çoğunlukla gerçek dünyaya referansla yeni bir hayatın inşa edildiği ya da kurgulandığı bir alan üzerine odaklanır. Örneğin etnografik metot, araştırmacıya sosyal olaylara dahil olma fırsatı sağlarken, araştırmaya tabi tutulan kişilerin hem istedik hem de istenmedik davranışlarını gözlemlene ve onların derin bilgisine ulaşma imkanı sunmaktadır. Bu durum araştırmacı için bir konunun bütün yönleri ile değerlendirilmesi açısından bir fırsat olarak görülebilir. Ancak sanal alan, netnografik çalışmalarda araştırmacıya sadece kullanıcıların istedik düşüncelerine ulaşma imkânı verir. Diğer bir ifade ile sanal ortamda bireyler belli konular hakkındaki düşüncelerini ifade ederken araştırmacıya, eğer dijital alana aktarmadıysa, fikrin arka planın oluşması sürecinde etkili olan kaynakları göstermez. Bu durum ise araştırmacının geniş kapsamlı bir çalışmaya dahil olmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla mevcut verinin arka planındaki yazışmaları, görselleri, videoları, metinleri vb. araçlar üzerinden ortaya konulmasını gerektirebilmektedir (Kozinets, 1998, s. 336). Bu yönüyle netnografiya, internet tabanlı iletişim teknolojileri üzerinden üretilen gruplara

odaklanarak onların inşa edilen kültürel değerlerini, eğilimlerini, tutum ve davranışlarını yine dijital alana dâhil olarak inceleme girişimidir.

Tablo 1. Netnografya ve etnografya yöntemlerini temel özellikleri ile karşılaştıran tablo

	Netnografya	Etnografya
Tanım	Dijital toplulukların online ortamdaki kültürel pratiklerini ve sosyal etkileşimlerini inceleyen araştırma yöntemi.	Bireylerin ve toplulukların gündelik hayat akışı içinde sosyal ve kültürel özelliklerini inceleyen araştırma yöntemi.
Kullanım Alanları	Dijital medya içerikleri, online ortamdaki sosyal, politik, ekonomik, kültürel vb alanlardaki gruplar, tüketici grupları, formlar veya sanal düzlemde kurulan farklı grup ve sayfalar.	İnsan topluluklarının gelenekleri, kültürel yapıları, davranışsal özellikleri veya daha küçük düzeydeki kurumsal alanlar.
Veri Kaynakları	Twitter, Facebook, Instagram, YouTube gibi sosyal medya platformları, bloglar, forumlar, çevrimiçi oyunlar, çevrimiçi gruplar vb. dijital alanlar.	Bireylerin bir arada yaşadığı alanlar (küçük topluluklar/gruplar, köyler, şehirler, işyerleri, okullar vb).
Veri Toplama ve Analiz	Online ortamdaki katılımlı ya da katılımsız gözlem, içerik analizi, söylem analizi veya metin madenciliği.	Araştırmacının katılımcı ya da katılımsız bir şekilde fiziksel alanda gözlem süreci, mülakatlar, fotoğraf çekimi vb.
Araştırma Yöntemi	Nitel araştırma yöntemlerine dahildir.	Nitel araştırma yöntemlerine dahildir.
Araştırmacının Rolü	Araştırmacı, online gruba katılırken kendini ve niyetini açıklayabilir ya da daha nesnel veriler alabileceğini düşünerek kimliğini açıklamayabilir.	Araştırmacı bizzat gözlemler ve görüşmeler yaparak aktif bir şekilde sahada bulunur.

Sosyal Bilimlerde Yeni Bir Yöntem Önerisi Olarak Netnografya: Avantajlar,
Dezavantajlar ve Etik İlkeler

Veri Doğruluğu ve Güvenilirlik	Örneklem grubundaki bireylerin anonim veya sahte kimlik(ler) kullanma riski ile bilgilerin teyit edileme gerekliliği ya da edilememe riski	Araştırmacı sahada bulunduğu için daha güvenilir bilgilerin alınma durumu.
Zaman ve Mekân	Zaman ve mekân sınırlaması yoktur; online platformlarda veri üretimi sürekli olarak gerçekleşir.	Araştırma belirli ve sınırlı fiziksel bir mekânda ve zamanda gerçekleşir.
Etik Konular	Katılımcıların mahremiyeti, etik sorumluluk, onay sorunu ve gizli verilerin kullanımı ile henüz mutabık olunmayan araştırmacının konumu gibi durumlar.	Katılımcı rızasının alınması, araştırmacının etik sorumluluğu.
Avantajlar	Geniş bir yelpazede veri toplama imkânı, zaman ve mekân sınırsızlığının veri toplamak için kullanımı, gündelik hayata aktarılmayan davranış tutumlarının incelenmesi ve ekonomik olma boyutu	Sahayı ve araştırmaya dâhil olanları derinlemesine araştırma imkânı, gerçek hayatın akışkanlığı içinde güncel ve objektif verilerin toplanması.
Dezavantajlar	Sahte hesap kullanıcıların varlığı, anonim kimlikler, çalışma alanındaki bilgi kirliliği ve yüz yüze görüşme eksikliği.	Ekonomik maliyet, zaman ve mekân sınırlılığı, araştırmacının sahada karşılaşılabileceği riskler.

Kozinets (2015, s.79), netnografyanın genel itibarıyla, sanal ortamda aynı kategoride belli miktardaki verinin toplanması ve analiz edilmesi için kullanıldığını ifade etmektedir. Bu yönüyle, etnografya da olduğu gibi araştırılan grubun derin bilgisine ulaşmaya çalışan bir yaklaşımla, netnografya da sanal grupları, çalışma sahası olan dijital alandan elde ettiği veriler üzerinden incelemekte ve onların derin bilgisine ulaşmayı amaçlamaktadır. Benimsediği özellikler bakımından nitel çalışma metodları altında inceleyebileceğimiz netnografya (Beckman ve Langer, 2005a), bir kültür analizi misyonu ile dijital alanların araştırılmasına dayanmaktadır. Ancak netnografya, çalışma sahasının dijital ve sonsuz olması

hasebiyle kendisine spesifik bir grup belirleyerek hareket eder. Araştırmacı belirlediği gruba dâhil olarak çalışma süresince, dijital alandan notlar toplayarak, onların toplu olarak analizini gerçekleştirir. Bu yönüyle veri süresinde araştırmacı, yazılı metinleri, grup üyelerinin mesajlaşmalarını, paylaşımlarını ya da mail verilerini kullanabilir (Beckmann ve Langer, 2005b). Günümüz bağlamında değerlendirdiğinde netnografik bir çalışma yapan araştırmacı, yukarıda ifade edilen materyallerin yanında, üyenin herhangi bir ürüne, yazıya ya da görsele yaptığı yorumları ve puanlandırmayı da kullanabilirken, online görüşmelere/toplantılara katılarak bir gözlem yapma imkanına da sahiptir. Bu yönüyle dikkat edildiğinde teknolojinin gelişmesi ile birlikte netnografik çalışma zemini ve alanı da genişlerken aynı zamanda veri haznesinin zenginleştiğini de söylememiz mümkündür.

Derinlemesine görüşme bireylerin gündelik hayatlarında derin/içkin anlamı ortaya çıkarmak için önemli bir metottur. Bu süreçte açık uçlu sorular, araştırmacıya beklenmedik ama önemli verilerin sağlanması açısından oldukça önemli bir imkân sunar. Bu yönüyle yeni bir kültür inşasına giren internet kullanıcısının derin bilgisinin açığa çıkarılması, araştırmacıya daha derinlikli bir bakış açısı da sunmaktadır (Denzin ve Lincoln, 2013). Bu noktada nasıl ki etnografik çalışmalarda araştırmacı, derinlemesine bilgi elde edebilmek, grup kültürünü anlayabilmek için hedef grubun gündelik hayatına dahil olması, onlarla zaman geçirmesi gerekiyorsa, netnografik yöntemde de benzer bir şekilde araştırmacı, araştırmak istediği sanal gruba dahil olmalı, üyelerin yorumlarını, paylaşımlarını takip etmeli, online toplantılarına katılmalıdır. Araştırmacı bu şekilde hedef kitlenin sanal mecrada ürettiği/inşa ettiği kültürü derinlemesine inceleme ve araştırma imkânı bulabilecektir (Hine, 2000, s. 85). Öyle ki Hogg vd. (2004, s. 244) göre araştırmacı kapsamlı ve detaylı bilgiyi elde edebilmek için hedef dijital grubun bir parçası olmalıdır. Zira araştırmacı ancak bu şekilde derinlemesine bilgiye ulaşabilir.

Netnografik çalışmalarda örneklemelerin zarar görmemesi noktasında araştırmacının azami dikkat etmesi ve verilerini de bu minvalde seçmesi gerekmektedir. Bu yönüyle klasik etnografyadan kısmen ayırabileceğimiz netnografya, neyin veri olarak kullanılıp kullanılamayacağını araştırmacı belirler. Zira etnografik çalışmalarda bilhassa görüşmeler esnasında birey araştırmacı tarafından kullanılmasını istediği bilgiyi daha özenle ve seçerek aktarmaktadır. Bu kısmen de olsa araştırılan kişinin/grubun çalışmada belirleyici bir role sahip olmasını sağlayabilmektedir. Ancak netnografik çalışmalarda belirleyici güç büyük oranda araştırmacının elindedir. Araştırmacı dijital alana aktarılan her bir metni, yorumu, görseli, videoyu veri olarak kullanabilir. Bu da kendi içinde bir takım tartışmaları beraberinde getirme ihtimalini de barındırabilmektedir. Burada

ise araştırmacı, başta bireyin özel hayatının gizliliği ve onun zarar görmemesini birincil kriter olarak her zaman hatırlamalıdır. Araştırmacı bu anlamda yeri geldiğinde haberi kullanmak için izin almayı gündeme getirmeli (Langer ve Beckman, 2005a, s.194) veya verinin önemine inanıyorsa onu, anonim bir kimlik ile aktarmayı düşünebilmelidir (Xun ve Reynolds, 2010, s. 20).

Netnografik çalışmalarda araştırma deseninin hazırlanmasından sonra sahadan en azami verimi ve veriyi alabilmek için bir sahanın/grubun belirlenmesi ihtiyacı doğmaktadır (Prior ve Miller, 2012, s. 508). Ancak bunun özenle ve bilinçli bir seçim sürecinden geçmesi gerekmektedir. Zira araştırmacının çalışmasının önemli argümanlarını toplayacağı bu alan, beklentileri karşılayabilmelidir. Çalışma sahası belirlenirken de Maclaren ve Catterall (2002, s. 323) ifade ettiği gibi araştırmacının pusuya yatması (lurking) elzemdir. Bu şekilde grup hakkında daha detaylı ve nesnel bilgiye sahip olma fırsatı oluşmaktadır. Fox ve Roberts (1999) bu sürecin normal gündelik hayatta araştırmacının gruplara dahil olmasından farklı olmadığını vurgulamaktadır. Ancak kanaatimizce sanal alan, gerçek hayattan daha fazla sürprizlerle doludur. Grubun yeterli veriyi sağlayacak şekilde aktif olup olmadığı, gruba dahil olan kişilerin kimliklerinin gerçek olup olmadığı, kendilerini ne derece sunabildikleri, grubun mahiyetine ne ölçüde uydukları gibi sorular çalışmadan alınacak verilerin kalitesini ve araştırmacının amacını belirleyecek bir durumdur. Bu yüzden araştırmacı, araştırma deseninin temel beklentilerini bulup bulmayacağını sanal gruptaki gözlemlerinden sonra karar vermelidir. Öyle ki bu durum bazen çok uzun zamanı alabilir. Nitekim gerçek hayatın dışarıdan gözlenebilir özelliğinden yoksun olan sanal alan, araştırmacı için en önemli ve zorlu bir sürece tekabül eder. Bu nedenle araştırmacı veri toplayacağını düşündüğü sanal grubu terk etmek zorunda kalabilir ve yeni gruplara bakma ihtiyacı hissedebilir. Bu nedenle netnografik çalışmalarda, alan seçiminin, etnografik çalışmalarda olduğu gibi titiz bir şekilde seçilmesi gerekmektedir. Nitekim, araştırmacı için uygun veri akışı, grubun diline, kültürüne, temel ortak kimlik kodlarına yönelik aşinalık, doğru ve geçerli verilerin toplanması için hayati öneme sahiptir. Ayrıca sınırsız bir mecraya göndermede bulunan dijital alanın, her noktası veri toplama için uygun olmayabilir. Bu nedenle kapsayıcı ve dışlayıcı bir mahiyeti olan alan seçiminde (Burrell, 2009, s. 182), bireyleri bir araya getiren temel ortak kodlara dikkat edilmeli ve gerektiği takdirde belli bir dönem aralığı seçilmelidir.

Netnografik çalışmalarda araştırmacı sanal ortamlarda kurgulanan/inşa edilen kimliklere her daim kuşkulu yaklaşmalıdır. Bu alanın bireye gerçek hayatı yansıtmayan bir kimlik inşa etme fırsatı vermesi itibarıyla de araştırmacı yaş, cinsiyet, coğrafya gibi demografik bilgiler üzerinde bir değerlendirme yaparken daha dikkatli olmalıdır. Nitekim bireylerin mevcut yaşı değil de olmak istediği

yaşını veya diğer demografik özelliklerini de değiştirme potansiyeli oldukça yüksektir. Bu durum online kullanıcıların karşı taraftaki kullanıcıları etkileme noktasında bir düşünce ile kendini gerçek hayatta olunduğundan daha farklı sunma durumunu ve riskini de gündeme getirebilmektedir (Kretz, 2010, s. 394: Gibbs vd. 2006, s. 153). Jensen Schau ve Gilly'in (2003, s. 387) de ifade ettiği gibi kullanıcıların ideal bireyi inşa edebildiği bu ortamlarda yanlış bilgileri de verme potansiyellerinin yüksek olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla her zaman sanal alana aktarılan kişilerin gündelik hayatta bir karşılığının olmadığı da hatırlanmalıdır.

Netnografyada sahanın sosyal bilimlerde kullanılan diğer yöntemlerinkinden farklı olduğuna da dikkat etmek gerekir. Nitekim sosyal bilimlerde çalışma sahası olarak tabir edilen somut mekân, burada soyut bir düzleme çekilmiştir. Bununla beraber çalışmaya dahil edilen kişilerin zaman ve mekan kavramından kopmaları onların tek bir mekan ile sınırlı olmadığını ve olmayacağını da göstermektedir. Bu bağlamda sanal ortamda inşa edilen gruplarda mekan açısından bir homojenlikten bahsetmek mümkün değildir. Öyle ki, kimlikler ve aidiyetler soyut alanda bir araya gelmekte ve kimlik kodları/hassasiyetler/kültürler çerçevesinde faaliyetler gerçekleşmektedir. Nihayetinde paylaşımlar, tartışmalar, misyon ve vizyon gibi gündelik hayatımıza yön veren durumlar, bu noktada tekrardan inşa edilebilmektedir. Zira sanal mekân sunmuş olduğu imkânlar ile kullanıcıların gündelik hayat aktivitelerini yeni bir alana taşımalarına imkân tanımaktadır. Bu alanın tartışma, fikir alışverişi, sosyo-politik gelişmelerin müzakere edilmesine zemin sunmasından dolayı Jones'ın (1997) tabiriyle *yeni kamusal alan* (new public space) olarak tanımlamaya müsait bir özellik de sergilemektedir. Hatta buradaki kamusal alanın gündelik hayatın kamusal alanından daha demokratik bir özellik sergilediğini ifade etmek de mümkündür. Nitekim sanal alanda bireylerin konuşma ya da yazma imkanlarının genel olarak eşit olması kullanıcılara kendilerini ifade etme fırsatı vermektedir. Bu yönüyle sanal kamusal alan, demokrasinin gelişimine önemli katkıları olan yeni bir alana işaret eder (Papachariss, 2002, s. 11). Bu noktada netnografik çalışmalar, daha gerçekçi sonuçların elde edilmesini de sağlayabilmektedir.

Kozinets'e (2010, s. 98) göre netnografik çalışmalarda çalışılmak istenen gruba yönelik veriler farklı şekillerde toplanmaya müsaittir. Birincisi araştırmacının elde etmek için çaba sarf etmesine gerek kalmadan doğrudan dijital alandan kopyalayarak elde ettiği verilerdir. Bu veriler araştırmacının genel bir değerlendirme yapmasına, olaylar arasında bağlantı kurmasına imkân verir. İkinci olarak, araştırmacının bizzat katılımını gerekli kılan, mesajlaşma, mailleşme, gibi yollarla elde edilen verilerdir. Bu verilerde araştırmacı yeri

geldiğinde durumun detaylandırılmasını isteyebilirken, konunun daha derinlemesine incelenmesini mümkün kılabilir. Diğer bir veri kaynağı ise, araştırmacının gözlem yolu ile dijital alanda elde ettiği verilere dayanmaktadır. Araştırmacı gözlem süresince üyeler arasındaki etkileşimi dikkatle izleyerek gerekli notları almaktadır. Bu noktada sahadan farklı yollarla elde ettiği verileri birleştiren araştırmacı, hedef grup hakkında daha detaylı ve genel bilgileri elde edebilmektedir. Bunların yanında araştırmacı online toplantılara, tartışmalara gözlemci-katılımcı olarak dahil olabilirken grup bilgisini, kültürünü ve üyeler arasındaki iletişimin bilgisine ulaşabilmektedir.

Netnografyada, bu teknikler ile sanal alanlardaki görsellerden, metinlerden, gözlemlerden ve yazışmalardan toplanan veriler detaylı bir şekilde gözden geçirilip elendikten ve kategorik bir ayırıma tabi tutulduktan sonra analiz edilir (Hakken, 1999; Mitra ve Cohen, 1999). Bu bakımdan etnografyada olduğu gibi, bireylerin davranışlarının doğal incelenmesi söz konusu olamaz. Bunun yerine kullanıcıların belli bir düşünme ve muhakemeden sonra meydana geldiği kabul edilen düşüncelerine odaklanılır. Bu yönüyle etnografya ve netnografya çalışmalarının analizi temel anlamda birbirinden ayrılır. Nitekim bu farklılığın görüşme noktasında da belirgin bir şekilde ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür. Etnografik çalışmalarda bireyler ile yüz yüze gerçekleşen çalışmalardan farklı olarak netnografya da görüşmeler teknolojik bir ara yüz ile gerçekleşmektedir. Bu kapsamda son dönemlerde teknolojik gelişmelerin etkisi ile özellikle sosyal bilimlerde bilim üretim alanlarının değişmesi ile veri toplama yöntemlerinin de değiştiği görülmektedir. Sosyal ilişkilerin mekânsal ve boyutsal değişimine işaret eden bu dönüşümler, doğal olarak sosyal bilimlerde daha önce kullanılan geleneksel yöntemleri de bazı noktalardan işlevsiz kılmaktadır. Bu yönüyle yeni alan doğal olarak veriyi ve veri toplama tekniğini de dönüştürmektedir.

Netnografyanın Avantajları ve Araştırmacıya Sunabildikleri

Gerek akademik gerekse de güvenlik konularında, yöneticilerin dikkatini çekmeye başlayan sanal mekân, sınırsız bir alanın kapılarını açmaktadır. Bir taraftan var olanın yansıması olarak bireyin/toplumun anlaşılması diğer taraftan olası tehlikeleri bertaraf etmek için önemli bir zemin sunan bu alan, yeni bir yöntemi de gerekli hatta zorunlu kılmaktadır. Bu denli gündelik hayatımızın bir parçası haline gelmiş konulara eğilen yöntemin, kuşkusuz araştırmacıya da sunduğu bir takım avantajları mevcuttur. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, netnografya, araştırmacının çalışma grubunu gerçek dünyanın bütün karmaşıklığından soyutlayarak belli kodlar etrafında incelenmesini mümkün kılar. Öyle ki, birçok boyutu ile yaşadığımız gündelik hayat, yeri geldiğinde acıyı,

özlemi, sevgiyi, üzüntüyü, mücadeleyi, ağlamayı, gülmeyi vb. duyguları aynı alanda yaşamaya imkân verirken; netnografya çalışmalarında araştırmak için seçilen gruplar, genel olarak bu kategorilerin herhangi birine veya ikisine odaklanan duyguların yoğunlaştığı mecralara dönüşmektedir. Dolayısıyla bireylerin spesifik amaçları için kurdukları bu yöndeki farklı grupların fonksiyonları birbirinden ayrılabilir. Bu yönüyle bir grup kullanıcıların sadece eğlence ihtiyacını giderirken, bir diğer grup kültürel değerlerini yaşatmak için kurulabilir. Bu anlamıyla netnografyada verilerin toplanması süreci daha bütünlüklü olabilir.

Kozinets (1998, s. 5) etnografyanın üç çalışma alanı için avantajlı olduğunu vurgulamaktadır. Birinci olarak, netnografya dijital alana aktarılan ancak gündelik hayatta farklı nedenlerden dolayı görünür ol(a)mayan, fark edemediğimiz grupların çalışılması için önemli bir yöntem dönüşmektedir. Zira hâkim kültürün, siyasetin, değerlerin baskısından dolayı gündelik hayatta var olamayan, kendini ifade edemeyen dışlanan grubun siber alanı kullanarak ortaya çıkması çok daha muhtemeldir. Nitekim bu siber alan bireylere sınırsız bir hareket alanı sunarken, yeni kurgusal ya da gerçek kültürlerin de ortak paydada bir araya gelmelerine imkân vermektedir. Bu yönüyle fiziksel hayatta görünür olmayan grupların incelenmesi bazı açılardan oldukça önemli olabilir. Dolayısıyla dijital alandaki çalışmalar bazen tehlikesiz ve şiddet içermeyen gruplara ve onların derin bilgisine yoğunlaşabilirken bazen de “tehlikeli” “dışlayıcı”, ötekileştirici, şiddet içerikli grupların ifşasının sağlanmasına da imkân verebilir. Burada özellikle sanal medyada bir araya gelerek belli sınıflara yönelik kin ve nefreti barındıran bu tür gruplar, gerçek dünyanın ötesinde bir anlama ve mekâna sahiptirler. Birbirlerini şiddet konusunda örgütleyen, motive eden bu tür gruplar gerçek hayata yansısı ile çeşitli sonuçları olabilmektedir. İkinci olarak Kozinets’e göre bu yöntem ile siber alanda üretilen kültürleri inceleme fırsatı buluruz. Bu şekilde içine doğduğumuz verili kültürden ziyade siber alanda yeni baştan üretilen kültürlerin anlaşılması için zemin ve teknik sunulmaktadır. Üçüncü olarak ise, gündemdeki konuların dijital alana yansımalarını ve nasıl yeniden kurgulandıklarını inceleyebiliriz. Bu yönüyle netnografya, etnografyanın ötesinde yeni imkanlar sunmaktadır. Zira klasik etnografya fiziksel alana yansıyan boyutuyla toplumu anlamaya odaklanırken, netnografya daha geniş bir ölçekte gündelik hayatta farkına var(a)madığımız, çoğu zaman gözden kaçan ya da kaçırılan grupları ve toplulukları anlamamıza da imkân vermektedir.

Netnografik yöntem araştırmacıya araştırdığı günün öncesinde ne olduğunu dijital alana aktarılan video, metin, yorum gibi farklı kaynaklardan anlama ve bunlardan kapsamlı ve nesnel bir çalışma yapma imkânı sunmaktadır.

Bu şekilde araştırmacı, sadece araştırmaya başladığı günden itibaren değil, hedef kitlenin geçmiş dönemlerde ne tür yorumlar yaptığını, eğilimlerini, düşüncelerini de hesaba katarak genel bir grup analizi ortaya koyabilmektedir (Tunçalp ve Lê, 2014, s. 60). Diğer bir ifade ile netnografik çalışmalarda araştırmacı, sanal alana aktarılan metin, yorum ya da görseller üzerinden geçmişin verisine de ulaşabilmektedir. Bu şekilde bugünün dün ile bağlantısının daha kolay bir şekilde kurulmasına imkân veren bu durum, araştırmacının süreklilik ilkesince kopukluklar yaşamadan toplumsal gerçekliği araştırılmasına imkân verir.

Veri toplama aşamasında da netnografik yöntemin avantajları öne çıkmaktadır. Araştırmacı kullanacağı yorum, düşünce veya tartışma yazılarını kopyalayabilir. Bu durum ise araştırmacıya kısa zamanda önemli ve kapsamlı verilere erişme avantajı sunmaktadır (Kozinets, 2002, s. 44). Etnografyaya göre daha az zaman alan netnografya, araştırmacının daha kısa zamanda daha fazla bireye ulaşmasını da mümkün kılarak, görüşme tekniğinin kısa zamanda ve daha az maliyetle uygulanmasını sağlayabilmektedir (Xun ve Reynolds, 2010, s. 19). Aynı şekilde fiziksel mekândan bağımsız olması hasebiyle belirli konular etrafında fikirlerin toplanması ve bu nedenle çalışma konusu için verinin üretimi oldukça hızlı olması netnografya için önemli bir avantaj olarak görülebilir. Ayrıca online ortamlardaki görüşmelerin başka kişilerin etki alanına kapalı olması hasebiyle gerçekliğe daha yakın ve daha nesnel verilerin üretimi mümkün olabilmektedir.

Netnografyanın Dezavantajları veya Aşamadıkları

Sanal ortamda inşa edilen gruplar ve kültürler gerçek hayattakinden çok daha çeşitli ve farklı olabilmektedir. Bu noktada araştırmacının veri sahası olarak belirlediği gruplarının temsil gücünün ne kadar olduğuna yönelik bir eleştiri zemini doğmaktadır (Belz ve Baumbach, 2010, s. 306). Nitekim gerçek hayattan elde edilen veriler kısmen ve temkinli de olsa diğer grup üyeleri hakkında bir fikir verme potansiyelini kendi içinde barındırır. Ancak sanal ortamdaki parçalı grupların gerek kurgu olmasının muhtemel olması gerekse de küçük olması hasebiyle genelleme noktasında birtakım tartışmaları gündeme getirmektedir. Nitekim Kozinets (2002, s. 65) çalışmanın bu tür risklerini bertaraf etmek için sanal ortamdan elde edilen verilerin desteklenmesi maksadıyla gerçek hayattan da örneklemeler seçilerek desteklenebileceğini öne sürmektedir. Bu yönüyle araştırma sonuçlarının bu muhtemel riskini göz önünde bulundurarak olası problemleri bertaraf etmek için farklı çevirim içi-çevirim dışı gruplardan da destek ve teyit alınması da gerekebilmektedir. Nitekim sanal medya kullanıcılarının kendilerini sahte/kurgusal kimlikler veya takma isimler (*pseudonymous identities*)

üzerinden ifade ettiği gibi (Gibs vd, 2010; Ellison vd. 2017), sanal ortamdaki kimliğin bazen beklenti içinde olabileceği ve bu nedenle ideal özellikler ile donatıldığı ihtimalini de göz önüne alarak (Frankel ve Siang, 1999, s. 5) araştırmanın daha detaylı yapılması beklenebilir. Bu noktada kullanıcının kimliğinin gerçek hayatta bir karşılığının olup olmadığını tespit etmek durumunda kalmak, netnografya çalışmalarının dezavantajları arasında görülmektedir. Ancak diğer taraftan kişilerin dijital alana aktardıkları bu kimliklerinin gerçek olması durumunda yeni risk kapılarının açılacağını da düşünmek gerekiyor. Nitekim netnografyada verilerin sanal ortamdan alınması ve isteyen kişilerin sanal ortamlarda bulunan bu yazılara ulaşma durumu kişileri zor durumda bırakabilmektedir (King, 1996, s. 119). Öyle ki, bazı durumlarda kişinin düşüncelerinin ondan habersiz alınması analiz edilmesi ve yayınlanması bu araştırma yönteminin dezavantajı olarak görülebilir.

Kozinets (2010, s.129) de bu bağlamda netnografyanın beş farklı dezavantajını vurgulamaktadır. Birincisi, internet alanının sınırsız miktarda kaynağa sahip olmasından dolayı, araştırmacı gördüğü her bir bilgiyi/belgeyi toplama eğilimindedir. Bu da sonraki süreçte ayıklama ve kategorilendirme noktasında bazı problemler ile araştırmacının odaklanmak istediği noktanın gözden kaçmasına neden olabilmektedir. İkinci olarak, dijital alanda literatür taramasının kolay olması, kendi içerisinde bazı durumlarda istenilenin gözden kaçmasına, ancak istenmeyen ön plana çıkmasına ve süreç içerisinde bir probleme dönüşmesini beraberinde getirebilmektedir. Üçüncü olarak, kaynak elde etmenin kolay olması, onları kaybetme noktasında bir problemi de doğurduğu ile ilgilidir. En küçük bir hata, geniş bir kaynağı, emeği boşa çıkarabilmektedir. Bu durum araştırmacının her daim dikkatli olmasını gerektirmektedir. Dördüncü olarak, bilgisayar sisteminin araştırmacıyı kodlama tuzağına (*the coding trap*) düşürme ihtimalidir ki, araştırmacı elde ettiği devasa veriyi depolamaya çalışabilir. Beşinci olarak, bilgisayar ortamı araştırmacıya önemli oranda verileri kategorik değerlendirme zemini sunabilir. Ancak bu durum bireyin artık kendi başına bir fikir geliştirmesi önünde bir engele de dönüşebilir. Öyle ki günümüzde yapay zekâ tabanlı yazılımların kullanıcıya sunduğu olanaklar düşünüldüğünde bireyin düşünme yeteneğinden dahi uzaklaştığı ve fikir üretme noktasında nasıl da pasifize edildiğini göstermektedir. Bu yönüyle farklı fikirlerin üretilmesine, dönüştürülmesinde önemli bir veri kaynağına dönüşen sanal alan, sunduğu imkanların yanında önemli oranda bir dezavantajlılık ve yeni problem kaynakları ürettiğini de hatırlamak gerekir.

Sanal gruplar çok büyük oranda ortak bir duygu, düşünce veya kimlik etrafında bir araya gelme durumundadırlar. Özellikle işletmeler için düşünüldüğünde “değerlendirici” konumundaki tüketiciler farklı kültürel ve sosyal

sermayelere sahip oldukları için kopuşlar çok hızlı olabilmektedir. Bu yönüyle akışkan ve esnek bir ortaklık bünyesinde bir araya gelen bu kişilerin tüketim ürünleri kapsamında birleşmeleri, onları diğer hedef odaklı gruplardan ayırmaktadır (Kozinets, 1999, s. 254; Brown vd, 2007, s. 3). Diğer taraftan etnografiya çalışmalarında araştırmacı, dahil olduğu grubun gündelik hayatındaki tutum ve davranışlarını doğal ortamı içinde inceleyebilme imkanına sahiptir. Ancak netnografiya çalışmalarında sahanın nispeten daha kontrollü ve yapay tutumlarının olma ihtimalinin yüksek olduğunu hatırlamak gerekir. Ayrıca netnografik çalışmalarda verilerin sanal ortamdan alınmasından kaynaklı olarak bireylerin deşifre problemi olabilmektedir (Kozinets, 2002, s.62). Bu noktada kişisel düşünceleri ve fikirleri alınan bireylerin başka kişiler tarafından hedef gösterilme durumu söz konusu olabilir. Bununla beraber kullanıcılar, psikolojik olarak baskı hissetme ve verilerin yayınlanması sonrasında çeşitli risklerle karşı karşıya kalabilirler (King, 1996: 119). Bu durum netnografik çalışmaların araştırdığı grup veya bireylere göre farklılık göstermekle beraber, veri toplamayı daha titiz olmayı gerektirirken bu süreci daha riskli kılabilir. Ayrıca netnografik çalışmaların odaklandığı grubun ve grup üyelerinin sınırlı olması bir dezavantaj olarak görülebilir (Kozinets, 2002, s. 62). Başka bir ifadeyle, çalışmaya dâhil edilen kişilerin sınırlı olması, çalışmanın da sınırlı ve genelleştirme noktasında daha temkinli olunasını gerektirmektedir.

Netnografik çalışmaların önemli dezavantajlarından birisi de dijital alana aktarılan bilgilerin gerçek hayattan *damıtılmış olan* ile sınırlı olmasıdır. Daha açık bir ifade ile bireyler gündelik hayatlarının sadece belli bir kısmını dijital alana aktarma ve bu noktada da seçici olma eğilimindedirler. Bundan dolayı araştırmacının hedef kitle hakkında yeterli oranda bilgi sahibi olmak için etnografik çalışmadan daha fazla zaman harcaması gerekebilir. Gündelik hayat üzerinden düşündüğümüzde, sanal alanda bireyin geçmişte ne tür bir eğilime sahip olduğunu tahmin edebiliriz. Ancak bu düşüncelerin zamanla değişebilme ihtimalini göz önünde bulundurarak, bazen dijital alana aktarılanları fevri bir yansıma olarak düşünmek de mümkündür. Bu nedenle araştırmacı elde edebildiği çeşitli ancak gündelik hayata göre sınırlı verinin derin bilgisine ulaşmak için çalışmasını görece daha uzun bir zamana yaymak durumunda kalabilir.

Yukarıda vurgulandığı üzere netnografiya çalışmaları çoğunlukla tüketim eğilimlerini anlamak ve pazarlama stratejilerini geliştirmek amacıyla yapılmaktadır. Ancak burada özellikle pazarlama sektöründe geri dönütlerin sayfa veya ürün sahibi tarafından da kullanılma durumu olduğunu unutmamak gerekir. Satıcıların sattıkları ürünlerin daha fazla kişi tarafından alınması amacıyla sahte (fake) hesaplar üzerinden kişileri yanıltıcı yorumlar yaptırabilmektedir. Bu nedenle pazarlama sektörünün netnografik çalışmalarda

bu hususu dikkate alması ile veri kaynaklarının seçimi noktasında daha hassas davranılması gerekliliğini hatırlatmak gerekir.

Netnografik Çalışmalarda Etik İlkeler ve Tartışmalar

Netnografik çalışmalarda sahanın araştırmacıyı görünmez kılması, farklı formlar veya üretilen kimlikler ile veri toplanması, alanın dijital ve sınırsız boyutu yeni etik tartışmaları da gündeme getirmektedir. “Hangi verilerin toplanması etik problemleri doğurur?”, “Araştırmacının veri toplama sürecinde nasıl bir konumda kalması gerekir?”, “Hangi bilgiler ifşa edilebilir ve kullanılabilir?”, “Hedef kitle araştırmacının farkında olmalı mı?” gibi sorular netnografya çalışmaları ile gündeme gelmektedir. Ancak internet tabanlı verileri kullanmanın nasıl bir prosedür gerektirdiğine yönelik çalışmalar 1990’lardan beri devam etmesine rağmen (Buchanan 2006, s. 14 Pritchard, 2012 s. 191; Kozinets, 2010: s. 6, 136), bu alanın halen etik boyutu üzerine bir konsensüsün olmadığını (Kozinets, 2010, s. 6), ancak bunun hali hazırda yapılan çalışmalar (bkz. AOIR²) ile netlik kazanacağı söylenebilir. Buna karşın daha önceki yöntemlerde dikkate alınan temel kriterler etrafında bir araya gelmek ve etik kuralları tespit etmek mümkündür. Bu yönüyle netnografik çalışmalarda daha önceki yöntemlerde göz önünde bulundurulmuş, özel hayatın gizliliği, ayrımcılık ve dışlamaya yönelik ifadeler, fiziksel ya da psikolojik sağlığı tehdit edici durumlar/söylemler, kişinin özel hayatının gizliliğine saygı, var olan bilgilerin çarpıtılması ya da genel olarak yayımlandığında bireyin/grubun/topluluğun zarar görmesine neden olacak ifadelerin kullanılmaması gerekir. Çalışma, bilimsel kaygılar, nesnel bilginin üretimi ile çalışmaya dâhil olan kişilerin mutlak iyiliğini ve güvenliğini korumak esasıyla yapılmalıdır.

Netnografya yöntemini geliştiren Kozinets (2002, s. 66), bu yöntemin etik kurallarını da dört madde altında incelemektedir. Ona göre araştırmacı ilk olarak, kendi kimliğini ve amacını açık bir şekilde ortaya koyarak grup üyelerini bu noktada aydınlatmalıdır. İkinci olarak araştırmacı kişiler hakkında kullanacağı bilgilerin gizliliği ve anonimliği noktasında araştırmaya katılanları ikna etmelidir. Böylece bireyler ifade ettikleri düşünceleri yüzünden risk alma durumunu ortadan kaldıracaklardır. Üçüncü olarak araştırmacı araştırdığı grubun geri dönütlerini beslemeyen bir tutum sergilememelidir. Daha açık bir ifade ile, araştırmacı tartışmaların yönünü tayin etmemeli ve bu noktada polemiğe girmemelidir. Dördüncü olarak, araştırmacı özel ve kamusal alan arasında ayrı bir yer edinmelidir. Bu durum ise araştırmacının grup üyeleri ile iletişim kurarak onların bilgilerini kullanacağına yönelik bilgilendirmeyi vermesini ve izin almayı gerekli

² <https://aoir.org/about/> (Erişim tarihi: 09.05.2025).

kılmaktadır. Ancak her ne kadar yöntemi geliştiren Kozinets bu anlamda bir çerçeveye ortaya koymaya çalışsa da sonraki çalışmalarda bu ilkeler yeniden tartışmaya açılmıştır. Örneğin Langer ve Beckman'ın (2005a) dijital alana aktarılan veriler için tekrardan izin almanın gerekli olmadığı vurgusuna mukabil, hassas çalışmalarda durumun farklı bir şekilde değerlendirmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Ya da King'e (1996, s. 122) göre kamusal alana bırakılan bir düşünce yazısı artık kişisel olmaktan çıkmış ve bilimsel amaçlar için kullanıma müsaittir.

Sanal alandaki bütün hareketlerin, kelimelerin, etkileşimlerin kayıt altına alınma durumundan dolayı, hangi boyutların araştırma için kullanılabileceği konusu da önemli bir soru işareti olarak öne çıkmaktadır. Nitekim bireyin kayıt altına alınabilen bütün bu benliğinin/kurgusunun, tutum ve davranışlarının bilimsel araştırmalarda kullanımı için dahi olsa, bireyi rahatsız eden bir boyutu olma durumu mümkündür. Bazı araştırmacılara göre bireyin sanal alana aktardıkları her şeyin onların rızası dâhilinde olduğu ve dolayısıyla dışarıdan kullanıma müsait bir hale geldiği vurgulansa dahi bunun geniş kapsamlı düşünülmesi gerekmektedir (Kozinets, 2010, s. 137). Nitekim bu tür çalışmalarda bireyin kurgusal da olsa mahremiyet ve özel hayatının gizlilik hakkının korunması gerektiğine yönelik tutum, hâkim olmalı ve araştırmacı böyle bir riski minimize etmeye çalışmalıdır (Buchanan 2006, s. 15).

Ancak fiziksel alana referans ile ortaya konulan bu tartışmaların ötesinde netnografik çalışmalarda etik ile ilgili yeni problemlerin de ortaya çıktığını ifade etmek gerekir. Bunlar daha çok, bireyin kişisel bilgilerinin gizliliğinin nasıl muhafaza edileceği, güvenilirliğin nasıl test edileceği, aktarılan kimliklerin gerçek mi kurgusal mı olduğu soruları etrafında toplanmaktadır (Skageby, 2007, s. 287-288; Xun ve Reynolds, 2010, s. 20). Dijital alandaki verilerin nasıl ve hangi şekilde kullanılabileceğine yönelik yasal zemin, günümüzde her ne kadar referans noktasını fiziksel alandan alsa da yakın gelecekte buna yönelik yeni düzenlemelerin olacağını ifade etmek mümkündür. Bilhassa, bireyin kendi rızasıyla dijital alana aktardığı, özel alandan çıkarıp kamulaştırdığı bir bilginin başka kaynaklar tarafından nasıl ve ne kadarının kullanılabileceğine yönelik tartışmaların günümüzde artık önemli bir yer tuttuğunu göz önüne aldığımızda bu yöndeki beklentinin de arttığını söyleyebiliriz. Nitekim bireyin kendi rızasıyla kamusal alana mal ettiği bir bilginin kullanılmasının tartışmalı bir konu olduğunu ifade eden Beaven ve Laws (2007, s. 130) bunun halen gelişim sürecinde olduğuna dikkat çekmektedir. Bu anlamda Kozinets'in (2002) ifadesiyle dijital alana aktarılan bireyin kimliğinin ve düşüncesinin özel mi kamusal mı noktasında bir ayırımda bulunmayı gerektirmekte ve zamanla çözülmeyi bekleyen sorunlar arasında yer almaktadır. Ancak bu durum netnografik yöntemin kendi sınırlarını

belirlemesi ile olacak bir durum olmaktan öte, kişisel verilerin korunmasına yönelik tartışma zemininde yönetim organlarınca sınırların belirlenmesi ile netliğe kavuşacağı kanaatindeyiz. Zira sanallığın, zamanı ve mekânı geçersiz kılan özelliği ile küresel ölçekte yeni bir tartışma zemini inşa ettiği hatırlanmalıdır.

Sonuç

Netnografi, teknolojik bir ara yüz ile oluşturulan online grupların çalışılmasını mümkün kılan bir araştırma yöntemidir. İnternet kullanıcılarının algı, karar ve eğilimlerini tespit etmeyi amaçlayan bir yöntem olarak netnografya, etnografyanın online gruplara uyarlanışına işaret etmektedir. İlk olarak 1990'lı yıllarda Kozinets tarafından tüketici davranışlarını incelemek amacıyla geliştirilen yöntem, geçen süreçte sosyal bilimlerin farklı bilimlerinde de kullanılmaya başlandı. Özellikle gündelik hayatın simetrisinin ve bazen de daha fazlasının inşa edildiği dijital alan, sosyal bilimciler için yeni çalışmalarını zorunlu kılmaktadır. Nitekim sosyoloji, turizm, psikoloji, iletişim, coğrafya gibi alanlarda sosyal bilimlere önemli bir veri hazinesi sunan dijital alan, toplumun ve toplumsallığın anlaşılması noktasında artık hayati bir öneme sahiptir. Bu yönüyle iletişim teknolojilerinin gelişimi ile her geçen gün kendini yenileyen ve bireyin gündelik hayatını daha da derinden etkileyen dijital alan, araştırmacılar için önemli veri kaynakları sunmaktadır. Kendi içerisinde gerek alt üst ve kurgusal kültür öğelerini görebileceğimiz bu alan, gerçek gündelik hayata paralel bir zemin hazırlamaktadır. Böylece ilk olarak tüketici davranışlarının analiz edilmesi amacıyla geliştirilen netnografya, son dönemlerde artık neredeyse bütün kültürel tutumların görüleceği ve analiz edilebileceği bir yöntem dönüşmektedir.

Sanal gruplar, aynı fikirde ya da benzer hassasiyetlere/kimlik kodlarına sahip kişilerin gerçek hayata paralel veya kurgusal boyutlarla bir araya gelerek dijital zeminde oluşturdukları gruplara işaret etmektedir. Kısa zamanda ve ekonomik olarak gerçekleştirilebilen netnografya, alandan daha detaylı bilgi toplamayı mümkün kılan tekniklere sahiptir. Bununla beraber gerçek hayatın yapmacıklığından sıyrılma imkânı vermesinden dolayı daha doğal ve gerçek düşüncelere ulaşmayı mümkün kılması açısından bilimsel verilerin üretilmesine uygun bir zemin sunmaktadır.

Günümüz iletişim teknolojilerinin yaygın ve etkileyici boyutu düşünüldüğünde birçok noktada avantaj sağlayan netnografyanın bazı noktalarda dezavantaja dönüşen özelliklerinin de olduğunu vurgulamak gerekir. Henüz bir söz birliğine varılmasa dahi, araştırmacının grupta kendi kimliğini ve niyetini açıklaması çalışmanın nesnel veriler toplamalarının önüne geçebilmektedir. Diğer bir ifade ile araştırmacının, grupta kimliğini ve niyetini

açıklaması, yapay verilerin dijital alana aktarılmasına neden olabilir. Ayrıca ortamın, araştırmacının veya farklı etmenlerin etkisinden uzaklaşmasına olanak tanıyan netnografik yöntem, bireylerin bu alanı manipüle etmesine de imkân verebilmektedir. Nitekim kimliğin farklı kullanıcı adları ile saklanması, sanal gruplarda dezenformasyona neden olabilmektedir. Ayrıca netnografik çalışmalarda veri olarak kullanılabilir yüklü miktarda envanter olduğu için bunların hangisinin gerçek anlamda çalışma kapsamına girip girmediği, hangisinin önemli ya da önemsiz olup olmadığı araştırmacı için bir handikaba dönüşebilir. Bu nedenle veri potansiyeli olan yazı veya görsellerin ayıklanması süreci araştırmacı için zaman noktasında bir dezavantaj olarak görülebilir.

Günümüz bilimsel çalışmalarında oldukça önemli bir noktaya konumlandırılan etik boyut, kuşkusuz yeni yöntem denemelerinde de önemini muhafaza etmektedir. Öyle ki, mahremiyet olgusunun yeniden gözden geçirildiği, sınırların bulanıklaştığı, değerlerin tekrardan tartışmaya açıldığı sanal mecralarda, etik boyutun çok daha önemli bir yer tutacağını ifade etmek mümkündür. Ancak tüm bunlara rağmen, hali hazırda netnografya çalışmalarının etik ilkeleri noktasında bir konsensüsün olmadığını vurgulamak gerekir. Buna rağmen akademik çalışmalarda göz önünde bulundurulması gereken prensiplerin netnografya çalışmalarında da dikkate alınması yönünde bir eğilimin olduğu kabul edilmektedir. Özellikle, bireyin özel hayatının gizliliği, mahremiyet hakkı, dışlayıcı ve ötekileştirici ifadeler ya da var olan bilgilerin çarpıtılması noktasında mevcut etik ilkelerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu yönüyle klasik yöntemlerde dikkat edilen etik kurallara uyma ve yeni tartışmalı sorularda da genel bir konsensüse varana kadar verilerin daha titiz bir şekilde kullanılması gerektiği ortadadır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Kaynakça

- Aksoy, L. (2013). How do you measure what you can't define? The current state of loyalty measurement and management", *Journal of Service Management*, 24 (4), 365-381.
- Akturan, U. (2007). Tüketici davranışlarına yönelik araştırmalarda alternatif bir teknik: etnografik araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6 (17): 237-252.
- Baki, Z. S. (2014). *İnternet folkloru/netlore bağlamında sözlü kültürün dönüşümüne netnografik yaklaşımlar: Katılımcı sözlük örnekleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Beaven, Z. & Chantal L. (2007). Never let me down again: loyal customer attitudes towards ticket distribution channels for live music events: a netnographic exploration of the us leg of the depeche mode 2005–2006 world tour, *Managing Leisure*, (12), 120–142.

- Beckmann, S. C. & Langer R. (2005b), Netnography: Rich insights from online research, https://stosowana.wordpress.com/wp-content/uploads/2010/10/670005_beckmann_langer_full_version.pdf
- Belz, F. M. & Baumbach, W. (2010). Netnography as a method of lead user identification, *Creativity and Innovation Management*, 19 (3), 304–313.
- Brown, J., Broderick, A. & Lee, N. (2007). Word of mouth communication within online communities: conceptualizing the online social network, *Journal of Interactive Marketing*, 21 (3), 2-20.
- Buchanan, E. (2006). Introduction: Internet research ethics at a critical juncture, *Journal of Information Ethics*, 15(2): 14-17.
- Burrell, J. (2009). The field site as a network: A strategy for locating ethnographic research, *Field Methods*, 21(2), 181–199.
- Büker, Z. (2014). Etnografi ve çevrimiçi etnograf, *Yeni medya çalışmalarında araştırma yöntem ve teknikleri içinde*, Mutlu Binark (Der.). Ayrıntı Yayınları, 123-170.
- Castells M. (1996). *The rise of the network society*. Cambridge, MA: Blackwell
- Cebeci, G. & Küçükkancabaşı Esen, S. (2017). Netnografi yöntemi, kullanılarak arabesk ve Türk sanat müziği sanal topluluklarının incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 18 (1): 129-142.
- Cengiz, H. & Başaran, S. (2016). Cep telefonu kullanıcılarının tüketici tecrübelerinin değerlendirilmesi: Online tüketici yorumları üzerine netnografik bir inceleme. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 8 (1): 73-92.
- Coleman, G. (2010). Ethnographic approaches to digital media. *Annual Review of Anthropology* 39: 487–505.
- Dahan, Y. G. S., & Levi, A. E. (2012). Netnografya: Sosyal mecralarda tüketici araştırmaları üzerine yeni bir metot. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(3), 33-54.
- Denzin, N. & Lincoln, Y. (2013). The discipline and practice of qualitative research, Denzin, N. & Lincoln, Y. (eds.), *Collecting and Interpreting Qualitative Materials* (s. 1-44) Sage: Thousand Oaks, CA.
- Ellison, N., Heino, R., & Gibbs, J. (2006). Managing impressions online: Self-presentation processes in the online dating environment. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 11(2), 415–441.
- ESCOBAR, A. (1994). Welcome to cyberia: Notes on the anthropology of cyberculture", *Current Anthropology*, 35(3), 311-231.
- Eşitti, B. (2018). Bir netnografya bakışı ile helal turizm deneyimi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 6 (1), 54-67.
- Fox, N. & Roberts, C. (1999). GPs in cyberspace: the sociology of a virtual community, *The Sociological Review*, 47 (4), 643-71.
- Frankel, M. S. & Siang S. (1999). Ethical and legal aspects of human subjects research on the internet, American association for the advancement of science (AAAS), A Report of a Workshop June 10-11, <http://www.aaas.org/spp/sfrr/projects/intres/report.pdf>,

- Gibbs, J. L.; Nicole B. E., & Rebecca D. H. (2006). Self-Presentation in online personals the role of anticipated future interaction, self-disclosure, and perceived success in internet dating. *Communication Research*, 33 (2), 152-77.
- Hakken, D. (1999). *Cyborgs @ Cyberspace?* New York: Routledge.
- Heinonen, K. & Medberg, G. (2018). Netnography as a tool for understanding customers: implications for service research and practice. *Journal of Services Marketing*, (6). 657-679.
- Hine, C. (2000). *Virtual ethnography*, Sage Publications, London.
- Hine, C. (2005). Virtual methods and the sociology of cyber-social-scientific knowledge. C. Hine (ed.), *Virtual Methods Issues in Social Research on the Internet* içinde (s. 1-16). Berg: New york
- HOGG, M. K.; Carolyn F. C. ve Pauline M. (2004). The (Re-)configuration of production and consumption in empty nest households / families, *Consumption Markets & Culture*, 7 (3), 239-259.
- Jensen Schau, H. & Gilly, M. C. (2003). We are what we post? Self-presentation in personal web space. *Journal of Consumer Research*, (30), 385-404.
- Jones, S.G. (1997). The internet and its social landscape, S.G. Jones (ed.) *Virtual Culture: Identity and Communication in Cybersociety*, içinde. (s.7-35). Thousand Oaks, CA: Sage.
- King, S. A. (1996). Researching internet communities: proposed ethical guidelines for the reporting of results, *Information Society*, 12 (2), 119-127.
- Kozinets, R. V. (1998), On netnography: Initial Reflections on Consumer Research Investigations of Cyberculture, Joseph Alba ve Wesley Hutchinson (ed), *Advances in Consumer Research* içinde (S. 66- 371). Provo, UT: Association for Consumer Research,
- Kozinets, R. V. (1999). E-tribalised marketing? the strategic implications of virtual communities of consumption. *European Management Journal*, (17), 252-64.
- Kozinets, R. V. (2002). The field behind the screen: Using netnography for marketing research in online communities. *Journal of Marketing Research*, 39, (1), 61-72.
- Kozinets, R. V. (2010). *Netnography: Doing ethnographic research online*. London: sage publications.
- Kozinets, R. V. (2015). *Netnography: Redefined*, London: SAGE.
- Kretz, G. (2010). Pixelize me': a semiotic approach of self-digitalization in fashion blogs, *Advances in Consumer Research*, (37), 393-399.
- Kulluk, R. (2024). Sosyal bilimlerin araştırma yaklaşımlarında yeni yönelimi: dijital etnografi deseni. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 10 (1), 95-115.
- Langer, R. & Beckman, S. (2005a). Sensitive research topics: Netnography revisited, *Qualitative Market Research: An international journal*, 8(2), 189-203.
- Maclaran, P. & Miriam C. (2002). Researching the social web: Marketing information from virtual communities, *Marketing Intelligence & Planning*, 20 (6), 319-326.
- Mitra A., & Cohen, E. (1999). Analyzing the web: Directions and challenges. S. Jones (Ed.), *Doing internet research* içinde (s.179-202). London: Sage.

- Nakip, M., & Gökmen, A. (2022). Netnografinin muhakemesi ve pazarlama araştırmalarında kullanılması. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 9(3), 2158-2179. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.1097390>.
- Özbaş Anbarlı, Z. (2020). Dijital etnografi: Dijital uzamı anlamak için bir yöntem. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 10(20).
- Özbölük, T., & Dursun, Y. (2015). Pazarlama araştırmalarında paradigmat dönüşüm ve etnografinin dijital evrimi: Netnografi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (46), 227-247.
- Özgen, C. & Argan, M. (2020). Netnografi: Genel özellikleri ve spor bilimleri alanında kullanılabilirliği". *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(10) Yıl Özel Sayısı, 5044-5064.
- Papacharissi, Z. (2002) *The virtual sphere: The internet as a public sphere*, *New Media & Society* 4 (1), 9–36.
- Prior, D. D. & Miller, L. M. (2012). Web ethnography: Towards a typology for quality in research design, *International Journal of Market Research*, 54 (4), 503-520.
- Pritchard, K. (2012). Autopilot? A reflexive review of the piloting process in qualitative eresearch, *Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal*, 7(3), 338–353.
- Rheingold, H. (1993). *The virtual community: Homesteading on the electronic frontier*, reading, MA: Addison-Wesley.
- Rokka, J. (2010). Netnographic inquiry and new translocal sites of the social, *International Journal of Consumer Studies*, 34(4), 381-387.
- Rokka, J. & Moisander, J. (2009). Environmental dialogue in online communities: negotiating ecological citizenship among global travellers, *International Journal of Consumer Studies*, 33(2), 199-205.
- Saka, E. (2021). Dijital etnografi literatürüne bir bakış. *Strata*, 8, 71–84.
- Skageby, J. (2007). Semi-public end-user content contributions: A casestudy of concerns and intentions in online photo-sharing, *International Journal of Human-Computer Studies*, 66 (4), 287–300.
- Şafak, D. (2017). "Etnografiden netnografiye sanal ortamda kurşun dökme: "Sen bi kurşun döktür". *Milli Folklor*. 29 (116): 156-168.
- Tiryaki, S. (2023). Sosyal medya araştırmalarında yeni bir bakış açısı: Netnografi. *SDÜ İfade Dergisi*, 5(1), 54-62.
- Tiryaki, S., & Uzun, B. (2024). Fanatic or Ultras: Tribune Culture in Turkey. *Communication & Sport*, 12(5), 888-907.
- Tunçalp, D. & Lê, P. (2014). (Re)Locating boundaries: A systematic review of online ethnography, *Journal of Organizational Ethnography*, 3 (1), 59-79.
- Turkle S. (1995). *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon and Schuster

Sosyal Bilimlerde Yeni Bir Yöntem Önerisi Olarak Netnografiya: Avantajlar,
Dezavantajlar ve Etik İlkeler

Varnalı, K. (2013). *Dijital kabilelerin izinde, sosyal medyada netnografik araştırmalar*. İstanbul, Türkiye: MediaCat

XUN & Reynolds J. (2010). Applying netnography to market research: The case of the online forum, *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 18, (1), 17–31.

Yarar, F. N. (2023). *Dijital etnografi ilkeler, yaklaşımlar, teknikler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

TEKNO-EKOLOJİZM VE AFET VE GÖÇ YÖNETİMİ*

Hayriye ERBAŞ**

Öz

Her ne kadar ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilgili gibi görünse de afetlerin öncesi, oluş anı ve sonrası süreçlere ilişkin uygulamalar özünde insana ve doğaya/çevreye verilen değerle ilişkili olarak biçimlenmektedir. Günümüzde bütün dünyada uygulanan makro-ekonomik politikalar insan ve doğa sömürsünü derinleştirerek sermayenin önünü açarken afet riskini de arttırmaktadır. Bu anlamda riskin açığa çıkması ve açığa çıkan riskin afete dönüşmesi toplumsaldır. Doğal, kaçınılmaz olarak görülen afetlerin sonuçlarının en az zararlı yaşanmasını sağlama ancak ve ancak doğa ve insan yaşamına değer verilen bir ortamda mümkündür. Bu anlamda istendiğinde bilim ve teknolojinin uygun biçimde kullanımı aracılığı ile risklerin ortaya çıkış olasılığı azaltılırken, afetlerin insana ve bir bütün olarak çevreye olumsuz etkileri en aza indirilebilmektedir. Bu yazıda bilim ve teknolojinin nasıl ve ne amaçla kullanıldığına bağlı olarak risklerin arttırılabileceği ya da azaltılabileceği düşünülmekte ve bunun da “tekno-ekolojizm” olarak adlandırılacak bir toplum tasarımı ile gerçekleştirilebileceği ileri sürülmektedir.

Bir deprem ülkesi olarak insanın ve doğanın değerinin hiçe sayılarak gereken kurumsal önlem ve yapılanmaların olmaması ya da işletil(e)memesi, işyerlerinde, işletmelerde gereken iş güvenliği önlemlerinin alınmaması ve alınması için gereken denetimlerin olmaması ya da eksik olması afetleri felakete dönüştürebilmektedir. Ülkemizde her türden afet sonuçları itibarı ile sıklıkla “kader” ya da “kaza” olarak nitelendirilmektedir. Sel, deprem, maden göçüğü, heyelan, yangın gibi afetler çoğu zaman ihmaller nedeni ile büyük felaketlere

* Bu makale 11-12 Ağustos tarihinde Hatay Sivil ve Sosyal Platformlar Birliği (HSPB) tarafından düzenlenen Cumhuriyetin 100. Yılında Deprem ve Hatay Toplantısı'nın Bilimin Işığında Deprem ve Hatay Gerçeği oturumunda gerçekleştirilen “Afet ve Göç Yönetimi ve Politikaları İçin Bir Öneri: Tekno-Ekolojik Afet Yönetimi” başlıklı konuşma; 7 Mart 2023 tarihinde 9. Köy Gündem’de gerçekleştirilen “ZORUNLU Göç: Askıya Alınmış Yaşamlar” ve 26 Temmuz 2023 tarihinde Anadolu Ajansı, 24 Saat Gazetesi’nde gerçekleştirilen “Mekânsal Yoğunlaşma” konulu söyleşilerden oluşturulmuştur.

** Emekli Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi hayriyeerbash@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7511-9386

Makale Gönderim Tarihi: 30/03/2025, Makale Kabul Tarihi: 13/05/2025

Atıf: Erbaş, H. (2025). Tekno-Ekolojizm ve Afet ve Göç Yönetimi. *Sosyoloji Dergisi*, 49, 173-197. doi. 10.59572/sosder.1668309

dönüşerek toplumsal acılarla sonlanmakta ve sonrasında sadece onu yaşayanların acısı olarak kalıp toplumsal bellekten silinmektedir. Her ne kadar bireysel düzlemde alınacak önlemler önemli olsa da süreci asıl belirleyen yapısal düzlemdir. Bu anlamda afet önlemleri, kurumsal işleyişlerin kısa vadeli ve belli bir kesimin çıkarlarını öne çıkaran bir anlayıştan çok; bilim ve teknolojiye dayanan ve hem insanın hem de bir bütün olarak doğanın/çevrenin değerinin gözetilerek geleceğini önemseyen uzun vadeli etkili bir planlama gerektirmektedir. Bu yazıda 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş ve 20 Şubat Hatay depremleri sonrasında yaşananlar üzerinden bir afet ve göç yönetimi önerisi geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Risk, Afet, Deprem, Deprem ve Göç, Afet Yönetimi, Tekno-Ekolojizm

Techno-Ecologism and Disaster and Migration Management

Abstract

Although it seems to be related to the development level of countries, the practices related to the stages before, during, and after disasters are essentially shaped according to the value and meaning given to humans and nature/environment. Today, macroeconomic policies implemented all over the world deepen the exploitation of humans and nature, paving the way for capital while increasing the risk of disaster. In this sense, the emergence of risk and the natural, inevitable disaster turning catastrophic is social. Ensuring that the consequences of disasters are experienced with the least damage is possible only in an environment where nature and human life are valued. In this sense, when desired, the possibility of risks occurring is reduced through the appropriate use of science and technology, while the negative effects of disasters on humans and the environment as a whole can be minimized. Here, it is thought that risks can increase or decrease depending on how and for what purpose science and technology are used, and it is suggested that this can be achieved through a society design that can be called “techno-ecologism”.

In an earthquake country, the lack of necessary institutional preventions and structures that would utilize science and technology in accordance to ensuring the safety and wellbeing of people and nature, the lack of necessary occupational safety preventions in workplaces and businesses, and the inadequacy of the necessary inspections can turn risk into disasters. In our country, all kinds of disasters that sometimes reach catastrophic levels are often described as “fate” or “accident”. Disasters end with social pain, then are erased from social memory and the pain is only remembered by the people who experienced them. Although the safety measures to be taken on an individual level are important, the process is really determined at the structural level. In this sense, disaster preventions require long-term effective planning based on science and technology, considering the future of both people and nature/environment as a whole, rather than an understanding that prioritizes the short-term interests of institutional operations and the interests of a certain segment of people. In this article, an attempt has been made to develop a disaster and migration management proposal based on the events following the February 6, 2023 Kahramanmaraş and February 20 Hatay centered earthquakes.

Keywords: Risk, Disaster, Earthquake, Earthquake and Migration, Disaster Management, Techno-Ecologism

Giriş

Yüzyılın felaketi olarak nitelenen 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Pazarcık ve Elbistan ilçesi merkezli 7.8 ve 7.5 büyüklüğündeki ve 20 Şubat 2023 tarihli Hatay Defne ilçesi merkezli 6.4 büyüklüğündeki depremlerden 16 milyon kişi etkilenmiş ve 50.000'den fazla kişi yaşamını yitirmiştir. Özellikle Kahramanmaraş, Adıyaman, Malatya ve Hatay'da büyük kayıplar ve yıkımlar olmuş, ekonomik faaliyetler tamamen durmuş ve toplumsal yaşam altüst olmuştur. Bu depremlerden insanı etkileyen ve yaralayan en önemli şey ise, ilk iki gün bölgeye hatta örneğin Adıyaman'a üç gün boyunca yardım ve kurtarma çalışmalarının ulaştırılmamış ve deprem bölgesindeki insanların adeta kaderlerine terk edilmiş olmasıdır. Üstelik iletişimin çok kolaylaştığı günümüzde böylesi bir durumun yaşanmış olması daha da düşündürücüdür. Bu yazıda öncelikle doğal olayların neden felakete dönüştüğünün tarihsel ve bütüncül bir sorgulaması yapılacaktır. Bu sorgulama doğal olarak kabul edilen bir afetin hangi koşullarda felakete dönüşmeyebileceği sorusundan hareketle yapılacaktır.

Bir deprem ülkesi olduğu halde hazırlıksız biçimde böylesi bir depremin felakete dönüşmüş olması afeti yönetememe anlamına gelir. Deprem bölgesinde en temel ihtiyaçlarının karşılanamaması nedeni ile depremzedelerin hayata tutunabilmek için çevre illere ve başka illere göç etmek durumunda kalması afeti yönetememe düzeyinin ve afetin felakete dönüşmüş olmasının açık göstergesidir. Deprem ve göç birlikte ortaya çıkan süreçlerdir. Ancak depreme bağlı olarak oluşan göçün boyutu afetin yönetimi ile ilgilidir. Afetin iyi yönetilmiş olması, yani felakete dönüşmemiş olması göç eden sayısının az olması ile sonuçlanır. Ancak felakete dönüşmüş söz konusu depremler sonrasında pek çok insanın göç etmek durumunda kalmış olması nedeni ile depremden etkilenen bölge büyük oranda boşalmıştır. Bu "zorlu" ve "zorunlu göç" aslında deprem ve göç yönetimindeki başarısızlığın da göstergesidir (Erbaş, 2023a). Dolayısıyla bu yazıda ayrıca deprem sonrasında deneyimlenen göç ve sorunlarına değinilecektir.

Son olarak da depremin ve diğer afetlerin felaketle sonlanmaması için bir afet yönetim modeli ya da toplum modeli önerisinde bulunulacak ve uzun, orta ve kısa vadeli çözüm önlemlerinin neler olabileceği konularına değinilecektir.

Doğal Afetler Neden Felakete Dönüşüyor?

Afet ile felaket arasındaki ilişki önemlidir. Zira bu ilişkinin doğru kavranması ve analizi “iyileştirme” değil “gerçek çözüm” üretmeyi sağlayacaktır. Bir doğa olayı olarak depremin felakete dönüşmesi çok etmenli ve uzun zamana yayılan ve bireysel ve yapısal/toplumsal boyutları da içeren sistemsel bir süreçtir. Sıklıkla yapılan doğal afet ile insan yaratımı afet biçimindeki ayırım önemli olsa da bu ayırım, çoğu zaman doğal gibi görünen afetlerin uzun zaman diliminde büyük oranda insan yaratımı olduğu gerçeğinin üzerini örtülemektedir. Aslında “gerçek çözüm” ve bu yazıda önerilen modelin hareket noktası tam da burada gizlidir. Bu anlamda deprem bir *doğa olayıdır* ancak felakete dönüşmesi *toplumsaldır*. Yaşadığımız dönemin küresel düzlemde krizler, istikrarsızlıklar gibi her alanda felaketlerle dolu olması özelliği, insanın tarihsel yolculuğu boyunca yapıp ettiklerinin sonucudur. Özellikle Sanayi Devrimi’nden bu yana giderek artan doğa tahribatı günümüzde ekolojik yıkıma dönüşmüş çok boyutlu ve çok etmenli bir oluşumdur. Bu oluşum insan-doğa/mekân ve insan-insan ilişkileri ile biçimlenmektedir. Yaşanan felaketler bu ilişkilerin sorgulanmasını gerektirmektedir. Çünkü her geçen gün dünya daha çok felaketle karşı karşıya kalmakta ve yaşanmaz ve geleceksiz hale gelmektedir. Tüm bu sorunların esas kaynağı ise kâr ve büyümeyi ekolojik sürdürülebilirliğe önceleyen küresel kapitalizmin işleyiş biçimidir (Bookchin, 1996; Foster, 1999; Foster, 2022; Saito, 2020; Saito, 2024; Shiva, 2021). Gerçek çözüm, insanın da doğanın bir parçası olduğu ve tüm canlıların ve doğanın haklarının gözetilerek her türlü ekolojik yıkım faaliyetinin engellenebildiği bir toplum imgesi oluşturma ve yaşama geçirme ile olanaklıdır. Asıl mesele insanın insanla ve insanı doğayla yeniden uyumlu hale getirmenin yolunu bulmaktır.

Doğa olaylarının ve insan yaratımı olayların felakete dönüşmemesi ya da minimum hasarla sınırlı kalması mümkün olabilir mi? Ve bu nasıl gerçekleşebilir? Deprem için olduğu gibi diğer felaketler ve toplumsal sorunlar için de aslında aynı sorular geçerli. Deprem, AFAD tarafından (2019) “*insanın hareketsiz kabul ettiği ve güvenle ayağını bastığı toprağın da oynayacağını ve üzerinde bulunan tüm yapıların da hasar görüp, can kaybına uğrayacak şekilde yıkılabileceklerini gösteren bir doğa olayı*” biçiminde tanımlanmaktadır. Bu tanım doğru ve yerinde bir tanım gibi görünse de toprağın/yerin bu hareketlilik ve oynaklığının insanın doğa ve insan-insan ilişkileri sonucunda artık çok daha hareketli ve oynak hale geldiği gerçeğinin altı çizilmemektedir. Bu gerçeği kabul etmediğimiz sürece felaketlerin önüne geçilebilmesi mümkün olmayacaktır.

İnsan-doğa ilişkisi ve insan-insan ilişkileri mevcut ilişkiler yerine farklı değerler üzerinden yükselmiş olsaydı deprem de daha hafif yaşanabilir ve

olumsuz sonuçları hafifletilebilirdi. Zaten asrın felaketi olarak adlandırılan ve 11 ili etkileyen Kahraman Maraş ve Hatay-Defne merkezli depremle sonrası yaşananlar, “insan faktörü”nün ne denli önemli olduğunu giderek daha da görünür kılmıştır. Bu görünürlük afetin felakete dönüşmesi gerçeğini açığa çıkarırken buna bağlı olarak da toplumsal acıları daha da büyütülmektedir. Çünkü depremin etkileri yerleşim yerlerinin zemininin nasıl ve nerede olduğuna ve binaların nasıl inşa edildiğine bağlı olarak değişmektedir. Ayrıca depremin etkileri gelir grupları, toplumsal sınıf, toplumsal cinsiyet, göçmen grupları açısından da farklılıklar gösterebilmektedir. Dolayısıyla deprem hem öncesi hem anı hem de sonrası aşamalar açısından ekonomik, politik ve kültürel boyutları olan “sosyolojik” bir olgudur. Bu anlamda depremler toplumsal sorunlar sosyolojik perspektifle ele alınmalıdır. Bu ele alış hem analiz açısından hem de çözüm üretme açısından sorunun makro, orta ve mikro düzlemde ele alınmasını gerektirmektedir. Ancak yapılan mevcut çözümlemeler genellikle toplumsal/makro düzlemdeki analizlerden çok uzak kalmaktadır. Depremle ilgili çalışmaların büyük çoğunluğu daha çok depremin teknik boyutları ile ilgilidir. Depremin sosyal boyutlarını ele alan çalışmalarda ise mikro ve orta düzey analizlerin ötesine geçilememektedir. Bu anlamda afetlerin geniş bir bağlamda toplumsal düzlemde ele alınması sosyolojinin sorumluluk alanına girmektedir.

“Felaketler çağı” olarak adlandırabileceğimiz yaşadığımız dönemi insan-insan ve insan-doğa ilişkisi açısından modernizm ve modernizm eleştirisi üzerinden anlamlandırabiliriz. Rönesans ve Reform hareketlerine dayanan modernizm, en genel anlamı ile 14. yüzyılın sonları ve 15. ve 16. yüzyıllarda dinin merkezi rol oynadığı Ortaçağ’ın düşüncesi ve yaşam biçimine bir tepki olarak değerlendirilebilir. Rönesans’ın yükselişi ile birlikte, düşüncenin doğaüstü olaylar ve dinsel otoritelerden kurtulması ve akla ve bilime dayanan yaşam tarzı ve toplumsal düzenlemeler öne çıkmıştır. Rönesans ve Reform hareketleri insanın kendisini, evreni, evrendeki konumunu algılayışını ve yaşama bakışını büyük ölçüde etkilemiş ve 18. yüzyılda Aydınlanma olarak adlandırılan büyük dönüşümlere yol açmıştır. Bu nedenle geniş ve genel anlamıyla Aydınlanma, Orta Çağ’da hüküm süren dünya görüşüne karşı yeni bir dünya görüşünün ortaya çıkması ve toplumun bu görüş üzerinden temellendirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu süreçte din ya da Tanrı merkezli toplumsal yapının ve düzenlemelerin yerini, akıl merkezli toplumsal düzenlemeler almaya başlamıştır. Bu düşünceler bilim ve teknolojiye gelişmelerin hızlanmasına olanak sağlamış ve “devrim çağı” ve “çifte devrim” olarak adlandırılan döneme damgasını vurmuştur.¹ Tarihsel oluşum

¹ Bu dönemi İngiliz Tarihçi Eric Hobsbawm eserlerinde ayrıntılı olarak ele almaktadır. Hobsbawm, ilk basımı 1962 olan *The Age Of Revolution: Europe 1789-1848* (Devrim Çağı) adlı eserinde 1789 ve 1848 yılları arasında gerçekleşen olayları (Fransız Devrimi ve Britanya’da başlayan Sanayi Devrimi)

açısından bakıldığında kapitalizmin, sanayileşmenin ve ulus devletin oluşum süreçleri aşağı yukarı aynı zaman diliminde gerçekleşmiştir. Ancak bu oluşum zamanla temellendiği değerlerden uzaklaşmış ve bu değerlere ihanet olarak değerlendirilebilecek günümüzün “akışkan”, “belirsiz” ya da “risk toplumu” olarak adlandırılan bir toplumun oluşumuna yol açmıştır. Buna bağlı olarak günümüzde ise “küreselleşme retoriğinin” gerekleri ile biçimlenen “vahşi kapitalizmin” tüm dünyada yaygınlaşmasına evrilmiştir.

İnsan-insan ilişkilerindeki sömürü ile paralel biçimde insan-doğa ilişkisindeki ekolojik yıkım günümüz kapitalizminin işleyişi ile gerçekleşmektedir. Bu yıkım adeta hem insana hem de yeryüzüne karşı verilen bir savaş niteliğindedir. Geleceği önemsemeyen, insana ve doğaya değer vermeyen ve saygı duymayan bir anlayışla her şeyi belli bir kesimin çıkarları için kullanan bir sistem söz konusudur. Bu kullanım ise her türden yasal düzenlemeyle ayarlanması ya da engelleyen mevcut yasaların delinmesi biçiminde gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla gelecek ancak ve ancak insana ve doğaya saygılı, her türden adaletsizliğe ve eşitsizliğe karşı olan bir etik anlayışla başarılabilir. Bu ahlaki gereklilik, her geçen gün önceki dönemlerden çok daha geriye gitmekte olan ve özellikle de yoksullar ve doğa için daha da yıkıcı olan felaketleri azaltmanın temelini oluşturmaktadır. Bu temel ise insana ve doğaya saygılı daha eşitlikçi ve demokratik bir topluma yönelişe kapı aralamaktadır.

Aklı, bilimi öne çıkaran modern düşünce, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde ilerici bir rol oynamıştır. Bilimi, akli önemseyen ve özellikle de bilime yüklenen “kamu yararı” anlayışı ile insanın değeri, insan-doğa ilişkisi, insan-insan ilişkisi, devlet-yurttaş ilişkisine bağlı tüm süreçler ve kurumların işleyişinin bu anlayış doğrultusunda oluşturulması ve işletilmesi bir süre başarılmıştır. Ancak sonrasında “kamu yararı” yerini “bazılarının yararına” işleyecek şekilde yapılanmalara bırakmıştır. Bilimin, aklın yerini hemen pazarlanabilir, kâr sağlanabilir “makbul” teknoloji geliştirme anlayışı almıştır. İnsan ve elbette ki sermaye sahipleri, ya da sermayeyi koruyan devlet anlayışı akli, bilimi “araçsal akla” dönüştürmüş ve “yanlı bilim ve teknoloji” toplumsal eşitsizlikleri derinleştirirken doğa da aşırı sömürüye tabii tutulmuştur.

Ancak 1980’ler sonrasında post-modernizm ve ona eşlik eden küreselleşme retoriği/söylemi ile modernizmin yanlışlarının düzeltilmesi yani

‘Çifte Devrim’ olarak adlandırır; bu devrimlerin modern Avrupa tarihinin ve sömürgecilik ve emperyalizm bağlantıları aracılığıyla da dünya tarihinin yaratıcıları olduğu savını ileri sürer. Devrim Çağı, Hobsbawm tarafından ortaya atılan bir kavram olan “Uzun 19. yüzyıl” hakkındaki üçlemesinin de ilkidir. Üçlemenin diğer kitapları Sermaye Çağı 1848-1875 ve İmparatorluklar Çağı 1875-1914’tür. 20. Yüzyıldaki gelişmeleri ise 1914-1991 adlı kitapta anlatır.

“araçsal aklın” sorgulanması yerine modernizmin toptan reddi gündeme gelmiş; yani, modernizmin tüm olumlu değerlerine de saldırılmış ve ilerleyen süreçte dünya yaşanmaz kılınmıştır. Gelineen noktada toplumsal alanların tümünde radikal değişimler gerçekleşmiştir. Çünkü toplum tasarımı ve devlet-yurttaş ilişkisindeki değişim toplumsal yaşamın tüm alanlarında yansımalarını bulmuştur. Devlet tam anlamı ile sermayenin çıkarlarını gözetken ve vatandaşa karşı tüm sorumluluklarını üzerinden atan “kayıtsız devlet” (*irrelevant state*) biçimine dönüşmüştür (Erbaş, 2009). Özellikle benimsenen makro-ekonomi politikalarına bağlı olarak uygulanan kalkınma modeli toprağın, doğal kaynakların metalaşması, madencilik ve tarımın ticarileşerek büyük ve küresel sermayenin eline geçmesi, inşaat sektörünün öne çıkması sonucunda hem insan-doğa hem de insan-insan sömürsünün küçük bir azınlık lehine derinleşmesi sonucunda afet riski artmış ve afetler felakete dönüşmüştür. Devletin küçülmesi söylemine dayandırılan özelleştirme süreçleri ve devletin “sorumluluklarını üzerinden atması süreci” ile “sanaysiz”, “tarımsız” salt inşaat/emlak ve turizm gibi belli sektörlerle işleyen bir ekonomi ortaya çıkmıştır. Bilim, akıl bireysel çıkarları gözetken bencillik, hazzıcılık üzerinden yükselen bir biçime bürünmüş ve adeta “fırsatçı” olmak kutsanır olmuş, “bireysel başarı öyküleri” toplumsal ve kamusal yarar ve değerlerin önüne geçmiştir. Bu yapısal unsurlar ve egemen düşünsel anlayışla biçimlenen bireysel değişimler de özellikle depremin felakete dönüşmesi sürecindeki bireysel etmenleri anlama açısından önemlidir. Sonuçta günümüz dünyası doğayı yok eden “kentlerin dünyasına” ve “göçmen krizi”, “gıda krizi” “iklim krizi”, “enerji krizi” gibi nerdeyse her alanda kriz ve risklerin olduğu bir felaketler dünyasına dönüşmüştür. Buna bir de COVID-19 salgın felaketi eklendiğinde 1980’ler sonrasında egemen anlayış tarafından vaat edilen “küçük sevimli dünya” (Erbaş, 2020) “distopik” bir hal almıştır. Bauman’ın ifadesi ile “akışkan toplum”, “belirsizlikler çağı” (2007) özelliği gösteren günümüz toplumunun temel özelliği, bir toplum üyesi ve kimliğine sahip olmanın yerine bireyselliği, kimliksizliği, yersiz/yurtsuz olmayı (mekânsızlığı) koymasındır. Bu dönüşüm devlet-yurttaş arasındaki ilişkinin tamamen değişmesinin bir sonucudur. Ulrich Beck (1992) ise günümüz toplumunu “risk toplumu” olarak nitelendirilmektedir. Risk ve tehlike kavramlarını aynı anlamda kullanan Beck, risk toplumunu “modernleşme sürecinin yol açtığı tehditlerle sistematik olarak karşı karşıya kalma” biçiminde tanımlamaktadır. Ona göre bu riskler bitkilere, hayvanlara ve insanlara geriye dönüşsüz tehditler oluşturmaktadır.

Özetlersek sıklıkla doğal, teknolojik ve insan kaynaklı afet ayırımı çok da doğru değildir. Çünkü bu afetler arasında keskin ayırım yoktur ve aralarında geçişkenlik bulunmaktadır. Deprem, su baskınları, sel-taşkın sıcak ve soğuk hava dalgaları, çığ, kasırga, çölleşme, kuraklık, kıtlık, volkan püskürmeleri gibi

doğanın normal bir işlevi olarak nitelenen afetlerin ne kadar doğal olduğu tartışmalıdır. Nükleer santral kazaları, kimyasal vb. endüstriyel kazalar, uçak, demiryolu kazaları gibi teknolojik kazalarda ve ayaklanma, boykot ve grev gibi toplumsal olaylar, asit yağışları, maden çökmeleri, çöp yığılması, elektrik, su ve gaz kesintileri, ev ve bina yangınları, göç hareketleri, salgın hastalıklar gibi insan kaynaklı afetler için “insan faktörü” zaten daha da açıktır.

Afet yönetimi geliştirme açısından risk ve felaket arasındaki ayrımın altının çizilmesi önemlidir. Bu ayırmada zaman önemlidir. Felaket yaşanan bir olumsuz durumda insanların ne yaptıkları ile ilgilidir. Risk ise belirsiz bir zamanda ortaya çıkacak bir olumsuz durum için şu anda ne yapılması gerektiği ile ilgilidir. İşte tam da bu noktada riski öngörebilmek ve önlem almak afetleri yönetmenin kilit noktasıdır. Bu anlamda sosyolojinin toplumların tarihsel ve toplumsal düzlemde geniş bir bağlamda risk ve felaketleri ele alması gereklidir ve bu önemli bir toplumsal sorumluluktur. Deprem konusunda pek çok çalışma mevcuttur. Akademik tarama yapıldığında sadece Kahramanmaraş ve Hatay depremine ilişkin dört bin civarında çalışmanın olduğu görülmektedir. Ancak mevcut çalışmalar genellikle afetler konusunda betimleyici niteliktedir. Çözüm sunan çalışmalar ise nelerin yapılması gerektiği konusuna odaklıdır. Bu çalışmayı özgün kılan şey ise yapılması gerekenlerin neler olduğundan çok nelerin yapılması gerektiğini ve bunların yapılıp yapılmamasının temelini neyin oluşturduğunu; yani, toplum tasarımının hangi temeller üzerinden yükseldiğini sorgulamasıdır. Çünkü makro-ekonomik politikalar ve afet yönetimini de içeren tüm uygulamalar bu temel doğrultusunda biçimlenmektedir. Dolayısıyla afet yönetiminin işlerliği de bu sorgulamanın yapılması ve temelde yatan etmenlerin değişmesi ile olanaklıdır.

Afet Yönetimi Modelleri/ Yaklaşımları

Afet yönetimi, afetlerin etkilerini azaltmak amacıyla yönelik olarak öncesi, afet anı ve sonrasında hazırlık (*preparedness*), acil müdahale (*response*), zarar azaltma (*mitigation*) ve iyileştirme/ yeniden inşa (*recovery*) için ihtiyaç duyulan kaynakların ve faaliyetlerinin örgütlenişi ve yönetiminin tüm aşamalarını kapsayan çalışmaların bütünü olarak tanımlanmaktadır. Afet yönetimi çok disiplinli, çok aktörlü dinamik bir süreçtir ve ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği gibi aynı ülkede de zamana bağlı olarak değişim gösterebilmektedir. Afetler bilimsel olarak beklenir olsa da oluş zamanı tam olarak belirlenemeyen durumlar olduğundan her an olabilir düşüncesi ile hazırlıklı olunmayı gerektirir. Depremler için durum biraz daha farklıdır. Bilimsel olarak oluş zamanı yaklaşık olarak tahmin edilebilmektedir. Dolayısıyla afet yönetimi her an olası her türlü risk ve tehlikeye karşı her an hazırlıklı olma, zarar-risk azaltma, müdahale etme ve iyileştirme

amacıyla mevcut kaynakları örgütleyen analiz, planlama, karar alma ve değerlendirme süreçlerinin tümünü oluşturmaktadır. Bu süreçlerin etkili olması ise bilimsel bir yaklaşımla planlamayı gerektirmektedir.

Afet yönetimi genel olarak “geleneksel afet yönetimi” ve “modern afet yönetimi” olarak sınıflandırılmaktadır. Geleneksel afet yönetimi sadece afete müdahale eylemlerini içerirken modern afet yönetimi afet öncesi aşamayı içermesi nedeni ile geleneksel afet yönetimine nazaran daha kapsamlı ve etkilidir. Fuat Oktay, (TÜBİTAK Ansiklopedisi) modern afet yönetimini 1) Modern Afet Yönetimi, 2) Bütünleşik Afet Yönetimi ve 3) Toplum Tabanlı Afet Yönetimi Modeli olmak üzere üç alt afet yönetimi biçiminde sınıflandırmaktadır.

“Modern Afet Yönetimi Modeli”, afetlerde toplumların etkilenmesinin en az düzeyde olması amacıyla, can ve mal kayıplarının mümkün olduğunca önlenmesi amacıyla afet öncesinde hazırlık, afet sırasında acil müdahale ve sonrasında zarar azaltma ve iyileştirme/ yeniden inşa” evrelerini içermektedir. ² Ancak bu modelin yönetim ve örgütlenme biçiminin nasıl olacağına dair ayrıntılı bir önerisi bulunmamaktadır.

“Bütünleşik Afet Yönetimi Modeli” afet yönetiminin tüm evrelerinin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması ve afet yönetiminin her evresinde risklerin yönetimine odaklanması ve ülkedeki tüm kaynakların koordineli olarak kullanılmasına dayalı bir modeldir. Her evrede yürütülecek çalışmalar ve bu çalışmaların sorumlularının belirlenmesi gerekmektedir. Bu modelde afet önleyici tedbirlerin alınması ve afet öncesi, sırası ve sonrası evrelerdeki faaliyetlerin kapsamlı planlanması önemsenmektedir (Oktay, TÜBİTAK Ansiklopedisi). Afet öncesi korumaya yönelik çalışmalara “risk yönetimi; afet sonrası düzeltmeye yönelik yapılan çalışmalara ise “kriz yönetimi” adı verilmektedir (Kadıoğlu, 2008, s. 2).

“Toplum Tabanlı Afet Yönetim Modeli”, afet yönetiminin yalnızca kamu kurum ve kuruluşların görevi olmadığı düşüncesine dayanan ve tüm toplumu karar alma süreçlerine dâhil ederek sorumluluk paylaşımını öngören modeldir. Dolayısıyla afetin etkilerinin önlenmesi ve azaltılması için yerel yönetimlere ve vatandaşlara sorumluluk vererek aşağıdan yukarıya bir yapılanma gerektiren bir modeldir.

Özellikle iklim krizi başta olmak üzere günümüz dünyasında yaşanan ekolojik sorunlar nedeni ile bu modellere dördüncü ve en yetkin model olarak “Ekolojik Afet Yönetimi” de eklenmeye başlanmıştır. Ekolojik Afet Yönetimi, temel önermesi, sistemlerin birbiriyle ilişkili, dinamik ve değişim halinde olduğu ve her

² https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/afet_yonetimi

 eyin diğ er her şeyle bağlantılı olduğu g r    n  benims eyen ekolojik kurama dayanır. Bu model planlama, hazırlıklı olma, müdahale ve iyileştirme unsurlarının yanı sıra hızlı müdahale ve iyileştirme aşamalarını etkileyen faktörlerin de ekolojik  er eve kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Salazar ve Beaton, 2000; Beaton ve diğ. 2008; Hall, 2016). Bu afet yönetimi modeline göre afeti planlama, hazırlıklı olma, hızlı müdahale ve iyileştirme çabaları bireysel ve ailesel, topluluk, ülke, kabile ve küresel düzlemi de kapsayacak biçimde gerçekleşir. İ  ve işyeri ile ilgili afetler için geliştirilmiş olan bu modelin tüm afetler için geçerli olabilecek daha geniş sosyolojik bir çerçeveye d n  t r l erek kullanılabileceği önerilmektedir.

Ekolojik Afet Yönetimi Modeli daha geli mi  bir model olmakla birlikte önlemlerin ne olması gerektiği ve bu önlemlerin ne türden bir toplum ve devlet-yurttaş ilişkisine dayanması gerektiği sorusunu dışarıda tutmaktadır. Bu nedenle de tekno-ekolojizm olarak adlandırdığımız toplum tasarımı ile bilim ve teknolojinin rehberliğinde daha eşitlikçi, demokratik ve doğaya saygılı bir toplum anlayışına dayanan uygulamalarla gerçek anlamda doğa ve insan s m r   n n ve buna bağlı olarak da tüm felaketlerin önlenebileceği söylenebilir (Erba  ve Erba , 2007). Bu nedenle tekno-ekolojizm bilim ve teknolojinin kullanımına karşı ütopik bir ekoloji ve her türden teknolojinin sorgusuz kullanımını savunan teknolojizmden farklı bir toplum anlayışına dayanır. Burada  nerilen afet yönetimi ise tekno-ekolojizmle uyumlu “Tekno-Ekolojik Afet Yönetim Modeli”dir. Bu anlamda bilimsel gelişmelere dayalı “afet yönetim teknolojilerinin” geliştirilmesi son derece önemlidir. Oysa günümüzde afetlerin etkisini derinle tiren ekonomik-politik yapılanmalar devam ederken yapılan, sadece afetin daha da derinle mesini engellemeye yönelik “iyileştirmeler” biçimindedir. Bu iyileştirmelere afet öncesi planlamalar da d hildir. Çünkü daha önce de değinildiği gibi “gerçek çözüm” planlamanın ve diğer tüm süreçlerin farklı bir insan-doğa ve insan-insan ilişkisi temelli bir toplum anlayışı ile olanaklıdır. Bu, ülkelerin geli mi lik düzeyi ve uygulanan kentleşme, konut, tarım vb. politikalara göre deği se de sonuçta insan-doğa ve insan-insan ilişkisini küresel düzlemde düşünmek gerekmektedir. Çünkü uzun zaman diliminde bu ilişkiler küresel olarak tüm dünyayı ve evreni etkilemekte ve biçimlendirmektedir.

Türkiye’de Afet Yönetimi ve Politikalarının Gelişimi

Ülkemizde 1999 yılında ya anmı  olan 17 Ağustos Marmara ve 12 Kasım Düzce Depremleri afet yönetimi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Deprem sonrasında konunun önemi anla ılarak depremle ilgili yasal düzenlemelerin gerekliliği noktasına gelinmiştir. Ancak konunun öneminin farkına varılmış olsa da afet yönetimi konusunda ciddi kurumsal yapılanma sürecine

ancak 2009 yılında başlanabilmiştir. Söz konusu deprem öncesinde afetler, İçişleri Bakanlığı'na bağlı Sivil Savunma Teşkilatı, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'na bağlı Afet İşleri Genel Müdürlüğü ve Başbakanlığa bağlı Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü olmak üzere üç kurumun sorumluluğunda iken, 2009 yılında Başbakanlığa bağlı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) kurularak afet yönetimi tek kurumsal yapı altında toplanmıştır.

Bu süreçte ilk olarak 20 Aralık 2013'te İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından hazırlanan Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP) yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir. TAMP'ın sonuncu planı ise 4 Şubat 2022 tarihli, 31760 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. TAMP, Türkiye'de yaşanabilecek her tür ve ölçekteki afet ve acil durumlar için afet öncesinde, afetin hemen ardından acil müdahalede ve sonraki günlerde afet bölgesinde yapılacak hizmetlerde görev üstlenecek kamu kurumları ile özel sektör, sivil toplum kuruluşları (STK) ve gerçek kişilerin görev, yetki ve sorumluluk alanlarını ve bu bağlamda tanımlanan hizmetlerin ana sorumluları ile destek verecek kurumları belirlemek ve işlerliğini sağlamak üzere hazırlanmıştır. TAMP'ın bilişim altyapısı olan Afet Yönetimi ve Karar Destek Sistemi (AYDES) aynı dönemde uygulanmaya başlanmıştır.³

Afet riskini azaltma yönündeki düzenlemeler ise oldukça yenidir. Türkiye Afet Risk Azaltma Planı (TARAP), 2022 ile 2030 yıllarını kapsayan, afet risklerini azaltmak için AFAD koordinasyonunda, Cumhurbaşkanı onayı ile 8 Temmuz 2022 tarihinde 31890 sayılı Resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiş ulusal bir plandır.

“TARAP ile “afetlerin neden olabileceği fiziksel, sosyal, ekonomik, çevresel, psikolojik zarar ve kayıpların önlenmesi veya etkilerinin en aza indirilmesi; ayrıca dayanıklı, güvenli, hazırlıklı, sürdürülebilir, afete dirençli yaşam çevrelerin oluşturulması ve afet öncesinde hazırlanarak uygulanması gereken afet risk azaltma planlarının temel prensiplerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır...” (TMMOB, 2023, 294).

“Bu planlara rağmen 7269 Sayılı Kanunda afet sonrasında yapılacak iyileştirme çalışmalarının neler olacağı açık olarak belirtilmesine; 5902 Sayılı Kanunda afet sonrasında yeniden yapılanma ve iyileştirme planlarının

³ AYDES, Coğrafi Bilgi Sistemleri üzerine inşa edilmiş, afet ve acil durumlarda tüm kaynakları etkin bir şekilde yönetebilen, karar destek mekanizmalarına sahip web tabanlı bir uygulamadır.

hazırlanması, uygulanması ve uygulamanın izlenmesi görevi belirlenmiş olmasına rağmen; halen afet sonrası iyileştirme çalışmalarının nasıl bir yol izlenerek yapılacağına ilişkin bir yönetmelik ya da usul ve esasların belirlenmemiş olması ülkemiz için bir eksikliktir” (TMMOB, 2023, 302).

Görüldüğü gibi 2023 yılında yaşanan deprem sürecinde, 17 Ağustos 1999 yılında yaşanan deprem felaketinin hemen sonrasında deprem konusunda konunun önemi anlaşılmış ve yasal düzenlemeler yapılmış olsa da aslında uygulamada hiç de yol alınmadığı rahatlıkla görülmüştür. Dahası 2023 yılındaki müdahalede gözlemlenen koordinasyonsuzluk ve örgütsüzlüğün 1999 yılındakinden daha iyi olduğunu söylemek de oldukça zordur. Günümüzdeki kurumsal yapılaşma ve iletişim teknolojileri daha da gelişmiş olmasına rağmen 2023 yılındaki depremin 1999 yılında yaşanan depremden daha başarısız biçimde yönetilmesi, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir konudur.

Afet ve Göç Yönetimi ve Politikaları Açısından 2023 Şubat Depremleri

Her ne kadar afet yönetimine ilişkin yasal düzenlemeler olsa da 2023 Şubat tarihinde yaşanan deprem, ülkemizde depremle ilgili riskleri azaltma konusunda uygulamaların işle(til)mediğini ve yasaların “kâğıt üzerinde” kaldığını göstermiştir. Depremin neden felakete dönüştüğü sorusu bir deprem ülkesi olarak çokça deprem deneyimi olan ülkemiz için daha da önemli olmaktadır. Üstelik bilim insanlarının ısrarlı uyarılarına rağmen depremin yaşandığı bölgede yeni konutların/binaların fay hatları üzerinde bulunması, pek çok binanın depreme uygunluk belgesinin bulunmasına rağmen çoğu binanın yıkılması konuya ilişkin yasaların işle(til)mediğini göstermektedir. Deprem sırasında ve sonrasında da afet yönetiminin başarılı olmaması nedeniyle bölgede yaşayanlar için göç kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca başta Suriyeliler olmak üzere göçmenler, deprem bölgesinde yoğun biçimde bulunmaları (göçmenlerin mekânsal yoğunlaşması) nedeniyle yeniden göç etmek durumunda kalmışlardır. Bölgede deprem öncesinde yaşanan COVID-19 salgını ve salgın sonrasında afet yönetimi sorunlarına ek olarak Ukrayna-Rusya çatışmasının derinleştiği sorunlar da eklenince depremin felakete dönüşmesi ve insanların bölgeden göç etmesi daha da kaçınılmaz olmuştur. Deprem süreci, deprem öncesi; deprem anı ve deprem sonrası aşamaları açısından aşağıdaki biçimde değerlendirebilir:

Deprem öncesi aşama açısından: Ülkemizde 1980’ler öncesinde uygulanan kentleşme ve konut politikaları nedeni ile kentlerde plansız, sağlıksız yapılaşma gerçekleşmiştir. 1980’ler sonrasında ise uygulanan ekonomi

politikaları ve özellikle 1999 depremleri sonrasında kentsel dönüşüm politikaları ile konut ekonomisi ve inşaat sektörü en “kârlı sektör” haline gelmiş dolayısıyla konut sektöründe müteahhitlerin artmasına yol açmıştır. Bu süreçte tarım arazileri ya da kentlerin çevresindeki kamu arazileri konut alanına dönüştürülmüştür. Hem merkezi hem de yerel yönetimlerce yapılan özelleştirmeler, kamu arazilerinin satışı ve konut ihaleleri önemli yapılaşma sorunlarına yol açmıştır. Bina yapımına uygun olmayan yer ve zeminlerde yüksek binalarla dikey kentleşme hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Deprem sonrasında ise bütüncül bir perspektifle soruna bakılmadığından sıklıkla bina yapımının tüm aşamalarında doğrudan ve dolaylı devreye giren her meslekten insanlar yerine müteahhitler “günah keçisine” dönüştürülmektedir. Oysa binayı yapan müteahhit kadar planlamacı, mimar, inşaat mühendisi her aşamada denetleyenler de sorumlu ve bu işleyiş makro-ekonomik politikalarla biçimlendiğinden esas olarak bu ekonomi politikalarının özünü ve neye hizmet ettiğinin sorgulanması gerekmektedir. Ek olarak sık sık çıkartılan imar afları ile depreme dayanıklı olmayan yeni konutlar inşa edilmekte ya da depreme dayanıksız evlerde yaşamaya devam edilmektedir. İşte böylesine güvensiz konutlar depreme dayanamamış ve deprem felakete dönüşmüştür.

Deprem anı aşaması açısından: Depremler olduğunda koordinasyon eksikliği çok net biçimde görülmüştür. Arama kurtarma faaliyetleri geç başlamış ve yüzlerce insan enkaz altında can vermiştir. Öyle ki pek çok vatandaş cenazesine bile ulaşamamıştır. STK’lar ve gönüllü vatandaşlar ve yabancı ülkelerden gelen arama kurtarma ekiplerinin bölgeye gidişi ve özverili dayanışma çalışmaları resmi kurumlardan önce gerçekleşmiştir. Deprem sonrası hazırlıklar olmadığından kurtulan ve kurtarılan insanların orada yaşamaya devam edebilmesinin koşulları çok zorlaşmıştır. Ayrıca depremin ağır kış koşullarında yaşanmış olması bölgede yaşama koşullarını daha da ağırlaştırmıştır. Çünkü insanların barınabileceği kışlık çadır, konteyner ya da karavan olmadığı gibi beslenme, sağlık gibi gereksinim duyulan yaşamsal diğer zorunlu ihtiyaçları da karşılanamamıştır. Bu nedenle depremin hemen ardından insanlar göç etmek durumunda kalmıştır. Enkaz altında kalan yakınlarını bekleyenler, kırsal kesimde yaşayan ve başka bir yerde yakını olmayan yoksullar dışındaki depremzedeler göç etmek zorunda kalmış ya da daha doğru bir ifade ile göç etmek durumunda bırakılmışlardır.

Deprem sonrasında depremzedelerin diğer kentlere yerleştirilmeleri süreci başlatılmıştır. Deprem öncesinde risk azaltma çalışmaları olmadığından ne yazık ki o konuda da başarılı olunamamıştır. Kendi imkânları ile bir yere yerleşemeyen insanlar misafirhanelere, otellere ve öğrenci yurtlarına yerleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak ne misafirhaneler, ne oteller ne de yurtlar aileler için uzun süreli yaşam mekânı için uygun değildir. Öğrenci yurtlarının

depremzedelerce kullanılması amacıyla öğrencilerin yurtlardan çıkartılması ve çevrimiçi eğitime geçilmesi ise eğitim açısından verimsizliğe yol açmıştır. Depremzedeler misafirhanede ve yurttaki aile olarak yaşamının ne denli zor olduğunu ifade etmişlerdir. Oysa deprem riski iyi yönetilmiş ve gerekli hazırlıklar önceden yapılabilmiş olsaydı hem can kaybı az olacak ve hem de bu insanların çoğu bölgeyi terk etmek yerine yerinde kalmayı tercih edebilecekti. Göçle bağlantılı olarak da bölgeden insanlar özellikle Hatay'da güvenlik sorununun bulunduğunu; işyerleri ve evlerdeki eşyaların yağmalandığını aktarmaktadırlar. Dolayısıyla tarihsel ve kültürel mirasın korunması açısından bölgedeki nüfusun ve yapısının korunması son derece önemlidir. İşin ilginç yanı çok kesin bilimsel öngörülere dayanan İstanbul merkezli deprem riski için bile gereken çalışmaların yapıldığını söylemek pek mümkün değildir. Bu durumda geriye insanların yaşayacaklarını "kader" olarak değerlendirmek dışında bireysel olarak yapabilecekleri çok da bir şey kalmamaktadır.

Deprem sonrası aşama açısından: Deprem anında görülen koordinasyonsuzluk ülkemizde depreme hazırlıklı olunmadığını afet sonrası iyileştirme ve yeniden inşa planlarının nasıl hazırlanacağını usul ve esaslarının afet öncesinde belirlenmemiş olduğunu göstermiştir. Deprem sonrasında yaşanacak depremlerin yeniden böylesi bir felakete dönüşmemesi için tüm önlemlerin alınması gerekir. İmar aflarının sonlandırılması başta olmak üzere konut politikasından başlayarak ve konutla ilgili tüm aşamaların denetimlerinin işletilmesi için gerekenlerin ve ek olarak deprem olasılığı için de tüm hazırlıkların yapılması gerekir. Ancak 1999 yılındaki depremler sonrasında depreme dayanıklı binalar yapılması için yönetmelikler değiştirilmiş olsa da ne yazık ki bu değiştirme işe yaramamış ve 2023 depreminde yeni binalar da depremle çökmüştür. Ayrıca deprem bölgesinde deprem sonrasındaki faaliyetlerde 1999 depremlerindeki koordinasyondan da kötü bir performans sergilenmiştir. Oysa gelişen bilim ve teknoloji ile deprem bölgesinde 24 yıl öncesinden çok daha hızlı müdahalelerin gerçekleşmesi beklenirdi. Bu durum afet yönetimi konusundaki başarısızlığın sonucu olarak değerlendirilebilir.

Afet ve Göç İlişkisi ve Yönetimi

Afet ve krizlerin sonucunda göç hareketleri ortaya çıkmaktadır. Göçün boyutları, geçiciliği ve kalıcılığı yaşanan afetin büyüklüğü ile ilgili olsa da asıl olarak uygulanan makro-ekonomik politikaların temelindeki insan-insan ve insan-doğa ilişkisi konusundaki anlayış ile ilişkilidir. Diğer bir ifade ile yerinden olma-göç temelde insana ve doğaya verilen değer ya da değersizliği taşıyan makro-ekonomik politikalarla biçimlenen afet yönetimi ve politikasına bağlı olarak değişmektedir. İnsana ve doğaya değer vermeyen ve kâr ve rant alanına

dönüşen yapılaşma ve arazi kullanımına dayanan politikaların dorukta olduğu toplumlarda etkili bir afet yönetiminden söz edilemez, depremle ilgili olarak risk önlenemez ve depremle ortaya çıkan sorunlara çözüm üretilemez. Etkili bir afet yönetim sistemi hem deprem öncesi hem deprem sırası hem de deprem sonrası tüm aşamaların insan ve doğa yararının gözetilerek planlanmasını gerektirmektedir. Bu anlamda deprem sonrasında yaşanan kitlesel göç aslında bu planlamanın yapılmadığını göstermektedir. Deprem sonrasında insanların göç etmeden yaşadığı yerde kalması hem insan hem de doğanın değerli görülmesi ve bu doğrultuda insana ve doğaya saygılı bilim ve teknolojinin kullanılmasına dayalı planlamanın yapılmasını gerektirmektedir. Bu da tekno-ekolojizm olarak adlandırdığımız ve önerdiğimiz (Erbaş ve Erbaş, 2007) toplum anlayışı ile gerçekleşebilir. Tekno-Ekolojik Afet Yönetim Modeli ise depremle ilgili diğer sorunlar gibi göç sorunu açısından da önemli bir işlev görme potansiyeline sahiptir. Deprem öncesi yapılacaklar yani risk azaltma çabaları tam da bu yazıda ileri sürülen toplum anlayışı ve buna uygun afet yönetim modeli için öncelikli aşamadır. Bu aşamada yapılacaklar sonraki aşamalarda ortaya çıkacak sorunları azaltmak açısından önceliklidir. Bu yapıldığında göç meselesi de belli oranda çözülebilir bir sorun haline dönüşebilecektir.

Depremle birlikte ortaya çıkan en önemli sorun depremin geride bıraktığı hasarın düzeyine yani afet yönetiminin başarı düzeyine bağlı olarak deprem bölgesindeki insanların göç etmek durumunda bırakılmasıdır. Nitekim 2023 Kahramanmaraş ve Hatay merkezli depremler sonrasında hem bölgedeki yerleşik nüfus hem de göçmen nüfus yoğun bir göç hareketi yaşamıştır. Burada önemle vurgulanması gereken bir konu, Türkiye'nin uluslararası göç konusundaki politikaları açısından da sınıfta kalmış olmasının felaketin sonuçlarını ve düzeyini etkilemiş olmasıdır. Çünkü göç hareketleri açısından Türkiye'nin "geçiş ülkesi" konumu son yıllarda değişime uğramış ve ülkemiz aynı zamanda bir "hedef ülkesi" konumuna gelmiştir. Uluslararası Göç Örgütü'ne göre "göç yönetişimi genel olarak, göçü düzenlemeye ve göçmenleri korumaya yönelik kurumsal, yasal düzenlemeler ve uygulamaların yanı sıra, devlet düzeyinde sınır ötesi hareketlerin düzenlenmesini de kapsamaktadır" (International Organization for Migration -IOM, 2013: 36). Bu tanımlamaya göre de Türkiye göç yönetimi konusunda başarısız olmuştur. Özellikle Suriye'de ortaya çıkan çatışmalar sonrasında kitlesel göçe hazırlıksız yakalanan ülkemizde uygulanan "açık kapı politikası", deprem bölgesinde zaten zor koşullarda yaşayan göçmenlerin deprem sonrasında daha da zor durumda kalmalarına yol açmıştır.

Resmi rakamlara göre depremde 50.000 kişiden fazla insan yaşamını yitirmiş ve yaklaşık 16 milyon (15.784.390) kişi depremde etkilenmiştir⁴. Oransal olarak bu Türkiye'deki nüfusun %17,51'ine karşılık gelmektedir. Depremde etkilenen bu nüfus deprem bölgesinde yaşayan geçici koruma ve ikamet izinli uluslararası göçmenleri de içermektedir. Türkiye'deki tüm geçici koruma (yaklaşık 3.5 milyon) ve ikamet izinli uluslararası göçmenlerin (4.855.671 kişi) %36,48'i depremde etkilenen bölgede yaşamaktadır. Bu oran Suriyeliler için (1.738.035 kişi) yaklaşık %50'dir (Sağiroğlu ve diğ. 2023, s. 2). Türkiye'nin iç göç politikaları ve tarım politikaları konusundaki başarısızlığı depremin etkilerini olumsuz yönde etkilerken bu son depremde uygulanan yanlış uluslararası göç politikaları, hem zaten pek çok sorun yaşayan göçmenlerin hem de bölgedeki "yerleşik" insanların da süreci daha zor yaşamalarında etkili olmuştur. Türkiye'nin ülkeye kitlesel göç eden Suriyelilerden önce kapsayıcı bir dış göç politikası bulunmamaktaydı. Bilindiği gibi 4 Nisan 2013 tarihinde 6458 sayılı "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu" ile Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, kurulmuştur. Yasanın çıkarılmasından bir yıl sonra yani 2014 yılında ise "Göç İdaresi Genel Müdürlüğü" göç konusunda faaliyette bulunmaya başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'de göç politikaları konusunda ciddi kurumsal yapılanmalar yoğun biçimde başlayan ve özellikle de 2023 yılında oluşan büyük deprem bölgesine gelen Suriyelilerle birlikte başlamıştır. 11 Ekim 2021 yılında ise "Göç İdaresi Genel Müdürlüğü"nün adı "Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı" ve genellikle kullanılan kısa adıyla "Göç İdaresi Başkanlığı" olarak değiştirilmiştir.

"Cumhurbaşkanı Erdoğan 6 Mart 2023 tarihli Cumhurbaşkanlığı kabine toplantısının ardından hâlihazırda 3.320.000 kişinin deprem bölgesinden tahliye edilerek diğer illere gittiğini, bölgedeki 800.000 kişinin ise köylerine sığındığını belirtmiştir" (TMMOB, 2023, s. 352). Bölgede kalan nüfus kent çeperlerinde veya köylerde bulunan evlerine yerleşerek zor koşullarda barınma ve diğer ihtiyaçlarını gidermeye çalışmış ve bu zorluklar aradan geçen zamana karşın hala devam etmektedir. Başta Hatay, Kahramanmaraş, Gaziantep, Malatya ve Adıyaman olmak üzere depremde ağır şekilde etkilenen kent merkezlerinde enkaz altında kalan yakınlarının çıkarılmasını bekleyenler dışında nüfusun büyük çoğunluğu bölgeyi terk etmiştir. Deprem koşullarının zorluğu ve yaşanan depremin yarattığı olası artçı sarsıntıların korkusu nedeniyle Adana ve Gaziantep gibi bazı kentlerde ise bazı depremzedeler geri dönmek amacıyla kısa süreli olarak genellikle

⁴ Depremden güvenilir bir veri bulunmayan hayvanlar da düşünüldüğünde durumun daha da ağırlaştığı söylenebilir.

akrabalarının yanına ya da belli kurumlarca sağlanan barınma merkezlerine gitmiştir.

“Bölgede acil ve geçici barınma yerleşkelerinin sağlıklı şekilde kurulamaması veya kurulan yerleşimlerin sayılarının ve altyapı hizmetlerinin yetersiz olması nedeniyle bölgeden ayrılan yurttaşlar, kısa erimde afet riskleri açısından güvenli olduğunu düşündükleri, mümkünse yakın mesafede yer alan, tanıdık ve akrabalarının bulunduğu illere gitmek zorunda kalmışlardır” (TMMOB, 2023, s. 352-353).

Sonuç olarak insanlar yakınlarını, hayvanlarını, varını, yoğunu kaybetmeye bağlı olarak deprem sonrasında yaşadığı olumsuzlukları “hayata sıfırdan başlamak” ifadesi ile dile getirmektedirler. Kaybettikleri yakınlarının acısıyla “hayata sıfırdan başlamak” işi daha da zorlaştırmaktadır. Çünkü onlar için kaybettikleri ve hayatta olup da depremden etkilenen yakınları birer sayı değil birer candır⁵.

Yaşanan hali ile depremzedelerin göçü zaten kendi başına pek çok olumsuzluk içermektedir. Dolayısıyla gittikleri yerlerde yaşama tutunmaları, temel ihtiyaçlarını karşılamaları, temel haklarına ulaşabilmeleri büyük sorun oluşturmaktadır. Özellikle de yoksul kesimlerin yaşamını yeniden kurabilmeleri daha da zordur. İstemediği zorunlu olarak göç etmiş olmaları nedeni ile göçmenlerin geriye ya da tersine göç etme isteği olacağından yeni yerleşim yerlerinde yerleşememişlik, iki arada kalmışlık duygusu nedeniyle “askıya alınmış yaşamlar” sürdürmektedirler. Özellikle kentleri ile kültürel bağları güçlü olan aileler ve Antakya-Hatay gibi kent belleği açısından önemli tarihi dokuları olan kentlerde yaşayanlar o kentleri “yeniden kurma” arzusunu yoğun biçimde taşımaktadırlar (Aydin ve diğ., 2025). Özellikle belli bir yaşın üstünde olanlar için ise başka sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Bu kişiler göçü gittikleri yerde “eğreti” yaşamak, “dışarıya çıkmaya korkmak” ya da “bir yabancı gibi yaşamak” biçiminde farklı “göçmenlik halleri/duyguları⁶” ile tecrübe etmektedirler (Erbaş, 7 Mart 2023). Türkiye’de ‘geçici koruma statüsündeki’ göçmenler, planlı ve statüye uygun olarak yerleştirilmediğinden onların bu durumu aşağıdaki ifadede verildiği biçimde dile getirilebilir:

“Hem akademik hem siyasal hem de gündelik yaşamda kavram karmaşasına bağlı olarak çatışma ve

⁵ <https://9koy.org/zorlu-goc-askiya-alinmis-yasamlar.html>

⁶ <https://9koy.org/zorlu-goc-askiya-alinmis-yasamlar.html>

sürtüşmelere ayrıca da yanlış uygulamalara yol açıyor. Şimdiki hali ile “istenmeyen misafirler” olarak görülen göçmenler ne tam olarak buraya ait ne de kendi ülkelerine ait olabilmekteler. Bu anlamda her anlamda iki ülke-iki kültür arasında kalmış durumdadır”⁷

Göç eden insanların bir kısmı geri dönmek bir kısmı da temelli ayrılarak hiç dönmek üzere deprem bölgesini terk etmiş durumdadır. Ancak sonuçta yıkılan kentlerdeki nüfus diğer kentlerde yaşarken o kentlerde de değişimler yaratmaktadır. İstanbul başta olmak üzere kentlerin kapasitelerinin üstünde bir nüfusun temel ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliği, göç alan kentlere ek sorunlar getirmektedir. Bu anlamda yerinde kalanlar ve geri dönecekler için o kentlerin ve diğer yerleşim yerlerinin tepeden inmeceli bir anlayışla değil, bilimsel çalışmaların ışığında bölge dokusunun korunarak yeniden kurulması gerekmektedir. Ancak bu toplum ve doğaya ilişkin anlayışla biçimlenen makro-ekonomik politikalara bağlı olarak merkezi ve yerel yönetimlerce gerçekleştirilmediğinden depremzedelerin neredeyse kendi dayanışma ve inisiyatifleri ile bunu yapma çabasında oldukları gözlemlenmektedir.⁸

Depremi kadınlar, göçmenler, çocuklar, yaşlılar, engelliler, yoksullar gibi farklı kesimlere yansımaları farklı olduğundan mekân/doğa boyutunu da içerecek biçimde bu farklı kesimlerin dikkate alınarak çözüm üretilmesi gerekmektedir. Bu anlamda özellikle deprem bölgesini terk etmeyen kesimlerin ve göç edenlerin farklılıklarının dikkate alınarak yerleşim yerlerinde yaşam koşullarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan kırsal kesimin uğraşalarını sürdürebilmelerinin sağlanması hem kendileri için hem de ülkenin gıda sorunu açısından son derece önem taşımaktadır. Benzer biçimde bölgedeki sanayi üretimi için de acil çözüm üretilmelidir.

Deprem sonrasında yaşanan göçün etkisi asıl olarak ilerleyen dönemlerde daha fazla görünür olacaktır. Depremde yapılaşmanın yanlış

⁷<https://www.24saatgazetesi.com/mekansal-yogunlasmayi-onlemek-icin-tedbirler-alindi-1169-mahalleye-gocmen-kaydolamayacak>

⁸ Deprem ve göç arasındaki ilişki GAR (Sert, Daniş & Sevinin, 2023a; Sert & Sevinin, 2023b; Daniş, Biehl & Kablan, 2023c) tarafından gerçekleştirilen çalışmaların raporlarında ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Deprem sonrası göçün, sadece göçmen ve mültecileri değil, depremi yaşamış milyonlarca kişiyi etkileyen bir olgu olduğu vurgulanmaktadır. Ancak göçmenler gerek yasal statüleri gerekse de yaşadıkları yerleşim yerinde toplumsal alandaki damgalanma ve dışlanmaya maruz kalmaları nedeniyle, depremin etkilerini daha fazla ve ağır yaşamaktadırlar. Yeniden yerinden edilmek ve yardımlarda ayrımcılığa maruz kalmak gibi farklı sorunlarla da boğuşmak durumunda kalmaktadırlar. Birinci raporda durum tespitine yer verilirken ek olarak devam eden belirsizlikleri ve politika önerilerini paylaşmaktadırlar. İkinci raporda yine durum tespiti yapılırken üçüncü raporda İstanbul'a gelen depremzede göçmenlere odaklanılmıştır.

politikalarla gerçekleşmiş olması ve öncesi hiçbir hazırlığın olmaması nedeni ile deprem felakete dönüştüğünden ülkede yaşayan herkes bu süreçten olumsuz etkilenmiştir. Depremi sonuçlarından dolayı ülkede mevcut olan ekonomik kriz, gıda krizi ve diğer krizler daha da derinleşmiştir.

Dolayısıyla depremin yaratmış olduğu göç süreci toplumun tüm kesimlerini etkilemiş ve etkilemeye devam edecektir. Bu nedenle bu etkilerin hangi kesime yansımalarının ne olacağı konusunda araştırmaların ve planlamaların yapılmış ve yanı sıra uygulamaların ayrıntılı olarak önceden hazırlanmış olması gerekmektedir. Özellikle büyük kentlere göçün ardından hem geride bırakılan mekânda hem de göç edilen mekânda temel haklara erişim başta olmak üzere sorunların artacağı öngörülebilir. Bu sorunlar nedeni ile özellikle kent suçlarında ve suça sürüklenen çocuk sayılarında artış söz konusu olacaktır. Bunun için de tersine ya da geriye göç amaçlanmalı, geçici yerleştirmeler için ise büyük kentlere göç yerine daha küçük kentlere göç teşvik edilmelidir.

Sonuç ve Öneriler

Depremlerin az hasarla mı yoksa felakete mi sonlanacağı, içinde toplum/yapı/makro ve birey/fail/mikro düzlemleri içeren ve bu düzlemler arasındaki karşılıklı etkileşimle gerçekleşen bir oluşum sürecidir. Bu süreç özellikle ülkemiz için iyi işletilmemiştir. Kahramanmaraş ve Hatay depremlerinde 1999 Marmara Depremi'nden daha başarısız bir afet ve göç yönetimi sergilenmiş ve yasal ve kurumsal yapılanmalar "kâğıt üzerinde" kalmıştır. Üstelik uygulamaların nasıl olacağına dair yönetmeliklerin olmayışı nedeni ile kâğıt üzerinde bile "kısmen" tamamlanabilmiştir. Diğer bir ifade ile genel olarak felakete dönüşen depremlerin insanları sorgulamaya götürme gibi bir toplumsal sonucundan söz edebiliriz. Ancak yaşadığımız deprem bu sorgulamanın gereği gibi yapılmadığını göstermektedir. Bazı toplumlarda daha fazla olmak üzere dünyamız, doğa-insan ve insan-insan ilişkileri açısından giderek daha da belirginleşen topyekûn bir felakete doğru sürüklenmektedir. "Toplumda her meslek için, her kurum için ve her birey için gerçek anlamda yeni bir "değerler inşası" olmadan bu sorunlardan kurtuluş gerçekleşemez ve herkesin kâr hırsı ve bireysel çıkar peşinde olduğu bir "ahlaki çöküntü" ile bu felaketler sonlanamaz" (Erbaş, 7 Mart 2023)

Bundan sonrasında, benzeri felaketlerin yaşanmaması için daha kapsamlı bir sorgulamaya dayanan gerekliliklerin yapılması gelecek açısından son derece önem taşımaktadır. Ancak bunun başarılabilmesi, insan-doğa, insan-insan ilişkilerinin (devlet-yurttaş ilişkisi, tüm kurumsal işleyişler, çalışma yaşamı, eğitim sistemi ve bireylerarası ilişkiler) yeni bir toplum anlayışına dayanan politikalarla yeniden inşasını gerektirmektedir. Bunun da gerçekleşmesi ancak ve ancak yeni bir toplum ve devlet anlayışı ve tasarımı ile olanaklıdır.

Ekolojik Afet Yönetim Modeli günümüz koşullarında bu  l eği küresel anlamda geni letmekte ve afetleri çevreleyen sosyal, psikolojik, antropolojik, kültürel, coğrafi, ekonomik ve insani bağlamların karşılıklı ilişkileri ve karşılıklı bağımlılıkları açısından incelemektedir. Bu açıdan karmaşık sistemleri incelemeye ölçek açısından önemlidir. Bu anlayışta afetlerin, ekosistem ya da ekolojik sistem ile sosyo-ekolojik sistem arasındaki ilişki açısından ele alınması önerilmektedir (Berkese ve diğ. 2003'den aktaran; Hall, 2016; Kaplan, 1999). Bu yazıda ise afet yönetiminin etkililiği açısından Tekno-Ekolojik Afet Yönetim Modeli" olarak adlandırılan hem doğaya hem de insana saygılı ancak bilim ve teknolojiyi de içeren bir afet yönetim modelinin gerekliliği önerilmektedir. Tekno-Ekolojik Afet Yönetim modeli Tekno-Ekolojizm olarak adlandırdığımız (Erba  ve Erba , 2007) bir toplum tasarımına denk gelmektedir. Burada önemli olan bilim ve teknoloji kar ılıklına d  meyen ancak hangi teknolojinin kullanılması gerektiği konusunda eleştirel bir insan-doğa (ekolojik sistem) ve insan-insan (sosyo-ekolojik sistem) ilişkisinin kurulmasıdır. Özetle depremin felakete dönüşmesi ya da d n  memesi "insanın" elindedir. Yeter ki doğa ve insan s m r    üzerine temellendirilmeyen ve bilim ve planlamaya dayalı bir sistem kurulabilsin. Bu mümkündür ancak tercih edilen etik/politik yaklaşıma bağlıdır.

  z m  nerileri: Burada ifade edilen çözüm önerilerinin sadece makalenin esas konusu olan depremlerle ilgili değil aslında her türden afet için de geçerli olduğu düşünülmektedir.

Uzun Vadeli   z m  nerileri ya da Afet Yönetiminin Dayanacağı Temel İlkeler

- ✓ Doğa ve insan s m r   ne değil, doğaya ve insana saygıya dayanan bir anlayışın önemsenmesi,
- ✓ Eşitlik ve adalet ilkesinden hareketle her insanın temel haklarını ve bu haklara erişimi önemseyen demokratikle tirici politikaların geliştirilmesi,
- ✓ İnsanı evrenin merkezine alan ve her türden doğa s m r   ne değil, canlı ve cansız tüm varlıkları önemseyen bir anlayışa dayanan politikaların oluşturulması,
- ✓ Mutlu bir azınlığı tatmin etmek yerine, "kimsesizlerin kimsesi olacak" gerçek anlamda "sorumlu", sosyal devlet anlayışının yerle tirilmeye çalışılması,
- ✓ Depremzedeler ve her vatandaşın devletlerine ve toplumlarına güvenlerinin sağlanması,
- ✓ Bilimin önemsenmesi ve bilimsel gelişmelere dayalı "afet yönetim teknolojilerinin" geliştirilmesi,

- ✓ Depremi felakete dönüşmesine yol açan tüm süreçlerin gerçek anlamda denetlenmesi,
- ✓ Afet yönetimi ve koordinasyonun bilime dayalı olarak rasyonel, şeffaf, katılımcı bir şekilde planlanması,
- ✓ Affet yönetimin esas olarak devletin sorumluluğunda olması ve yerel yönetimlerin görevleri arasında da olması. Çünkü afet yönetiminde STK'lar ve vatandaşlar üzerinden yürütülen yardımların yeterli olmadığı ancak süreci kolaylaştıracağı söylenebilir. Dolayısıyla asıl sorumluluğun “sorumlu” devlette olması gerekir.

Orta Vadeli Çözüm/ Politika Önerileri

Afetin felakete dönüşmemesi için afetin öncesi, sırası ve sonrası tüm aşamaları için planlamanın ve uygulamaların açık ve net olarak hazırlanması gerekir. Afetle ilgili olarak “7269 Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun”da afet sonrası iyileştirmelere ilişkin yapılacak çalışmaların sadece konut yapımına ilişkin hükümler yerine, depremin sosyal, psikolojik, çevresel tüm etkilerinin dikkate alınarak daha ayrıntılandırılması ve netleştirilmesi gerekmektedir. Afet sonrası iyileştirme çalışmalarının nasıl bir yol izlenerek yapılacağına ilişkin bir yönetmelik ya da usul ve esaslar açık ve net olarak belirlenmelidir. Afet sırasında koordinasyonun sağlanabilmesi ve afetin zararlarının en aza indirilmesi için de planlamanın yapılması gerekmektedir. Afet riski taşıyan alan ve konularda “afet sonrası iyileştirme planlarının nasıl hazırlanacağı”nın usul ve esasları afetin çok öncesinde belirlenmiş olmalıdır. Belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde afet olasılığı olan yerleşim yerleri ve bölgeler için afet senaryosu çalışması yapıp taslak iyileştirme planları hazırlanmalı ve afet olduktan sonra uğranılan zararın ön tespiti ve etki değerlendirilmesi yapılarak taslak plandaki parametreler değiştirilip sorumlu kuruluş tarafından uygulamaya geçirilmelidir (TMMOB, 2023, s, 303).

Kısa Vadeli Çözüm/Politika Önerileri

- ✓ Deprem bölgesinde yaşamın sürdürülebilmesi açısından öncelikle eğitim, sağlık gibi hizmetlerde çalışanların göç etmemesinin koşullarının sağlanarak yerleşim yerinde kalarak hizmetlerin sunumunun sürdürülmesine öncelik verilmesi,
- ✓ Afetlerden etkilenenlerin farklılıklarının (kadın, yoksul, çocuk, göçmen, hasta, yaşlı engelli gibi) dikkate alınarak sorunlarının, ihtiyaçlarının giderilmeye çalışılması,
- ✓ İnsanların “zorlu ve zorunlu göç” yaşamamaları için bölgenin geçim, barınma, beslenme, eğitim vb. temel tüm ihtiyaçları ve kaynakları düşünülerek yaşadıkları yerlerin yaşanır kılınması,
- ✓ Depremzedelere yaşadıkları “travmayı” atlatabilmeleri açısından gereken psikolojik desteğin ve dayanışma duygusunun verilmesi,
- ✓ Depremzedelerin psikolojik ve fizyolojik “iyilik halinde” olmaları için kişisel, kentsel ve toplumsal bellek açısından kentin salt binalar ve fiziksel yönü ile sınırlı onarımı ya da inşası değil, sosyal dokusunun da korunmasının önemsenmesi ve bu konuda da gereken desteğin sağlanması.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Kaynakça

- AFAD. (2019). *Deprem nedir?* <https://www.afad.gov.tr/deprem-nedir>
- Aydin, N. Y., Celik, K., Gecen, R., Kalaycioglu, S., & Duzgun, S. (2025). Rebuilding Antakya: Cultivating urban resilience through cultural identity and education for post-disaster reconstruction in Turkey. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 117, Article 105196. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2025.105196>
- Bauman, Z. (2007). *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press. (S. O. Çavuş, Çev.). (2017). *Akışkan Modernite*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Beaton, R., Bridges, E., Salazar, M., Oberle, M., Stergachis, A., Thompson, P., & Butterfield, P. (2008). Ecological model of disaster management. *Workplace Health & Safety*, 56(11), 471-478.
- Beck, U. (1992). *Risk Society, Towards a New Modernity*. California: Sage Publications. (K. Özdoğan & B. Doğan, Çev.). (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. İstanbul: İthaki Yayınları. (Orijinal çalışma 1986'da yayımlandı)
- Beck, U. (1998). The politics of risk society. İçinde J. Franklin (Ed.), *The politics of risk society* (ss. 9-22). Polity Press.
- Beck, U. (2009). Critical theory of world risk society: A cosmopolitan vision. *Journal of Constellations*, 16(1).

Danış, D., Biehl, K., & Kablan, E. (2023c). *Göç ve deprem: Durum tespit raporu III*. GAR.

Erbaş, H. (2000). Küreselleşme ve ulus-devletin 'aşınımı' sürecinde toplumsal eşitlik /Adalet. *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, 13, 213-225.

Erbaş, H., & Erbaş, M. (2007). Karşıt kavramlaştırmalarla üç küreselleşme ve güvenlik sorunları: Modernizm, tekno-ekolojizm ve ütopyanizm bağlamında sosyolojik bir çerçeve. *İçinde Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütleri, Dördüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri* (ss. 43-77). Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Erbaş, H. (2009, Mayıs 4-5). *The perceptions on GMOs and GM food with some selected social indicators in an "Irrelevant State", Turkey*. Critical Issues in Science and Technology, Studies Konferansı'nda sunulan bildiri, Graz, Avusturya.
https://ifz.at/sites/default/files/2022-02/Hayriye%20ERBAS_ias-sts09%20paper_final.pdf

Erbaş, H. (2020). *Kapitalizm, küreselleşme ve toplumsal dönüşümler* (2. bs.). Ankara: Palme Yayıncılık.

Erbaş, H. (2022). Tarım-gıda etiği ve politikaları: Haykıran doğa ve büyüyen açlık ordu. *Yeniden Akdeniz Bülteni Ekoloji Sayısı*, 15-21.

Erbaş, H. (2023a, Mart 7). Zorlu göç: Askıya alınmış yaşamlar. *9.Köy Gündem*.
<https://9koy.org/zorlu-goc-askiya-alinmis-yasamlar.html>

Erbaş, H. (2023b, Temmuz 26). Mekânsal yoğunlaşmayı önlemek için tedbirler alındı: 1169 mahalleye göçmen kaydolamayacak. *Anadolu Ajansı*, 24 Saat.
<https://www.24saatgazetesi.com/mekansal-yogunlasmayi-onlemek-icin-tedbirler-alindi-1169-mahalleye-gocmen-kaydolamayacak>

Foster, J. B. (1999). *The vulnerable planet: A short economic history of the environment*. Monthly Review Press.

Foster, J. B. (2022). *Doğanın dönüşü ekolojinin uzun bir tarihi* (2. Cilt). Kalkedon Yayınları.

Giddens, A. (1998). Risk society: Context of British politics. İçinde J. Franklin (Ed.), *The politics of risk society* (ss. 23-34). Polity Press.

Hall, M. (2016). Putting ecological thinking back into disaster ecology and responses to natural disasters: Rethinking resilience or business as usual? İçinde C. M. Hall, S. Malinen, R. Vosslander & R. Wordsworth (Eds.), *Post-disaster management: Business, organisational and consumer resilience and the Christchurch earthquakes*. Abingdon: Routledge. (Taslak el yazması).

Oktay, F. (t.y.). Afet yönetimi. *TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı, Popüler Bilim Yayınları*. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/afet_yonetimi

Kadıoğlu, M. (2008). Modern, bütünleşik afet yönetimin temel ilkeleri. İçinde M. Kadıoğlu & E. Özdamar (Der.), *Afet zararlarını azaltmanın temel ilkeleri* (ss. 1-34). Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı ve Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı.

Kaplan, G. A. (1999). What is the role of the social environment in understanding inequalities in health? *Annals of the New York Academy of Sciences*, 896, 116-119.

Sağiroğlu, G., Akbaş, D., Yılmaz, M., & Bütün, M. A. (2023). *Deprem sonrası göç ve insan hareketlilikleri: Durum değerlendirme raporu, AYBÜ-GPM Rapor Serisi-15*. Ankara

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
<https://aybu.edu.tr/GetFile?id=4f20e3b4-04cb-4bf3-b046-fddcad2caef8.pdf>

Saito, K. (2020). *Karl Marx'ın ekososyalizmi: Sermaye, doğa ve ekonomi politiğin yarım kalmış eleştirisi* (D. Saygı, Çev.). Efil Yayınevi.

Saito, K. (2024). *Antroposen'de Marx büyümeme komünizmi fikrine doğru* (O. Orhangazi, Çev.). Ütopya Yayınevi.

Sert, D., Daniş, D., & Sevinin, E. (2023a). *Göç ve deprem: Durum tespit raporu I*. GAR.

Sert, D., & Sevinin, E. (2023b). *Göç ve deprem: Durum tespit raporu II*. GAR.

Shiva, V. (2021). *Yeryüzüyle barışmak* (T. Elçin, Çev.). Yeni İnsan Yayınevi.

Salazar, K. M., & Beaton, R. (2000). Ecological model of occupational stress: Application to urban firefighters. *Mohn Journal, Business and Leadership*, 48(10), 470-479.

TMMOB. (2023). *6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri raporu*.
<https://www.tmmob.org.tr/icerik/tmmob-kahramanmaraş-depremleri-raporu-yayinlandi>

BOOK REVIEW

A CULTURAL HISTORY OF LAUGHTER*

Cahit Atıl ÖDER**

Abstract

This review focuses on Abilio Almeida's first book, "A Cultural History of Laughter." In this book, Almeida examines the history of laughter from the 4th century BC to the 21st century. By examining intellectual debates and emotional regimes in different periods of history, the author emphasizes that laughter has taken on different meanings and societies gave different meanings to the action of laughter. The book makes a significant contribution to the field of sociology of culture and cultural history by drawing on intellectual history and the history of emotions.

Keywords: Culture, Sociology, History, Laughter

* Almeida, A. (2024). *A cultural history of laughter*. London: Routledge.

**Doktora Öğrencisi, Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, cahitatilo@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4818-6882

Yazı Gönderim Tarihi: 23/01/2025, Yazı Kabul Tarihi: 21/02/2025

Kitap İncelemesi

Gülmenin Kültürel Tarihi

Öz

Bu inceleme Abilio Almeida'nın ilk kitabı olan "A Cultural History of Laughter" (Gülmenin Kültürel Tarihi) başlıklı kitabını konu almaktadır. Almeida bu kitabında milattan önce 4. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar yayılan geniş bir zaman aralığında gülmenin tarihini incelemektedir. Yazar kitabında tarihin farklı dönemlerindeki entelektüel tartışmaları ve toplumsal duygu rejimlerini inceleyerek gülmenin farklı anlamlar kazandığını ve toplumların bu eyleme farklı değer yargıları verdiğini vurgulamaktadır. Entelektüel tarih ve duygular tarihinin yararlanan bu eser kültürel sosyoloji ve tarih alanına bir katkı niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Kültür, Tarih, Gülmek

We all laugh as humans. But why do we laugh at certain jokes and situations? What were the meanings of the laughter and how did they change? When did laughter become taboo in public, and how did it regain its place? To answer these questions and to pose more, there should be a history of laughter. Early works such as Mikhail Bakhtin's *Rabelais and His World* examined the folk culture and humour (Bakhtin, 1984) and became a base for the further studies on the history of humour and laughter. Recent literature has focused specifically on the history of laughter and its use in history. There are even works that focus on the less explored areas of the sociology field, such as China's comic book culture (Rea, 2015). A couple of years ago, thanks to the rise of global history, there have also been edited works that include many case studies about humor and laughter all around the world (Derrin & Burrows, 2021). As an addition to the growing literature, Abilio Almeida's first book, *A Cultural History of Laughter*, traces the story of laughter from the time of Plato (4th century BCE) to the 21st century. He achieves his aims by highlighting the intellectual discourses that characterizes specific eras, accompanied by a sociological explication. Consequently, the book becomes a good contribution to the cultural sociology field and stands out from its peers by its strong intellectual framework.

A Cultural History of Laughter explores the presence of laughter in intellectual debates throughout history, examining it as a culturally structured phenomenon that is heavily influenced by emotional regimes during specific periods. The book is composed of two main parts. The first part investigates the story of transformation of laughter from a sin to a symbol of happiness. The author argues that the Platonic view, based on the cave allegory, is that emotions (*pathos*) are deceptive and that those who are deceived by their emotions laugh at the one person who comes out of the cave and sees the real world. According to the author (2024, pp. 12-14), for Plato, the laughter was a symbol of ignorance of the one's dependent on their senses. The author argues that this Platonic view of laughter as a symbol of ignorance, passion to be controlled and the need for a logical role model continued into the Christian world and led to the image of a Jesus who never laughed in his life, as well as the other religious figures (Almeida, 2024, p. 20). However, this situation changed in the Middle Ages. Despite the serious faces in the portraits and mosaics, and the emotional regime of melancholy, people laughed, especially at carnivals. Almeida associates the laughter with the lower classes and the common people as a tool against the settled order (Almeida, 2024, p. 28). After the Enlightenment, the author emphasizes that the man's ability to understand himself gave a new definition to the laughter: the madman as a wise man who could show the ridiculous side of a person by laughing (Almeida, 2024, p. 39). As the author articulates, further

debates and studies by intellectuals and scientists such as Herbert Spencer and Charles Darwin on emotions confirmed that laughter was a “natural” emotion that can serve different purposes (Almeida, 2024, pp. 41-43). Modern laughter was now considered a tool for new insights and a release of energy because of our limited ability to think about certain things (Almeida, 2024, p. 47).

The second part of the book examines emotional climates during specific periods. The concept of emotional regimes, as developed by the history of emotions, forms the theoretical foundation for this section of the work. Emotional climates refer to the prevalence of specific emotions within a society during a particular historical period. The author puts forward that (2024, p. 63) the laughter found new meanings on the medieval period’s fear, the anger caused by the alienation of the workers thanks to the rise of capitalism (2024, p. 69) and the modern era consumption-based happiness (2024, p. 74). Parallel to these new meanings under different emotional climates, Almeida claims that the growth of the press, coupled with technological advancements in media, cinema, radio, television and the internet resulted in the emergence of new mediums for the laughter’s depiction and has led to a “democratization” of it (Almeida, 2024, p. 93).

The work of Almeida is a well-written piece of research but also has certain limitations. Despite the author offers an intellectual exploration of laughter, the sociological dimension of the narrative remains underdeveloped. The author attempts to address both intellectual debates and sociological changes in history. However, the narrative remains unbalanced in favour of a top-down approach. In this respect, the title of the book becomes more ambitious than the book’s actual content. Additionally, the author raises many intriguing questions, as mentioned at the beginning of this review, which encourage readers to further explore cultural sociology and history of laughter. However, it can be argued that drawing upon other disciplines such as history or historical sociology might have been more beneficial for Almeida to present his claims. For example, the author could have paid more attention to the evolution of capitalism in shaping the concept of laughter as a new norm in modern societies and provide a background information on the process. Eurocentric paradigm of the book can also be interpreted as a deficit, as this approach narrow downs the scope of Abilio Almeida and omits the similarities and differences between societies, and for the modern era, the impact of capitalism. However, the author is kind enough to acknowledge some of these issues in the appendix and invites readers to critique his work.

To conclude, the book attempts to fill the gap in the cultural studies by giving a history of laughter. Despite its relatively top-down approach and Eurocentric focus, Almeida's work is an encouraging introduction book of a cultural sociology for individuals keen into social sciences and even for the general audience.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

References

- Almeida, A. (2024). *A cultural history of laughter*. London: Routledge.
- Bakhtin, M. (1984). *Rabelais and his world* (H. Iswolsky, Trans.). Bloomington: Indiana University Press. (Original work published 1968).
- Derrin, D., & Burrows, H. (Eds.). (2021). *The Palgrave handbook of humour, history, and methodology*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-56646-3>.
- Rea, C. (2015). *The age of irreverence, a new history of laughter in China*. California: California University Press.

KİTAP İNCELEMESİ

DEVLETİ GERİ GETİRMEK: TÜRKİYE VE FRANSA'DA PLANLAMA VE EKONOMİK KALKINMA ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA*

Muhammed Oğuzhan GÜNER**

Öz

Milor'un 1989 yılında yazdığı doktora tezinden türetilen "Devleti Geri Getirmek: Türkiye ve Fransa'da Planlama ve Ekonomik Kalkınma Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma" başlıklı bu eserinde, devletin bir aygıt olarak ekonomik planlamadaki konumu tartışılmaktadır. Bu tartışma gelişmiş sanayi ülkesi şeklinde tasvir edilen Fransa ile onun karşısında bulunan Türkiye arasındaki tarihsel karşılaştırmayla yapılmaktadır. İktisadi kalkınmanın önemi, devlet planlama yapısının modelini sosyolojik perspektifiyle tartışılmaktadır. Milor'a göre devlet aygıtı, Fransa güçlü model ihtiva ederken Türkiye'den bu model zayıf olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Planlama, Fransa, Türkiye, Milor

* Milor, V. (2022). *Devleti geri getirmek: Türkiye ve Fransa'da planlama ve ekonomik kalkınma üzerine karşılaştırmalı bir çalışma*. İletişim yayınları Araştırma- İnceleme dizisi (1. baskı.). İstanbul: İletişim.

** Arş. Gör., Türk-Alman Üniversitesi, Kültür ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Kültür ve İletişim Bilimleri, guner@tau.edu.tr; ORCID: 0000-0003-4987-1512

Yazı Gönderim Tarihi: 16/03/2025, Yazı Kabul Tarihi: 09/05/2025

Book Review

A Comparative Study of Planning and Economic Development in Turkey and France: Bringing the State Back in

Abstract

In this work titled “A Comparative Study of Planning and Economic Development in Turkey and France: Bringing the State Back In”, derived from Milor’s doctoral thesis written in 1989, he discusses the position of the state as an instrument in economic planning. This discussion is based on a historical comparison between France, which is portrayed as an advanced industrialized country, and Turkey, which is its opposite. The importance of economic development and the model of the state planning structure are discussed from a sociological perspective. According to Milor, while France has a strong model of the state apparatus, this model is considered weak in Turkey.

Keywords: Economic Planning, France, Turkey, Milor

Vedat Milor, Türkiye'de şöhretini “gurme” olarak tanındığı bir televizyon programına borçludur. Fakat Milor bir rönesans adamı (Milor, 2022, s. 21) tavrıyla oluşturmuş olduğu toplumsal temsiliyetinin yanı sıra aynı zamanda alanında tanınmış üniversitelerden ihtisaslı sosyolog, hukukçu ve iktisatçıdır. Bu inceleme yazısına da konu olan Milor'un “Devleti Geri Getirmek: Türkiye ve Fransa'da Planlama ve Ekonomik Kalkınma Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma”¹ isimli eseri, kendisinin akademik ve özel arka planıyla örtüşür düzeyde çok yönlü bir çalışmanın tezahürü olmuştur.

Milor, Devleti Geri Getirmek kitabı esasında Berkeley Kaliforniya Üniversitesi'nde Michael Buroway (1947-2025) danışmanlığında 1989 yılında savunduğu “A Comparative Study of Planning and Economic Development in Turkey and France: Bringing the State Back In” isimli doktora tezinden türetilmiştir. Kitap dört ana kısımdan oluşmaktadır. İlk bölümde planlama ve iktisadi kalkınma konusu literatür değerlendirmesi ve teorik çerçeveye ele alınmakta, ikinci bölümde Türkiye ve Fransa'nın iktisadi planlama tarihine yer verilmekte, üçüncü bölümde bu iki ülkede planlamanın gelişim evreleri incelenmekte, son bölümde ise geleceğe yönelik planlama iki ülke perspektifinden karşılaştırmalı olarak tartışılmaktadır. Milor'un bu tezdeki ve kitabındaki temel gayesi ekonomik planlamanın kapitalist düzendeki yerini (Milor, 2022, ss. 11-12) karşılaştırmalı bir tartışma üzerine kuruludur. Planlama ve iktisadi kalkınma olgusunu ele alma yönünde Milor'u bu çalışmaya sevk eden temel motivasyon, iki kutuplu dünya düzeninin dışında kalan Türkiye'nin ekonomik kalkınma süreci ile planlama arasındaki ilişkiyi tarihsel bir çerçevede Fransa örneğiyle karşılaştırarak özgün bir iktisat sosyolojisi katkısı sunma arzusudur. Nitekim devletler için ekonomik planlama düşüncesi başta “Sovyetler Birliği'ne özgü” (Milor, 2022, s. 12) bir husus olduğu fikrini çağrışırsa da Milor bunun Fransa ve Türkiye gibi iki farklı örnek üzerinden tartışarak 1990'li yılların başı gibi erken bir tarihsellikte alana temel özgün katkı sunmuştur (Milor, 2022, ss. 21-22). *Devleti Geri Getirmek* “stratejik endüstri politikaları aracılığıyla ekonomik gelişmeyi yönlendiren” kapitalist devlet modelinin örnek olarak sunmaktadır. Bu modelin ortaya konuluşu, Soğuk Savaş döneminin sona erdiği tarihsel bir eşikte vücut bulmuştur. Bu bağlamda Milor'un eserinde geliştirdiği, devlet ile kapitalist ekonomik yapı arasındaki ilişkiye odaklanan sosyolojik kuramın, dönemin yükselişe geçen liberal değerleriyle örtüşen bir doğrultuda olumlayıcı bir yaklaşıma teorik zemin hazırladığı ileri sürülebilir. Tarihin ve talihin, Sovyet Rusya'nın çökmesiyle ortaya çıkardığı bu tesadüf, Milor'un ana

¹ Bu metin boyunca “Devleti Geri Getirmek” olarak anılacaktır.

teorisindeki planlamacı devletin sosyalist dışı bir yaklaşımın tezahürü olarak “gerçekliğinin” tartışılmasının alanını açmıştır.

Milor’un temel tezlerine yakından bakıldığında, kendi modelinin önemini ve geçerliliğini ortaya koymadan önce, alanda daha önce etkili olmuş yaklaşımları eleştirel bir biçimde değerlendirmesi ve mevcut literatürdeki boşlukları sistematik biçimde ortaya koyması, çalışmasının kuramsal derinliğini artırmakta ve onu iktisat sosyolojisi literatürü içerisinde özgün bir konuma yerleştirmektedir. Modernleşme teorisinin Batı dışı toplumların özgün tarihsel ve yapısal dinamiklerini açıklamada yetersiz kalması (Milor, 2022, s. 57) ve bağımlılık teorisinin ise indirgemeci yaklaşımı nedeniyle devletin ekonomik planlamadaki rolünü özellikle Fransa ve Türkiye örnekleri çerçevesinde yeterince kapsamlı biçimde analiz edememesi (Milor, 2022, s. 61), Milor tarafından mevcut literatürdeki temel kuramsal sınırlılıklar olarak vurgulanmaktadır. Bu açıklaması ve dolayısıyla yaklaşımı Milor’un “devlete” biçtiği rolü meşrulaştırma açısından yöntemsel bir strateji içermektedir. Esasında Fransa ve Türkiye karşılaştırmasına ek olarak Güney Kore de bir seçenek olarak düşünülmüştür, fakat Güney Kore hacim açısından Milor’a yeterli veri vaat etmediğinden (Milor, 2022, s. 12) tartışma kapsamına dahil edilmemiştir. Yine de Güney Kore’nin anılması, özellikle 1980’li yıllarda Türkiye ile gösterdiği toplumsal ve ekonomik kalkınma düzeylerindeki paralellik açısından anlamlı bir karşılaştırma imkânı sunmaktadır.

Milor, o zamana kadar oluşmuş sosyal bilim literatüründe stratejik düzeyde iki temel eksikliği — Huntington (Milor, 2022, s. 67) ve Cardoso ile Faletto’nun (Milor, 2022, s. 71) çalışmaları aracılığıyla — vurgulayarak, kendi teorisini bilimsel olarak meşrulaştırma çabasına girişmektedir. Nihayetinde Milor “devlet” odaklı ilerlettiği (Milor, 2022, ss. 76-88) kuramsal tartışmanın ardından kendi esas meselesine odaklanacaktır. Bu odağa geçmeden önce Milor’un bu kitaptaki teorik çerçevesi esasında tek cümleyle şöyle izah edilebilir: “Sosyolojik literatürü “kalkınma” açısından eleştirirken, hem “bağımlılık” hem de “modernleşme” teorilerinin teleolojik çerçevelerle uğraştığını ve bu nedenle de ya az gelişmişliğin gelişimini ya da modernitenin Üçüncü Dünya’da kaçınılmaz bir süreç olduğunu belirterek kalkınmadaki içsel sosyo-politik faktörlerin hakkını veremediklerini öne sürdüm.” (Milor, 2022, s. 89). Bu çerçeveden bakıldığında, Milor’un devleti, iktisadi kalkınmanın koruyucu ve yönlendirici aygıtı olarak konumlandığı yaklaşımı açık biçimde ortaya çıkmaktadır.

Milor’un çalışmasındaki temel odak, devleti bir aparat veya aygıt olarak ele alarak, ekonomik kalkınma süreçlerinde planlama işlevi üzerinden bu yapıya proaktif bir rol atfedilmesinin Fransa ve Türkiye örnekleri çerçevesinde kuramsal ve karşılaştırmalı biçimde temellendirilmesidir. Bu açıklama, Fransa ve

Türkiye'nin devlet olarak tarihsel gelişimlerinin iktisadi planlama perspektifiyle ele alınmasıyla başlamaktadır. Yapısal olarak iki ülke özelinde ana tezleri (Milor, 2022, s. 203) öne süren Milor, bu tezlere önermelerle (Milor, 2022, s. 248) yanıt aramaktadır. Tarihsel düzlemde iki ülkenin dünya konjonktüründeki yeriyle diyalektik biçimde tartışmasını gerçekleştirmiştir. Milor'a göre planlama yalnızca iktisadi bir aygıt değildir. Planlama esasında farklı toplumsal grupların birlikteliğinde siyasi bir düzenlilik içerisinde hareket ederse pozitif sonuçlara yol açabilir. (Milor, 1989, ss. 70-71)

Fransa'da kendi tarihselliğinden beslenerek fakat özellikle 1945, yani İkinci Dünya Savaşı sonrasında toplumsal güç bloğunun yapısı, planlamanın başarılı biçimde uygulanmasına destekleyici doğrultuda şekillenmiştir. Türkiye'de ise planlama girişimlerinin başladığı dönemde, yerli piyasaya yönelik üretim yapan sanayi sermayesinin güç bloğu içerisinde hegemonik bir konuma sahip olması, planlama süreçlerinin yönünü farklı bir doğrultuda şekillendirmiş ve devletin ekonomik kalkınmadaki yönlendirici rolünü sınırlayan bir yapı ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla devletin kurumsal yapısının ve tarihsel koşulların özgün etkileşimiyle ortaya çıkan güç dengelerinin planlamaya olan etkisi bu iki ülke özelinde zıt yönlerde ilerlemiştir. Fransa'da planlama, güçlü bir modernleşme ittifakı ve özerk bir devlet aygıtı sayesinde ekonomik kalkınmada önemli bir rol oynamışken, Türkiye'de benzer koşulların oluşmaması ve yerli sanayi burjuvazisinin kendi çıkarlarına odaklanması, planlamanın etkinliğini sınırlamış ve farklı bir ekonomik politika ve kalkınma yolu izlenmesine neden olmuştur.

Nihayetinde *Devleti Geri Getirmek* okuyucuya “devlet”in iktisadi planlamadaki rolü, toplumsal ve ekonomik kalkınmadaki işlevi bir sanayileşmiş ülke (Fransa), bir sanayileşen ülke (Türkiye) özelinde yetkin bir tartışma sunmaktadır. Ekonomik planlama ve iktisadi kalkınma arasındaki çok boyutlu ilişki, bu iki ülke özelinde tartışılmaktadır. Genel bakış açısı doğrultusunda, devletin söz konusu işlevi Milor tarafından Türkiye bağlamında “yapısal açıdan (...) güçsüz” (Milor, 2022, s. 13) şeklinde tanımlanmakta olup bu nitelendirme devletin iktisadi kalkınmadaki etkinliğinin sınırlı kaldığını vurgulamaktadır. Fransa'yı bu bağlamda “güçlü” yakıştırması Milor'un perspektifiyle uyusmaktadır. Bu bağlamlarda devlet tanımlamasını ekonomi özelinde tüm yapısal unsurlarıyla bir model halinde tartışması hasebiyle özgün, zengin bir çalışma ortaya çıkmıştır. Ancak bu noktada, Milor'un tarihe ve *Batı* toplumları ile *Batı dışı* toplumların gelişim evrelerine atfettiği rol bağlamındaki yaklaşımının eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Çünkü Milor'un bakış açısı kimi kısımlarda neredeyse bir belirlenimciliğe yönelmekte ve bunu olumlar vaziyetteki takınılan tutum da okuyucuya yansıtmaktadır. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerin ve küreselleşmenin etkileri

üzerine gerektiği kadar odaklanılmadığını belirtmek yerindedir. Milor'un bu çalışmada geliştirdiği teorik perspektifin, sosyolojinin bir olguyu ele alırken benimsediği yaklaşımın özgün ve yetkin bir örneğini teşkil ettiği ileri sürülebilir. Bu bağlamda, eserin değerinin özellikle 2022 yılında Türkçeye çevrilmesinin ardından akademik çevrelerce daha derinlikli bir biçimde kavranmaya başlandığı da ifade edilebilir. Sonuç olarak Vedat Milor, *Devleti Geri Getirmek* ile Türkiye'de devletin iktisadi planlamadaki kurumsal zayıflığını Fransa'daki güçlü ve örgütlü devlet aygıtıyla karşılaştırarak, kalkınma süreçlerinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyo-politik güç dengeleriyle şekillendiğini özgün biçimde ortaya koymaktadır. Türkiye'de sanayi burjuvazisinin hegemonik pozisyonu nedeniyle planlamanın sınırlı kaldığını vurgulayan Milor, Fransa'da ise devletin özerkliği ve modernleşme ittifakı sayesinde planlamanın etkinliğini artırdığını göstermektedir. Ancak Milor'un tarihsel ve yapısal koşullara atfettiği merkezi rol, küreselleşme ve dışsal etkenlerin dinamiklerini arka planda bırakması nedeniyle eleştiriye açıktır. Buna rağmen eser, Türkiye'nin kalkınma pratiğini tarihsel ve karşılaştırmalı bir çerçevede yeniden düşünmek için değerli bir kuramsal zemin sunmaktadır. *Devleti Geri Getirmek*, özellikle Türkiye bağlamında devletin planlamacı rolüne dair önümüzdeki yıllarda ortaya çıkması muhtemel siyasal, sosyolojik ve ekonomik tartışmaların gerek savunucu gerekse eleştirel yönelimlerle derinleşeceğini ve bu doğrultuda zengin bir akademik üretim alanı oluşacağını düşündürmektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Kaynakça

Milor, V. (1989). *A Comparative Study of Planning and Economic Development in Turkey and France: Bringing the State Back In*. (Yayımlanmamış doktora tezi). University Of California At Berkeley.

Milor, V. (2022). *Devleti geri getirmek: Türkiye ve Fransa'da planlama ve ekonomik kalkınma üzerine karşılaştırmalı bir çalışma*. İletişim yayınları Araştırma- İnceleme dizisi (1. baskı.). İstanbul: İletişim.